

Установа адукацыі
“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

**НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМПАНЕНТ
У ЛІТАРАТУРНАЙ І ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ**

Зборнік
навуковых артыкулаў

Пад агульнай рэдакцыяй С.Ф. Бут-Гусаім

Брэст
БрДУ імя А.С. Пушкіна
2015

УДК 811.161.3(082)
ББК 81(4Беи)
Н 36

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар., заг. каф. рускай філалогіі
Інстытута неафілалогіі (Седльцэ, Польшча) **В. І. Сянкевіч**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства і дыялекталогіі
І. У. Сацута

Рэдакцыйная калегія:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт **С. Ф. Бут-Гусаім**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Л. В. Леванцэвіч**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Н. Р. Якубук**

Пад агульнай рэдакцыяй

кандыдата філалагічных навук, дацэнта **С. Ф. Бут-Гусаім**

Н 35 Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; пад агул. рэд. С. Ф. Бут-Гусаім ; рэдкал.: С. Ф. Бут-Гусаім, Л. В. Леванцэвіч, Н. Р. Якубук. – Брэст : БрДУ, 2015. – 185 с.

Зборнік навуковых артыкулаў складзены па матэрыялах міжуніверсітэцкага навукова-практычнага семінара “Нацыянальнамоўны кампанент у кантэксте мовы гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся”, які адбыўся ў Брэсцкім дзяржаўным універсітэце імя А. С. Пушкіна 12 лютага 2015 года. Зборнік змяшчае навуковыя артыкулы, прысвечаныя вывучэнню нацыянальна-культурнага кампанента ў літаратурнай і дыялектнай мове. Выданне адрасавана навукоўцам, настаўнікам, студэнтам, усім, хто цікавіцца нацыянальнай і рэгіянальнай культурай, мовай і літаратурай.

УДК 811.161.3(082)
ББК 81(4Беи)
Н 36

© УА «Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна», 2015

Е.И. Абрамова (БрГУ имени А.С. Пушкина, Брест)

КУЛЬТУРА РЕЧИ НА ГАЗЕТНОЙ ПОЛОСЕ

Многие современные исследователи русского языка отмечают, что в последние 10–20 лет в общественном сознании произошла либерализация понятия нормы, значительно расширился круг отклонений от языковых норм. Изменился и нормирующий вид словесности: вместо художественной литературы, классического театра, высокого кино эту функцию стали выполнять СМИ. Средства массовой коммуникации в настоящее время «являются одними из важнейших общественных институтов, оказывающих решающее влияние на формирование не только взглядов, представлений общества, но и норм поведения его членов, в том числе и речевого поведения» [1, с. 13]. Из этого, по справедливому замечанию профессора В.И. Ивченкова, «следует вполне закономерное требование общества повысить речевую ответственность журналиста за сказанное и написанное, научить его совмещать в своей деятельности навыки создания текста и его интуитивного редактирования» [2, с. 47].

В журналистике важными являются такие классические критерии построения речи, как правильность, точность, логичность, чистота, выразительность, богатство и уместность. На практике эти требования к хорошей литературной речи нарушаются. Критерий правильности речи предполагает соблюдение норм литературного языка. Если языковые средства используются неправильно, то это приводит к лексическим и грамматическим ошибкам (в зависимости от уровня, к которому относится языковая единица).

К лексическим ошибкам относят незнание значения слова, смешение синонимов, паронимов, немотивированное употребление просторечной и жаргонной лексики, нарушение лексической сочетаемости и др.

Наиболее грубые ошибки связаны с непониманием значения слова – как русского, так и заимствованного. Например: «Народный вокальный ансамбль Брестского центра культуры «Мілавіца» готовится к *сольному концерту*» (Вечерний Брест (далее – ВБ), № 31–32, 24.04.2015); «Порошенко *анонсировал* всенародный референдум о присоединении к НАТО» (ВБ, № 31–32, 24.04.2015); «Исторический троллейбус представляет собой смесь познавательной фото- и аудиоинформации. А чтобы пассажирам после *первого ажиотажа* не стало скучно в нем ездить, аудиосообщения постепенно будут обновляться» (ВБ, № 24, 27.03.2015); «Ночной клуб “Сфера”, расположенный в микрорайоне «Ковалево», закрыли. Об этом мы *бегло* сообщили несколько недель назад» (ВБ, № 24,

27.03.2015); «Британцы стоят в многочасовой очереди *ради* Ричарда III» (ВБ, № 23, 25.03.2015).

Прилагательное *сольный* имеет значение «исполняемый соло, предназначенный для исполнения одним инструментом или певцом», а ансамбль – это коллектив исполнителей. Глагол *анонсировать* означает «сделать анонс, т.е. предварительное объявление о концерте, спектакле и др.». Анонсируют культурные мероприятия. Об общественно-политических событиях, решениях *сообщают, объявляют, их иницииируют, предлагают* и т.п. Абстрактное существительное *ажитаж* имеет в русском языке значение «искусственно вызванное возбуждение, волнение с целью привлечения внимания к чему-либо» и не сочетается с числительными. Поэтому словосочетание *первый ажитаж* – грубая ошибка, первым может быть *впечатление*.

Неудачен выбор наречия в третьем примере (*бегло сообщили*): *бегло*, значит, *наскоро, умело, свободно* что-то делать (бегло просмотреть газеты, бегло играть на гитаре, бегло говорить по-французски), а вот сообщить о чем-то можно *кратко или полно*.

Журналисту следует обращать внимание и на семантику предлогов. Так, предлог *ради* имеет в русском языке следующие значения: 1) «для кого, чего-нибудь»; 2) «в интересах кого-, чего-нибудь»; 3) (разг.) «с целью чего-нибудь»; 4) (разг.) «из-за, по причине чего-нибудь» [3, с. 568]. Автор, очевидно, хотел сказать, что британцы стоят в многочасовой очереди, чтобы (можно – *ради того, чтобы*) посмотреть на гроб с останками короля Ричарда III.

В журналистских текстах нередки случаи смешения паронимов: «Разобравшись в причинах закрытия ресторана и ночного клуба «Сфера», возвращаемся к потребительской *дилемме*: что делать обычным гражданам, которые оказались заложниками подобной ситуации» (ВБ, № 24, 27.03.2015). Очевидно, речь в данном фрагменте идет о *проблеме*, т. е. о вопросе, требующем разрешения. *Дилемма* же – это необходимость выбора из двух (обычно нежелательных) возможностей.

Чтобы избежать ошибки при употреблении синонимов, следует учитывать семантико-стилистические оттенки их значений, способность синонимов в большей или меньшей степени избирательно сочетаться с другими словами, а также характер возникающих при этом грамматических связей. Например, глаголы *трудиться* и *работать* являются членами одного синонимического ряда. *Работать* – основное слово для выражения значения, указывающее на участие в трудовом процессе, на выполнение какой-то конкретной работы в соответствии с должностью, профессией, употребляется также, если речь идет о работе с точки зрения ее качества, использования, распределения рабочего времени

(работать в должности, работать качественно, быстро и т.д.). *Трудиться* имеет более отвлеченное значение, указывает на участие в трудовом процессе, на добросовестность, упорство, с каким осуществляется какая-либо работа (упорно трудиться). Неразличение смысловых оттенков этих глаголов-синонимов наблюдаем в следующем фрагменте: «Николай Николаевич родился в д. Стайки Ивацевичского района в 1974 году. Трудился в ОАО «Ивацевичдрев», служил в армии, работал в КУМПП ЖКХ «Ивацевичское ЖКХ», судебным исполнителем Ивацевичского суда, в отделах информации, организационно-кадровой работы Ивацевичского райисполкома...» (ВБ, № 31–32, 24.04.2015).

Серьезным, с нашей точки зрения, недочетом печатных СМИ Брестчины является универсализация слов, т.е. вытеснение одним членом синонимического ряда всех остальных его членов. Так, слово *абсолютно* часто употребляется вместо слов *совершенно, совсем, безусловно, вполне*, которые обычно бывают более точными и уместными. При этом происходит расширение семантики универсального слова, утрата им смысловой и стилистической специфики. Содержание текстов, насыщенных универсальными словами, становится приблизительным, неточным, т.к. конкретные наименования конкретных же событий заменяются единственным, семантически предельно расплывчатым при таком употреблении словом. Тем самым обедняется словарь газет. К таким словам можно отнести *акцент, аннулировать, афишировать, внедрять, возводить, вопрос, вручить, гарантировать, годовщина, дело, дефект, дилемма, добротный, довелось, инцидент, исключительно, качественный, ликвидировать, масштаб, масштабность, осуществить, порядка* (в значении «около, приблизительно»), *практически, приоритет, проблема, реализовать, в результате* и др.

Непонимание журналистом значения заимствованной лексемы ведет к нарушению сочетаемости слов, как, например, в следующих случаях: «Киев поставил Коломойскому ультиматум» (ВБ, № 23, 5.03.2015); «Президент Беларуси совершает визит в Грузию» (ВБ, № 31–32, 24.04.2015). *Ультиматум* – это решительное требование с угрозой применения мер воздействия в случае отказа. *Ультиматум*, как и требование, не ставится, а предъявляется. *Визит* – это посещение, преимущественно официальное, поэтому можно *сделать или нанести визит кому-либо, прибыть с визитом, отдать визит*. Совершать, т.е. осуществлять, можно поездку по Грузии.

Лексическая сочетаемость – это способность слова употребляться совместно с другим словом в речевом отрезке, и она имеет границы. Нарушение этих границ затемняет смысл высказывания, как, например, в данном фрагменте (пунктуация и грамматика авторские): «Короткий

разговор с прорабом – руководитель группы доводит до его сведения *проблемные точки*, которые необходимо устранить в самое короткое время – иначе последуют штрафные санкции» (ВБ, № 28, 10.04.2015). Прилагательное *проблемный* имеет значение «содержащий проблему или предназначенный для ее разрешения» и сочетается со словами *ситуация* (*проблемная ситуация*), *статья* (*проблемная статья*), *группа* (*проблемная группа*), *подход* (*проблемный подход*), *урок* (*проблемный урок*), *лекция* (*проблемная лекция*).

Неточное употребление слова или словосочетания – ошибка, которая часто присутствует в текстах интервью. Журналист в своем стремлении буквально передать слова респондента забывает, что в устной спонтанной речи огрехи, смысловые и стилистические, возможны (чтобы не сказать неизбежны) и простительны: устная и письменная речь строятся по разным законам. Но оговорки и огрехи устной речи, облеченные в письменную форму, производят впечатление небрежности и неправильности. Например: «Я вижу *два компонента пользы* этого форума. Безусловно, это двусторонние отношения с нашими городами-побратимами. Кроме того, когда мы всех побратимов соединяем вместе, я не исключаю возможности, что наши украинские партнеры подружатся с нашими немецкими и голландскими партнерами. Я уверен, что этот форум станет ежегодным. Мы будем наполнять его новым содержанием, молодежными инициативами», – резюмировал Александр Рогачук (ВБ, № 28, 10.04.2015). После анализа слов компонент – «составная часть чего-либо» – и польза – «хорошие, положительные последствия» – становится понятным, что в первом предложении («Я вижу *два компонента пользы* этого форума...») имеется явное семантическое рассогласование. В таких случаях желательно привести высказывание в нейтральный вид, например, *польза от форума двоякая*.

Еще одна грубая ошибка – разрушение фразеологически связанных словосочетаний, а именно неправомерная замена компонента, например: «Как он выразился, нужна *свежая струя* и новые подходы» (ВБ, № 101–102, 26.12.2014). По-видимому, автор хотел сказать, что нужен *свежий взгляд* на проблему и новые подходы к ней. Та же ошибка наблюдается в следующем случае: «В послевоенный период там размещалась экспозиция Музея Белорусского Полесья. Заглянув в него, можно больше узнать о некогда могущественном канцлере ВКЛ Альбрехте Станиславе Радзивилле, оставившем *богатый след* на нашей земле» (ВБ, № 101–102, 26.12.2014). Следовало написать *заметный след*.

Языковая избыточность и недостаточность – серьезные недочеты, встречающиеся на страницах периодических изданий. Так, в предложении «Виктор Иванович происходил из старинного русского дворянского рода,

первые точные упоминания о котором относятся к 1662 году» (ВБ, № 23, 25.03.2015) явно лишним является слово *точный*, а в заголовке «В Конгрессе одобрена резолюция об оружии для Украины» (ВБ № 23, 25.03.2015) пропущено слово, правильно было бы резолюция о предоставлении оружия Украине.

Сегодня страницы печатных изданий наводнены сниженной и грубой лексикой, сленговыми элементами. Это не может не тревожить, т.к. наблюдается процесс намеренной варваризации литературной речи.

Безусловно, есть тексты, в которых употребление подобной лексики оправдано. Но это тексты с запланированным эффектом «снижения». Например, вполне уместным является употребление лексемы *халява* в следующем случае: «В конце концов привыкший к халяве руководитель попал в поле зрения правоохранительных органов» (ВБ, № 28, 10.04.2015). Тема и тональность материала соответствующая (в статье обличается чиновник-взяточник), и потенциальный читатель настроен на восприятие подобных слов.

В других случаях такое «снижение» не оправдано, вызывает обратную реакцию. Например, не выдерживает критики заглавие статьи «Медсестрам «скостят» срок» (ВБ, № 23 25.03.2015). В материале речь идет о планируемом Министерством здравоохранения сокращении срока обучения в медколледжах по некоторым специальностям. *Скостить срок* на воровском жаргоне обозначает ‘сократить, уменьшить срок пребывания в заключении, на поселении’. Введение в текст, посвященный серьезной теме, такого словосочетания в лучшем случае оставляет впечатление неуместной шутки. Но часть читателей может воспринять это как неоправданную иронию в отношении подготовки медицинских кадров (время учебы приравнивается к заключению, к лишению свободы), как неуважение к профессии.

Слабой стороной журналистских текстов является экспрессивный компонент сообщения. Приведем некоторые случаи неудачных метафор: «Накануне православного Дня святых жен-мироносиц, который в этом году отмечается 26 апреля, унитарное предприятие «Вертекс-Брест» провело *концерт с нотками духовного просвещения*» (ВБ, № 31–32, 24.04.2015); «Под Будапештом оказались начинкой «пирога»» (ВБ, № 31–32, 24.04.2015).

Грамматических и грамматико-стилистических ошибок в текстах печатных СМИ Брестчины меньше, чем лексических. Обычно это неправильный порядок слов, ошибки, связанные с нарушением согласования подлежащего и сказуемого, ошибки в предложениях с однородными членами, например: «Методы, примененные к клиентам, выходят за рамки не только моральных принципов, но и попадают под

административные и даже уголовные правонарушения. На память приходят несколько скандальных случаев, в первую очередь связанных с продажей определенной модели пылесоса, различных БАДов, медицинских приборов, а в последнее время к ним добавились косметика и парогенераторы» (ВБ № 28, 10.04.2015). Во-первых, части двойного сопоставительного союза должны стоять перед однородными членами (не только выходят..., но и попадают...). Во-вторых, нормой является употребление сказуемого в единственном числе, если подлежащее, обозначающее неодушевленный предмет, выражено количественно-именным сочетанием со словом *несколько*. Значит, в данном случае глагол должен иметь форму единственного числа (*на память приходит несколько случаев*). Кроме того, нарушение порядка слов во втором предложении свидетельствует о нарушении логики: куда или к чему следует отнести косметику и парогенераторы?

Сегодня страницы печатных изданий изобилуют ошибками, неточностями разной природы. Игнорирование авторами текстов норм и правил литературного языка ведет к негативным последствиям. Варваризация литературной речи, которую обычные читатели воспринимают в качестве образцовой, рано или поздно скажется на общекультурном уровне общества.

Список использованной литературы

1. Добросклонская, Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов: Опыт исследования современной английской медиаречи / Т. Г. Добросклонская. – М. : УРСС Эдиториал, 2005. – 288 с.
2. Ивченко, В. И. Культурологический обзор телевизионной речи (на примере текстов национального канала «Столичное телевидение» / В. И. Ивченко, О. И. Десюкевич // Жыццём і словам прысягаючы. Культура маўлення журналіста: зб. навук. арт. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2012. – 143 с.
3. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Азбуковник, 2003. – 816 с.

М.М. Аляхновіч (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ХАРАКТАР БЕЛАРУСА-ПАЛЕШУКА Ў ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫМ КАНТЭКСЦЕ ВЯСЕЛЬНАГА АБРАДУ

У змесце тэкстаў вясельнага абраду беларусаў-палешукоў спрадвечныя традыцыі і глыбінная сімволіка, што ідуць далёка ў стагоддзі, яднаюць сваімі каранямі беларусаў з іншымі народамі. Нездарма ж кажуць: “Адам да Евы заляцаўся, а ўсе вінаватыя” [2, с. 112].

Стагоддзямі шліфавала грамадства і прасейвала праз практыку моўнага карыстання народны досціп. І сёння беларуская мова (не сірата ў сям’і еўрапейскіх моў!) мае багатую спадчыну фальклорна-абрадавых тэкстаў, збораў прыказак і прымавак, параўнанняў і ўстойлівых вобразных адзінак. Дыяментавым вянком аздабляе гэтае багацце кожны дзень жыцця беларуса – ад калыскі да апошніх дзён. І ні хвіліны, ні імгнення без усмешкі!

“Датуль пі ды еж, пакуль рот свеж, бо як памрэш, то й калом не ўпрэш”, – проста фармулюе жыццёвую сутнасць чалавек, але заўсёды ў пэўных абставінах ён сотні і тысячы разоў канкрэтызуе гэтую формулу, дзе цёмнае абавязкова ўраўнаважыцца светлым, а суровае, сур’ёзнае – камічным, жартоўным, поўным іскрыстага гумару.

Здольнасць да жарту заўсёды прыцягвае ўвагу, уменне разгледзець у слове ці спалучэнні слоў гумарыстычны сэнсавы фон ці падтэкст сведчыць пра маральнае багацце і здароўе і асобнага індывіда, і этнасу ў цэлым, калі гэтая рыса выступае як характарыстычная адзнака ўсяго грамадства.

Вяселле ў беларусаў раней (ды яшчэ і сёння) – свята роду і родаў, свята, разлічанае на некалькі дзён (іншы раз на цэлы тыдзень): “Вяселлю казала і качарга гуляць ад нядзелі да чацвярга” [2, с. 115]. Можна ўявіць сабе, колькі за гэтыя дні гучала песень і прыпевак, вобразных пажаданняў і парад, колькі яркага народнага досціпу іскрылася-пералівалася ў бясконцым песенна-прыказачным моры. Кожная значная асоба вяселля – гэтага тэатралізаванага ў народных традыцыях дзейства – была ў цэнтры ўвагі грамады: сват і сваха (свацця), свякроў, дружкі і, зразумела ж, малады з маладою (жаніх і нявеста).

Шматлікія прыказкі і прымаўкі зафіксавалі і адлюстравалі і няпростую сацыяльную карціну вясельнага абраду, і разам з тым – спрадвечны аптымізм і няўрымслівасць беларусаў: Хацела мама за пана, але тата ўзяў [2, с. 137]; Хацела Мар’яна замуж ісці, але браць не хочучь [2, с. 137]; аднак: Ці ж вочы драць, калі не хочучь браць? [2, с. 138].

Жаданне выйсці замуж//аддаць замуж абыгрываецца ў шматлікіх вобразных адзінках. Вось некаторыя з іх: Хоць бы за пенюшка, калі няма добрага жанішка; Хоць за быка, калі няма маладзіка; Хоць за вала, абы дома не была (абы замужам была); Хоць за казла, абы запаўзла; Хоць за Лыску, ды калі б быў блізка; Хоць за плута, абыбыў тут; Хоць за старца, абы ў дзеўках не астацца; Хоць крыванос, абы Бог прынёс; Хоць кульгавы, хоць насаты, абы хітры і багаты; Хоць Міхайла, абы быў папхайла [2, с. 137]; Хоць мужык з лапаць, абы за ім не плакаць; Хоць не багаты, але зухаваты; нарэшце, Хоць які цяляпей, але ўдвух яно ляпей! [2, с. 138]; але і: Чым абыякі (жаніх), то лепей ніякі [2, с. 139]. А ўсё ж: Няхай сабе мужык шкарпэтка, абы я была як кветка [2, с. 129].

Ацэнка дзяўчынай і яе раднёю замуства, як бачым, была справай няпростай, але заўсёды рэальнай і практычнай. І гэты жыццёвы практыцызм дакладна і тонка занатоўваецца ў нескладаных, на першы погляд, а ў сапраўднасці вельмі ёмістых па змесце, багатых на гумар выслоўях: Шарымары ў мяне: гэты мілы, гэты – не [2, с. 139]; Як была я ў баценька, то я была чубаценька, дасталася да свякрухі, то аб’елі чубок мужі [2, с. 141]. Што да жаніха, то ён быў больш вольны ў выбары: Хоць сава, абы з другога сяла [2, с. 138]; Ці з перцам, ці не з перцам, абы са шчырым сэрцам [2, с. 139], хаця: Ці ж ацэніш дзеўку па сукенцы ў нядзельку?; Ці багатая, ці бедная – можаш не ўбачыць, а ці мілая, а ці любая – сам пачуй, сам убач [2, с. 138].

Бывала, жаніцца не выпадала, тады рашэнне прымалася адназначнае: Тады будуць жаніцца, як быкі будуць цяліцца [2, с. 133].

Сямейныя адносіны таксама ацэньваліся даволі празрыста, прычым суб’ектыўнае стаўленне і мужа да жонкі, і жонкі да мужа паступова акрэслівалася ў трапных выслоўях як аб’ектыўна заканамерны, непазбежны вынік: Жонка – не бот, не скінеш; Жонка – не лапаць, з нагі не скінеш; Жонка – не рукаво, не ададраць; Жонку бяры далёка, кароўку блізка [2, с. 119]. І з другога боку: За добрым гаспадаром (мужам) і варона жона, а за кепскім (благім) і княгіня загіне; За добрым мужыком трасе баба кумпяком, а за якім брыдам ходзіць грыбам [2, с. 120].

Назіральнасць і жыццёвая рэальнасць праявіліся ў прыказках і пры акрэсленні няпростай сітуацыі ў выпадку паўторнай ці чарговай жаніцьбы: Першая жоначка як на небе зорачка, а другая жонка як у садзе пчолка, а трэцяя жанішча як у лесе савішча; Першая жонка ад бога, другая ад людзей, а трэцяя ад чорта прынесена [2, с. 130].

Жыццёвыя ўзаемяны паміж маладым і маладою, паміж родзічамі, а пазней сваякамі праявіліся ў павучальным змесце многіх устойлівых выслоўяў: Цесць любіць чэсць, а зяць любіць узяць, а шурын толькі вочы шчурыць; Хто толькі жонцы верыць, той як сітам вадзіць мерыць [2, с. 138]; Радня да паўдня, а як сонца зойдзе – сам чорт не знойдзе; Радні багата, а паабедаць няма дзе [2, с. 131]; Пусці зяця, калі няма чорта ў хаце [2, с. 130]; Са шваграм і на зайца не ідзі [2, с. 131]; Як бацькі кормяць дзяцей, то дзеці скачуць, а як бацькі на дзіцячым хлебе, то плачуць [2, с. 140].

Што да тэкстаў вясельных песень, то асаблівасці жанру вымагаюць і выкарыстання сваіх спосабаў і прыёмаў мастацкага ўвасаблення. Фразеалагізмы, устойлівыя параўнанні выяўляюць сваю семантыку ў больш шырокім кантэксце, што дазваляе пры неабходнасці раскрыць пазатэкставыя вобразна-выяўленчыя магчымасці гэтых адзінак. Напрыклад, устойлівая адзінка этыкетнага зместу *даць добры дзень* ‘прывітаць, прывітацца’ ў кантэксце вясельнай песні высвечвае значна больш глыбокі сэнсавы аб’ём, чым па-за кантэкстам:

Шаўковая нітачка ў сцену б'е,
 А нявестка свякрусе добры дзень дае.
 Ды не той добры дзень, што на дзень,
 А той добры дзень, што навек [1, с. 213].

Тройчы паўтораная адзінка *добры дзень дае* (у двух наступных радках – без дзеяслоўнага кампанента) на аснове першапачатковага сэнсу ‘прывітаць, прывітацца’ рэалізуе складаную семантыку сямейна-абрадавага этыкету. У гэтым выпадку на значэнне ўстойлівай адзінкі ўплывае ўвесь сэнсава-граматычны аб’ём кантэксту.

Структурна-семантычнай трансфармацыі паддаецца мнагазначная ўстойлівая адзінка *язык часаць* ‘гаварыць упустую, пустасловіць’; ‘распаўсюджваць плёткі, абгаворваць каго-небудзь’ у наступным кантэксце:

Нашы сватачкі – малы пчолкі,
 У іх языкі, як качолкі.
 Брашыце, брашыце,
 Аб кол языкі чашыце [1, с. 181].

Поўнай рэалізацыі сэнсу фразеалагізма дапамагае і непасрэдна слова *языкі*, падмацаванае параўнаннем *як пчолкі*; і актуалізацыя фразеалагізма *языкі чашыце* дапаўненнем *аб кол*: апошні прыём збліжае ў межах сэнсавай паралелі слова *языкі* (самастойная моўная адзінка) з сугучным кампанентам фразеалагізма. У выніку ствараецца надзвычай яркі жыццёвы абразок. Параўнаем таксама: *Языча, языча, ці ліха цябе мыча: ува мне сядзіш, а мне дабра не зычыш* [3, с. 726].

Вобразная гумарыстычная характарыстыка дзейных асоб вяселля вельмі часта праводзіцца на аснове паэтычнага паралелізму, калі антытэзна сутыкаюцца станоўчыя якасці (часцей – нявесткі) з уяўна адмоўнымі (жаніха):

Наша маладая, як сыр белы,
 А ваш малады, як пень гарэлы.
 Наша маладая, як ластаўка,
 А ваш малады, як засланка.
 Наша маладая, як нітачка,
 А ваш малады, як шкарпэтэчка [1, с. 175].

Структурная сцісласць параўнання, дакладна акрэсленая семантычна, падмацаваная выразнай гукавай сугучнасцю рыфмаваных радкоў, стварае непаўторны гумарыстычны пазатэкставы фон, калі сутнасць песеннага кантэксту ўспрымаецца як элемент святочнай гульні:

Наша маладая, як дзень міла,
 Ваш малады, як дзед сівы.
 Наша маладая, як золата,
 Ваш малады, як долата [3, с. 188].

Іншы раз выразнае азначэнне са структуры параўнання выносіцца ў тэкст (як пень чорны – чорны, як пень), і тады ўзрастае, павялічваецца характарыстычнасць сэнсу параўнання, аб’ёмней успрымаецца азначэнне:

Наша маладая бела, як дзень,
А ваш малады чорны, як пень.
Наша маладая – сыр наліты,
А ваш малады – мех надуты [3, с. 175].

Арыгінальны прыём характарыстыкі маладой сустракаем у вясельных песнях Брэсцка-Пінскага Палесся, дзе адзначаем прыклады, калі ў жартоўны дыялог-спрэчку ўступае радня з двух бакоў (ад нявесткі і ад жаніха), даючы маладой адпаведную ацэнку:

свой род –
Наша маладая –
Работніца.
Тонка прала,
Звонка ткала,
Харашэнька бяліла,
Увесь род весяліла [3, с. 176];
чужы род –
Ваша маладая –
Чубатая, лупатая,
Тоўста ткала,
У плот кідала,
Ярмом прыбівала.
А ў плот каламі,
А з плота валамі [3, с. 176].

Песенная спадчына палескага вяселля адназначна гаворыць пра моцны духоўны пачатак беларусаў-палешукоў, пра іх паважлівае стаўленне да глыбокіх народных традыцый, у якіх і праз якія жыве ў народзе адчуванне высокай меркі маральна-этычных патрабаванняў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Палескае вяселле. – Мінск, 1984.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
3. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск: БелСЭ, 1983. – 792 с.

Н.М. Борсук (БрДТУ, Брэст)

**САМАБЫТНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ДУША
НА РАЗДАРОЖЖЫ ГІСТОРЫІ
(ПА РАМАНЕ У.В. ГНІЛАМЁДАВА “ВАЛОШКІ НА МЯЖЫ”)**

Тэма Заходняй Беларусі ў літаратуры не новая. Да яе спрычыніліся М. Танк, Я. Брыль, П. Пестрак, А. Бутэвіч і многія іншыя. У. Гніламёдаў знаходзіць свой падыход, меру праўдзівасці і рэалізму ў адлюстраванні жыцця заходнікаў. У рамане “Валошкі на мяжы” наш зямляк пранікнёна расказвае аб духоўнай еднасці чалавека з яго вытокамі, лучнасці з бацькоўскай зямлёй. Пісьменнік ненавязліва прыводзіць нас да думкі, што менавіта ў родных мясцінах кожны набывае сілу, духоўную моц, здароўе, наталяецца энергіяй, аптымізмам.

Дасведчаная Еўропа добра ведае імя У. Гніламёдава як літаратуразнаўцы, грамадскага дзеяча. Сёння Уладзімір Васільевіч належыць да ліку тых, хтоне толькі з мастацкай вытанчанасцю, глыбокім веданнем сялянскай філасофіі, павагай і гонарам раскрыў праўду жыцця беларускага люду ў міжваеннае дзесяцігоддзе ва ўмовах польскага санацыйнага рэжыму, але і сканцэнтраванай пільнай увагу на адлюстраванні самабытнасці роднага краю.

Кожнае свята, якое згадваецца на старонках кнігі “Валошкі на мяжы”, намалювана яркімі фарбамі. Нельга не захапіцца духоўнай прыгажосцю землякоў аўтара рамана.

З даўніх часоў на радзіме пісьменніка захаваўся звычай на Ражство хадзіць з “гвяздай”. Са старонак кнігі “Валошкі на мяжы” чытач даведваецца, як ладзілі “гвязду” юнакі і падлеткі, як качалі з воску свечкі, хто з вяскоўцаў меў ганаровае права несці “гвязду”, быць за скарбніка. “Бралі старое рэштата, прыладжвалі да яго па ўсёй акружнасці “рогі”, зробленыя з палачак, прымацоўвалі да “рогаў” кутасы. Атрымліваўся як бы шкілет “гвязды”, які аклейвалі рознакаляровай паперай і паднімалі на чаранок. Унутры ставілі свечку і, падышоўшы да акна, каб павіншаваць гаспадароў з Ражством Хрыстовым, запальвалі яе” [1, с. 116]. У тэкст рамана пісьменнік уводзіць знаёмыя з дзяцінства песні, якія на свята надзей і спадзяванняў на лепшае, спявалі аднавяскоўцы: “Я з сумой хадзіла”, “Неба, земля, неба, земля ныня таржаствуюць...”, пра цара Герада:

А Герад – злыдзень,
Лукава сэрца,
Паўсюль шукае
Хрыста-младзенца.

Камянеччына – састаўная частка Берасцейска-Пінскага Палесся, адметнага рэгіёна ў славянскім свеце. Безумоўна, характар беларуса гэтага рэгіёна складваўся пад уплывам прыроды Палесся, якая фарміравала адметнае светаадчуванне палешукоў. З дзяцінства падлетак засвойваў народны погляд на свет прыроды, у якім шмат чаго было ад паганства, калі чалавек успрымаў сябе маленькай часцінкай свету: “Язычнік я. Другой не маю веры”, – сцвярджае наш сучаснік, зямляк, паэт М. Пракаповіч.

Будучы падлеткам, Уладзімір Васільевіч быў далучаны да ўсяго, што адбывалася наўкола. Усё яго радавала. Невыпадкова У. Гніламёдаў на старонках рамана не проста згадвае паганскі звычай, вядомы ў прускаўцаў пад назваю “гагатуха”, але паэтызуе яго. У іншых месцах гэты звычай вядомы пад назваю Шчодры вечар. Пісьменнік падрабязна апісвае знешні выгляд прускаўцаў у ноч перад Старым Новым годам. “Хлопцы паапраналі навыварат кажухі, на твары прыладзілі маскі, вусы і бароды. Асабліва добра атрымалася ў Сяргея Сталетніка – ён начапіў маску казы і да таго ж ухітрыўся махаць прыробленым ззаду хвостом. Вася Кужаль зрабіў сабе з морквы доўгі чырвоны нос – як у бусла. Хвядзюшка Шпунт прыладзіў на галаве казліныя рогі” [1, с. 118]. Як бачна, вусная народная творчасць – найважнейшая частка духоўнай культуры народа – надзвычай добра захавалася ў актыўным бытаванні нашага сучасніка. Згаданую ў творы шчадроўку можна пачуць і сёння, дарэчы, не толькі на Камянеччыне:

Дзе каза ходзіць –
Там жыта родзіць.
Дзе каза хвостом, –
Там жыта кустом!
Дзе каза нагою, –
Там жыта трубою!

Не марудзячы, гаспадар частаваў хлопцаў і дзяўчат салам, хлебам. Відаць, шчадроўка прыйшлася гаспадару да душы.

Радзі, Божа, жыта на новае літа,
Га-га-туш-ка! –

у знак удзячнасці спявала моладзь.

З псіхалагічнай дакладнасцю У. Гніламёдаў апісвае паводзіны маладых людзей у адносінах да сквапных гаспадароў падчас свята. Трапіўшы на падворак Трахіма Хлябіча, хлопцы ўсцягнулі на хлеў санкі-дваяны, а комін заткнулі саломай. Ад Оргія Відэркі да Гамона сцежку попелам высыпалі – з намёкам на тое, што быццам бы Оргій ноччу хадзіў да Гамонавай Матроны.

Раман У. Гніламёдава ўяўляецца нам цікавым і важным дакументам эпохі: па творы можна прасачыць гісторыю духоўнага жыцця народа. Знаходзячыся на перакрываванні шляхоў зносін, на мяжы духоўнага

разлому, нашы продкі вымушаны былі не толькі пераадольваць безліч сацыяльна-эканамічных, палітычных і духоўных выпрабаванняў, але і выпрацоўваць неабходны ўзровень жыццядзейнасці, што, зразумела, фарміравала генетычна-каштоўнасны і інтэлектуальны патэнцыял беларуса. На думку пісьменніка, не апошняю ролю ў гэтым напрамку адыграў Вялікі пост – “час духоўнага цверазення, “уборкі душы”, пакаяння і выратавання” [1, с. 129], як характарызавала пост мясцовае насельніцтва. “Прускаўцы, – піша Уладзімір Васільевіч, – у большасці сваёй пасты саблюдалі: Пятроўка, Спасоўка, Піліпаўка і Вялікі пост”.

У.В. Гніламёдаў з павагаю і гонарам за аднавяскоўцаў расказвае, як яны рыхтаваліся да важнага этапу ў сваім жыцці – этапу духоўнага ачышчэння. “Перад пастом, у запусты, жыхары вёсак звычайна куплялі алей – сланечнікавы або канапляны, селядцы, лёк. Любімая прускаўская страва ў гэты час – пражанае канаплянае насенне, перацёртае ў драўлянай ступе, у яго мачалі гарачую, вараную ў мундзірах бульбу, запіваючы квасам або вадой, у якой яна варылася. У пашане быў вараны гарох з халадніком, галкі з алеем, грэцкая і прасяная кашы. Спажывалі садавіну і гародніну, сушаныя грыбы і ягады, поўнасю адмовіўшыся ад мяса і сала, а таксама ад малака. Папулярны быў кісель з белага аўса” [1, с. 129].

У час посту праваслаўныя спавядаліся, прычашчаліся, танцаў не ладзілі, пралі лён, каноплі, воўну, дралі пер’е на падушкі. У хаты ўцягвалі матавілы ды кросны, сукалі цэўкі і ткалі палатно да Вербнай нядзелі, якое канчаткова апрацоўвалі летам. Танчэйшае выкарыстоўвалі на сарочкі, спадніцы, блузкі, нагавіцы, таўсцейшае – на вопратку. З воўны ткалі дываны.

Перад Вербніцай вяскоўцы прыбіраліся ў хаце: выкідалі на падвор’е калаўроткі ды кросны, беглі на поплаў, ламалі вербныя галінкі ды прыбіралі іх стужкамі. “У спалучэнні зелені і чырвані была свая прыгажосць, навізна, святочнасць моманту” [1, с. 130], – з замілаваннем успамінае Уладзімір Васільевіч і ў чарговы раз заглыбляецца ў бясконца багатае мінулае нашых продкаў. Пісьменнік узгадвае, як свяцілі ў царкве вербныя галінкі, а потым маці, бабуля лёгенька білі яго галінкамі па плячах, спіне, прыпяваючы:

Вярба б’е, не я б’ю,
За тыдзень – Вялікдзень.
Будзь здарова, як карова,
Будзь паслушна, як цяля,
Будзь высока, як вярба,
Будзь багата, як у пана хата.

Даверліва-адкрытай, пранікнёна-шчырай інтанацыяй прасякнуты старонкі кнігі, якія ўбіраюць у сябе ўспаміны дзяцінства, як юнакі паднімаліся на царкоўную званіцу, каб апавясціць усёй акрузе аб

уваскрэсенні Хрыста. Апісанне традыцыйнай прускаўскай забавы – біцця як – не пакідае абыякавым ніводнага чытача. “У кожнага ў кішэні – не адно, а некалькі... Мацавалі яечка на зубах, прыслухоўваліся, як яно “сакарыць”. Калі тонка “сакарыць” – значыць моцнае... Адзін трымаў сваё яечка нажом уверх, другі павінен быў па ім біць. Умова вядомая: чыё будзе пабіта, той аддае яго пераможцу, які выйграў. Жалезны закон гульні” [1, с. 135]. Самым моцным яйкам лічыўся “зносак” – першае яйка, што знесла маладая курачка. З такім яйкам біцця асцерагаліся.

Паглыбленне пісьменніка ў фальклорную стыхію вяселля адбываецца праз рознааспектнае засваенне ідэйна-эстэтычнага зместу ланцужка падзей, з якіх складаецца вяселле ў Прусцы – допытаў, сватоў, запоінаў, ладоў, дзівочага вечара, каравая, шлюб у царкве, вясельнай бяседы ў маладой і маладога.

Ад аўтара рамана “Валошкі на мяжы” чытач даведаўся, што ў сваты было прынята выпраўляцца ўдваіх у сераду, адтрымаўшы напярэдадні згоду бацькоў нявесты. Па перакананні прускаўцаў, важныя справы робяцца ў вузкім коле і менавіта ў сераду, бо, як кужуць на радзіме У.В. Гніламёдава, панядзелак – цяжкі дзень, а ў аўторак – аб’едзеш дзвярок сорак. Важным момантам у рытуале сватання з’яўляецца бэлёк. “Гэта тоўстае бярвяно, пакладзенае зверху ўпапярок хаты, на ім ляжала столь. Бэлёк як бы дзяліў хату папалам і з’яўляўся мяжой паміж дзвярыма і сталом, што стаяў у куце пад абразамі, і гэта быў вельмі важны момант у рытуале сватання, ён азначаў, што бацькі гатовыя весці размову па сутнасці” [1, с. 383].

У рытуале вячання таксама ўсё мела сэнс, у тым ліку і хаджэнне маладых вакол аналя з перавязанымі ручніком рукамі, каб венчаная захавалі вернасць адно аднаму да самай смерці; і кавалак палатна, падцеленага пад ногі падчас вячання ў царкве, каб багатыя былі.

Па традыцыі вясельнае застолле пачыналася ў хаце нявесты з выкупу маладой, госці расаджваліся згодна вясковаму звычаю: халастыя хлопцы – з левага боку, жанатыя – з правага. Дзяльба караваю, які спяклі каравайніцы – замужнія жанчыны, сяброўкі маладой, суправаджалася жартоўнымі пажаданнямі: “Авечкаю перапівваю, / Каб жылі, як у раю!..”; “Перапівваю рабою свіннёю, / Каб згодна жылі між сабою!”; “Кладу белы грошы, / Каб дзеці былі харошы!”

У.В. Гніламёдаў звяртае ўвагу чытача на тое, як шчырая, светлая душа беларуса чуйна рэагуе на рознага роду забабоны, прыкметы. Паводле прускаўскіх прымхаў, на месяц нельга паказваць пальцам: “Свеціць – хай свеціць. Праўда, святло нейкае невясёлае, як бы мёртвае. Не дзіва, што жывое пад гэтым святлом ператвараецца ў застыглае, соннае, нежывое. Нікога не відаць! Краты пахаваліся ў норах, а людзі – у хатах! Спяць,

займаюцца каханнем, сняць сны, а заўтра зноў пачнуць сваю штодзённую – без пачатку і канца – работу” [1, с. 89].

Свае традыцыі, прыкметы існавалі і ў павітухі: “Бачыш, пятачка ў яго якая выгнутая! – жыць будзе доўга”. Пупавіну, якая адвальвалася ў малага прыкладна на пяты дзень, маці з бабуляю закапвалі ў глыбіні двара пад дрэвам. Абгрунтавана выбіралі кума: каб добры быў, абаронца, настаўнік, заможны. Невыпадкава сярод прускаўцаў была распаўсюджана прымаўка: “Сыр не закуска, кум не сваяк”. На Грамніцы мясцовыя пчалары стукалі ў вулей, каб упэўніцца, ці жывыя пчолы. Такім чынам, у шанаванні і захаванні традыцый бацькоўскай зямлі У. Гніламёдаў бачыць духоўнае выратаванне і ўзвышэнне нас як людской супольнасці, каб існаваць годна, прыгожа, у суладнасці з сабой і светам, у гармоніі мінуўшчыны з цяперашнім жыццём.

Шмат характа і глыбокага зместу, святла і горычы, трывогі і радасці закладзена ў народнай песні. Кажуць, беларуская песня сумная. Думаецца, сум ішоў ад тугі па светлай долі (“Ідзеш, дзіцятко, / У чужыя людзі. / Лягай пазненько-о, / Уставай раненько, / Кланяйся нізенько...”). Але не адзін лірычны сум нясе беларуская песня, яна мае многа іскрыстага гумару, здаровага вясёлага смеху (“Заганяйце цяляня, / Няхай не брыкае, / Ажаніце гультая, / Няхай жонку мае...”), цудоўныя дыялогі, спакойныя інтанацыі. Гэтымі адметнасцямі перасыпаны вясельныя песні (“Матулько, татулько, / Чаму не выходзіш хутко? / Чаму мяне не вітаеш? / Чаму мяне не пытаеш?...” // “Зачым вам, дзеці, / Хлеба і солі, / Шчасця і долі!”). Песня ахоплівае ўсе бакі побыту чалавека: і цяжкую працу, і маладую шчырасць кахання (“Ой, чыя то хата, / Ой, чыя то вішня, / Ой, чыя дзяўчына / На вуліцу выйшла?... / Кавалёва хата, / Кавалёва вішня, / Кавалёва доня / На вуліцу выйшла”), і глыбокія грамадскія пачуцці (“На “крэсах” ёсць дамы бальшыя, / У іх засядае панскі трон, / Но пападзісь туды, няшчасны, / Так будзеш жызні ты лішон”), і цеплыню мацярынскай любові (“Люлі, люлі, люлі, / Пайшоў кот на гулі, / Адмарозіў лапкі, / Прышоў грэцца ў хатку...”). Песні добра ведалі і маладыя людзі, і прадстаўнікі старэйшага пакалення, выконвалі іх з асаблівым імпэтам, хутка знаходзіўся той, хто гатовы быў падыграць на музычным інструменце: гармоніку, гітары, скрыпцы, цытры. “Міша патроху акампаваў на цытры, кранаючы струны адразу ўсёй далонню. Атрымлівалася так, што ўсё было дарэчы і на сваім месцы. У некаторых выціскаліся з вачэй слёзы” [1, с. 143]. “Час рухаўся, увасабляючыся ў падзеях – вялікіх і дробных, радасных і змрочных, камічных і трагічных” [1, с. 151], – чытаем на старонках рамана. Пісьменнік падмацоўвае выказаную думку нават у змесце песеннай творчасці заходніка. У Прусцы добра ведалі і любілі спяваць песню пра далёкую Канаду: “Амэрыка любя-а, / Амэрыка міла-а... / Чаму ж ты,

Амерыка, / Мяне загубіла-а?..”. “Журавейкі” бадзёра распявалі вайскоўцы ў польскім войску: “Шволежэры рушон у поле – / По маёнткі на Подоле...” // Ланцэ до бою, шаблі ў длонь – / Большэвіка гонь, гонь, гонь!” Пасля аб’яднання беларускага народа ў адзінай дзяржаве ўсё часцей чулася на Камянеччыне руская песня: чырвонаармейская калона заўжды спявала галасіста і неяк па-асабліваму разняволена: “Мы идём за великую Родину / Нашим братьям по классу помочь. / Каждый шаг, нашей армией пройденный, / Прогоняет зловещую ночь!”

Раман чытаецца на адным дыханні. Нічога лішняга ў творы. Пісьменнік адчувае пах, цяпло Бацькаўшчыны, нутраны стрыжань слова: “чуні” (абутак з выкінутых аўтамабільных “апонаў” са слядамі пратэктара на падэшве), адсюль прымаўка “кожны беларус меў свой аўтобус”; “славойкі” (нужнікі) – у гонар міністра ўнутраных спраў генерала Славоў-Складоўскага, які распарадзіўся, каб пры кожнай хаце быў нужнік; “выпустак” (цяля, якое ўпершыню ішло ў поле са статкам); “марыканец” (чалавек, які нейкі час жыў і працаваў у Амерыцы); “зносак” (першае яйка, што знесла маладая курачка); “карват” (гальштук); “курдупель” (ужываюць з мэтаю абразіць чалавека); “кветка” (момант у будаўніцтве); “кнышы” (ватрушкі з тварагом і макам); “пустадомак” (чалавек, які не мае дома); “карчоўка” (напой, які гнаў гаспадар у альшыне, у карчах); “памлодыя” (дружкі на вяселлі); “кавалерка” (брама, збітая з жэрдак, месца для выкупа нявесты), “жырыло” (багна, дзе б’юць крыніцы) і г.д. Многія словы жыхары Камянеччыны вымаўлялі на мясцовы манер, цвёрда, напрыклад: “сэнатар”, “мэд”.

Памятаючы аб вытоках, застаючыся верным ім, У. Гніламёдаў адначасова кідае позірк на усё чалавецтва. З Камянеччыны сапраўды быў бачны цэлы свет. Савецкая ўлада на заходніх землях (“крэсы ўсходнія”) усталявалася амаль на 20 гадоў пазней, чым на ўсходніх. Па гэтай прычыне ў заходнім рэгіёне пазней пачалася калектывізацыя, абезземельванне селяніна, а значыць і слабей была падкошана аснова годнасці асобы. Больш выразна выяўляецца ў характары заходнікаў адданасць працы, зямлі, сваяцтву. Заходнікі, як сцвярджаў У. Калеснік, “маюць гаспадарчую псіхалогію” [2, с. 149]. І ў гэтым мы схільны бачыць вытокі мудрасці “народа-філосафа”.

Мова рамана У. Гніламёдава зьяе самацветамі, лаканічнымі іскрынкамі ўсіх колераў і адценняў. Пры дапамозе прыказак, прымавак, фразеалагізмаў жыхары Камянеччыны, героі твора “Валожкі на мяжы”, з найбольшай выразнасцю выказваць свае думкі, перакананні, выяўляюць характар, прыметы беларускага побыту, прыроды, надаюць маўленню маляўнічасць і вобразнасць: “маўчаў, як вады ў рот набраўшы”; “жывот да спіны прырос”; “выконваць у адпаведнасці з літарай Статута”; “куры ўжо

даўно пайшлі на седала”; “я папярод бацькі ў пекла не сунуся”; “знайсці іголку ў стозе сена”; “раніца мудрэй за вечар”; “прапаў, як Куцепаў у Парыжы”; “мяне на мякіне не правядзеш”; “жаўранак прылятае на праталіну, шпак на прагаліну, жораў з цяплом, а ластаўка з лістом”; “пачувалі сябе, як рыба ў вадзе”; “Як справа?” – “Справа, як злева”; “і смех і гора”; “каб іх гром ляснуў! Ні дна ім, ні пакрышкі”; “каб ты з таго воза ў калюжу зваліўся ды ўтапіўся”; “сказаў як звязаў”; “такі і з-пад сучкі яйца дастане!”; “ажаніцца – не ўпасці: не ўстанеш і не атрасешся”; “што кажух – то не вата, а што капуста – то не гарбата”; “хвалі дзень вечарам, а дзяўчыну замужам”; “у сваёй хаце і качарга маці”; “хата па дарозе – госць на парозе”; “калі шчасце, дык і з мяшка вылезеш”; “што мае пачатак, то павінна мець і канец”; “цікавасць – першы крок ў пекла”; “калі не рухацца, нашто ж тады жыць?”; “голад не цётка”; “зла злом не пераможаш”; “шляхта палное – хлопцы працуюць” і г.д.

Бясспрэчна, менталітэт заходнікаў вызначаецца сітуацыяй памежжа, пагранічча, пераходнасці, а стан яго душы можна ахарактарызаваць, як “стан чуйнай няўстойлівасці” (паводле М. Мішчанчука). Гэтая думка, на наш погляд, сімвалічна адбілася ў назве твора – “Валошкі на мяжы”: самабытная беларуская душа на раздарожжы гісторыі.

Жыццё на “крэсах” знайшло адбітак і ў мове мясцовага насельніцтва: “зелёнэ вуха” (у польскім войску зняважліва называлі салдат-першагодкаў); “журавейкі” (прыпеўкі ў польскім войску); “век наш круткі, выпіемо вудкі”; “што залішне, то не здрова” (польскія прымаўкі) і інш.

У.В. Гніламёдаў выразна паказаў, як з прыходам Саветаў у маўленне вяскоўцаў уваходзяць скарачэнні слоў: “учміл” (участковы міліцыянер); назіраюцца змены ў назвах вуліц, гарадоў, уласных прозвішчаў, у вымаўленні слоў на расейскі манер, у манеры апранацца: вуліцы Пралетарская (раней Ганчарная), Чырвонаармейская (раней Польная), Пляц Волі (Базарная плошча), горад Камянец (Камянец-Літоўск); Фёкла Кужаль, убачыўшы людзей з Усходу, выбегла на гасцінец, завязаўшы хусцінку “па-руску” – з вузлом над ілбом; з’яўляюцца новыя паняцці: “шарваркі” (павіннасць па добраўпарадкаванні дарог), “каэр” (контррэвалюцыянер), “васточнік”, “блат” і інш.

Адносіны мясцовага насельніцтва да “васточнікаў”, да якіх у берасцейцаў не было даверу, зафіксаваны ў мудрых азначэннях герояў рамана: “За што бароліся, на тое і напароліся”; ходзіць па вёсках “чырвоная мятла”; “Адзін і той жа месяц, – філасофскі разважаў Восіп, – і дні стаяць амаль што побач – першае і трэцяе чысло, – а якая розніца! Нешта зусім супрацьлеглае: было адно, а стала другое!” [1, с. 500]; “Не так шкада тых недаатрыманых грошай (пенсію даваць Лявону Кужалю прыпынілі), як крыўдна за насмешку”.

Раман У. Гніламёдава “Валошкі на мяжы”, як і папярэднія яго творы, мае сапраўдны мастакоўскі поспех. Гэта аб’ектыўна, бо пісьменнік гаворыць ад імя свайго пакалення – пакалення трыццатых гадоў, якое ўзгадалася ў вёсцы, жыло ў гармоніі з навакольным светам, адкрыта, даверліва. Як тут не згадаць, што менавіта фальклор з’явіўся першай паэтычнай школай многіх выдатных пісьменнікаў: В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Я. Лучыны, А. Гурыновіча, М. Багдановіча, Я. Купалы, Я. Коласа і многіх іншых вядомых беларускіх паэтаў і празаікаў. Аналізуючы раман У. Гніламёдава, мы па праву можам сцвярджаць, штокаштоўнасці традыцыйнай народнай культуры – асноватворныя і ідэйна значныя для сталення пісьменніка-раманіста. Як адзначае У. Конан, “ён (фальклор) быў на пачатку мастацкай культуры чалавецтва” [3, с. 27], у тым ліку, пагадзіцеся, і на пачатку творчага шляху нашага земляка.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гніламёдаў, У. В. Валошкі на мяжы : раман / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2014. – 574 с.
2. Калеснік, У. А. Усё чалавечае / У. А. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 381 с.
3. Конан, У. Ля вытокаў самапазнання: Станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору / У. Конан. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 238 с.

В.А. Буднік (БрДТУ, Брэст)

СЕМАНТЫКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З КАМПАНЕНТАМ-ЗАОНІМАМ

Багацце выразных сродкаў мовы з’яўляецца адлюстраваннем узроўню яе развіцця. Насычаная яркімі, вобразнымі, трапнымі выразамі мова – найвышэйшы паказчык праяўлення народнай культуры – захоўвае яе каштоўнасць у фразеалогіі.

Беларуская фразеалогія – адносна маладая галіна лінгвістыкі. “Гістарычна-часавыя межы і ўмовы ўзнікнення і станаўлення беларускай фразеалогіі павінны акрэслівацца і акрэсліваюцца ў кантэксце агульнанавуковым, яшчэ – у агульнамоўным, агульнакультурным кантэксце, але на грунце свайго часу, сваёй гісторыі, сваёй мовы і культуры” [5, с. 28].

Фразеалагізмы з кампанентам-заонімам уяўляюць сабой сістэму, якая адлюстроўвае не толькі агульнамоўныя якасці, але і прыкметы, што вызначаюцца асаблівасцямі мікрасістэмы. Месца гэтай групы

фразеалагічных адзінак у лексіка-фразеалагічнай сістэме мовы дэтэрмінавана як лінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі прычынамі, а менавіта здольнасцю заанімаў апісваць людзей, прадметы, з'явы, выражаць ацэнкі, пачуцці, эмоцыі, г.зн. ужывацца не ў зоазначэннях, а мець прагматычную функцыю.

У беларускай і польскай мовах выяўлена значная колькасць фразеалагічных адзінак з кампанентам-заанімам. Іх можна падзяліць на семантыка-тэматычныя групы ў залежнасці ад функцыі, якую ўстойлівыя адзінкі выконваюць у мове. Сярод іх наступныя групы: знешнасць чалавека, фізічны стан, рысы характару, маральна-дзелавыя якасці, уменні, здольнасці.

Заўважым, што самая шматлікая група – знешнасць чалавека. У склад яе ўвайшлі падгрупы: апісанне прыгажосці чалавека, апісанне непрыгожага і неахайнага чалавека, апісанне твару.

Фразеалагічныя адзінкі – важны складнік экспрэсіўна-ацэначнай характарыстыкі чалавека. У фразеалагізмах беларускай і польскай моў актуалізаваны наступныя прыкметы знешнасці чалавека: неахайнасць, манера апранацца, некаторыя асаблівасці дэталей знешнасці (вачэй, барады, валасоў і інш.), паўната / худзізна і рост чалавека.

Чалавека бруднага прынята характарызаваць праз вобраз свінні. Беларусы назавуць неахайніка *свіння няскрэбная (нямытая)*, скажуць іранічна, што ён са *свіньмі еў* ці *свінню ссаў* або нават *чыста свіную акадэмію скончыў*. У фразеалогіі польскай мовы такія чалавек акрэсліваецца наступнымі выразамі: *brzydkie kaczatko, brzydki jak małpa*.

Частка фразеалагізмаў у сваёй семантыцы ўтрымлівае характарыстыку знешняга выгляду асобы па параметрах *худы / тоўсты* і *высокі / нізкі*. Для наймення вельмі тоўстага чалавека служаць звароты *сыты як вол, гладкі як парасюк, як сідарава карова, гладкі як лін, ратуха распоўзлая* (пра жанчыну), а для абазначэння худога чалавека – *фраземьяк смерць казіная, худая як чайка*. Што да апісання росту чалавека, то кідаецца ў вочы той факт, што значэнне 'хто-небудзь вельмі высокі, вялікага росту' мае толькі адна фразеалагічная адзінка *хоць сабак вешай*. Малога, нізкарослага чалавека называюць пры дапамозе значна большай колькасці фразеалагізмаў (пераважна з кампанентам *кот*): *кату па пяту, котка за адну вячэру з'есць (з'ела б), кашэчы недаедак, сабаку па хвост, кашэчае снаданне, пеўню да костак, кавалер свінні па каўнер, як стане на калена, свінні па калена, кіска на ножках* (пра дзяўчыну ці жанчыну), *кот за ноч з'есць, з муху, ад жабы не адрас, жабе па калена*.

Доўгую шыю чалавека характарызуюць наступным чынам: *szyja to labędzia, jak u zyraby*.

Неахайнасць можна прывесці да дрэннага паху, і тады чалавек смярдзіць як сабака псінаю, смярдзіць як казёл / сабака / тхор / тхарына. Пра дрэнны пах з рота гавораць: у роце сабакі (свінні) начавалі, у роце куры начавалі. Калі ў каго-небудзь брудныя вушы, то там напэўна коні стаялі (стаяць) ці ў вушах як козы пераначавалі. Пра брудныя рукі (ногі, вушы) скажуць бусел рэпу пасеяў (пасее).

Неахайнасць можа праяўляцца і ў адзенні: бруднае, памятае адзенне выглядае, быццам яно са свінога гнязда або як з воўчага горла дастана, *soś jestjakpsuzgardqwuściqgnięte* (пра вельмі памятае).

З дапамогай фразеалагізмаў можна ахарактарызаваць манеру чалавека апранацца. Чалавека, які мае ўбогі, прыгнечаны выгляд, характарызуюць наступным чынам: *jak zmokłakura*.

Дэталі знешнасці чалавека апісваюць наступныя фразеалагізмы беларускай мовы: як мышыныя хвасты (хвосцікі) – маленькія і тоненькія (косы ў дзяўчыны); пад вожыка (пастрыгчыся) – каротка, тырчком у розныя бакі. У польскай мове пра чалавека, які мае не вельмі прыгожы почырк, кажуць: піша *jak kura razurem*. Дарэчы, і ў беларускай мове гэты фразеалагізм таксама ёсць: пісаць як курыца лапай.

Дэталі твару чалавека апісваюць наступныя фразеалагізмы беларускай мовы: валовыя вочы – вялікія, лупатыя, невыразныя вочы, *kocieoczy, kociwzrok* – вочы як у ката, *rybie oczy, orli wzrok, świńskie oczka*.

Адзначаецца такая дэталі знешняга выгляду, як васпаваты, рабы твар чалавека. Для яго характарыстыкі ўжываецца фразеалагізм *вароніны яйцы ніў*. Калі твар вялікі, выцягнуты, то ўжываюць фразеалагізм *końska twarz*. Для абазначэння вялікіх зубоў у польскай мове выкарыстоўваецца фразеалагізм *końskie zęby*.

Такая асаблівасць твару, як маршчыны каля вачэй, характарызуецца іменным фразеалагізмам *гусіныя лапкі*.

Пра запэцканы твар скажуць: з *свіннямі еў*.

Варта заўважыць, што для апісання носа ў польскай мове ёсць некалькі фразеалагізмаў, якія абазначаюць розныя тыпы насоў: *jastrzębi nos, kaczy nos, orlinos*.

Калі твар мяняе колер ад сорама (чырванее), гавораць: *пячы ракаў, спячы ракаў, ракі пячы; czerwony jak rak, zaczerwienieć się jakrak, piecraka*.

Такім чынам, семантычная група ‘знешнасць чалавека’ ўключае ў сябе фразеалагічныя адзінкі з зоакампанентам з агульным значэннем ‘непрыгожы’, а таксама тыя, што паказваюць манеру неахайна апранацца. Дэталізавана адлюстроўваецца твар чалавека.

Фразеалагізмы з’яўляюцца адным са сродкаў інтэрпрэтацыі з’яў навакольнага свету. А жыццё беларуса і паляка заўсёды мела цесную сувязь са светам прыроды. На аснове аналізу фразеалагізмаў беларускай і

польскай моў можна адзначыць, што ў працэсе метафарызацыі большасць устойлівых адзінак захавала ў сваім складзе найменні жывёл.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 494 с.
2. Выслоўі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
3. Гулюмянец, К. М. Польско-русский фразеологический словарь : в 2 т. / К. М. Гулюмянец. – Мінск : Экономпресс, 2004. – 2 т.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн., 2008. – 2 т.
5. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.
6. Andrejewicz, U. Funkcje składniowe wybranych frazeologizmów polskich z komponentem czasownikowym / U. Andrejewicz. – Białostockie Archiwum Językowe. – 2007. – № 7. – S. 29–46.

С.Ф. Бут-Гусаім (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ПРАГРАМА ЗАНЯТКАЎ ШКОЛЬНАГА АНТРАПАНІМІЧНАГА ГУРТКА “ІМЕНАСЛОЎ БЕРАСЦЕЙШЧЫНЫ Ў КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСКАЙ АНАМАСТЫКІ”

Праграма заняткаў гуртка “Іменаслоў Берасцейшчыны ў кантэксце беларускай анамастыкі” разлічана на вучняў 8-га класа. Праграма прадугледжвае як замацаванне ведаў пра антрапанімікон, якія вучні набылі на ўроках мовы і літаратуры (агульныя і ўласныя назоўнікі, правапіс і скланенне імёнаў і прозвішчаў, гаваркія празванні персанажаў мастацкіх твораў), так і знаёмства з тэарэтычнымі палажэннямі антрапанімікі, вызначэнне паходжання ўласных асабовых імёнаў, прозвішчаў, псеўданімаў, мянушак, высвятленне нацыянальна-культурнага кампанента інфармацыі, закладзенага ў іменаслове. Важным складнікам заняткаў гуртка з’яўляецца праца з краязнаўчым матэрыялам, які ўзбагаціць школьнікаў ведамі пра родны край, землякоў, літаратуру і культуру Берасцейшчыны. Пад кіраўніцтвам настаўніка вучні могуць займацца зборам фальклору: загадак, прыказак, прымавак, легендаў, народных прыкмет. Можна правесці і даследаванні па зборы і апісанні ўласна антрапанімічнага матэрыялу: сабраць і высветліць паходжанне мянушак і прозвішчаў жыхароў роднай вёскі, вывучыць паходжанне імёнаў і прозвішчаў аднакласнікаў, высветліць, каму пастаўлены помнікі і чыімі імёнамі названы вуліцы роднага горада, разгледзець уласныя імёны ў

кантэксце мастацкіх твораў берасцейскіх аўтараў (Зінаіды Дудзюк, Валянціны Коўтун, Георгія Марчука, Уладзіміра Гніламёдава) і інш.

Заняткі гуртка павінны будавацца на прынцыпе ўзаемазвязанага моўнага і культурнага развіцця асобы вучняў, а таксама на прынцыпе апоры на міжпрадметныя веды школьнікаў.

Мэта вывучэння антрапанімічнай лексікі на занятках гуртка – узбагаціць веды вучняў пра традыцыйную матэрыяльную і духоўную культуру беларусаў, адлюстраваную ў іменаслове; развіваць маўленне школьнікаў; выходзіць пашану да іменаслову як да своеасаблівага люстэрка рэгіянальнай, нацыянальнай і сусветнай культур. Дасягненне ўказанай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- зацікавіць праблемай вывучэння ўласных імёнаў людзей;
- сфарміраваць веды пра антрапонімы як адзінкі слоўнікавага складу мовы, пра іх паходжанне, адметнасць будовы і пашырэнне на тэрыторыі нашай краіны;
- выпрацоўваць уменні збіраць і сістэматызаваць мясцовы антрапанімічны матэрыял, выяўляць у тэксце ўласныя імёны, акрэсліваць іх значэнне і ролю ў літаратурных і фальклорных творах;
- сфарміраваць уменне выяўляць культурны фон, замацаваны за адзінкамі нацыянальнага іменаслову;
- удасканаліваць уменне правільна ўжываць у маўленні нацыянальныя формы ўласных асабовых імёнаў;
- пашырыць веды вучняў пра знакамiтых землякоў;
- выходзіць пачуццё нацыянальнай свядомасці;
- павышаць агульную моўную культуру вучняў;
- удасканаліваць творчыя здольнасці школьнікаў.

Заняткі гуртка могуць быць розныя па форме: слова настаўніка, гутарка, паведамленні і рэфераты вучняў, праца з анамастычнымі і энцыклапедычнымі слоўнікамі, сустрэчы з краязнаўцамі і даследчыкамі айчыннага іменаслову, пісьменнікамі, выпуск бюлетэняў, газет, альманахаў, падрыхтоўка вуснага лінгвістычнага часопіса, правядзенне конкурсаў, тэматычных вечароў, анамастычных віктарын і гульняў, складанне водгукаў на публікацыі, прысвечаныя гісторыі і сучаснасці беларускага іменаслову. Важнае месца ў сістэме вывучэння антрапаніміі павінны заняць творчыя пошукавыя заданні. У якасці індывідуальных відаў працы вучням можна прапанаваць класці пытанні да віктарыны, напісаць сачыненні-разважанні (“Мой радавод” і інш.), даклады (“Знакамiтыя берасцейцы”, “Псеўданімы беларускіх пісьменнікаў”), зрабіць міні-даследаванне (“Адлюстраванне іменаслову старажытных славян у рамане З. Дудзюк “Велясіты”, “Адлюстраванне гісторыі беларускага іменніку ў народнай казцы”, “Уласныя імёны ў кантэксце

прыгодніцкіх твораў Р. Баравіковай”, “Характарыстычныя імёны персанажаў твораў Г. Марчука”), паназіраць за маўленнем аднакласнікаў і занатаваць факты адступленняў ад нарматыўнага ўжывання імёнаў і прозвішчаў. Творчыя заданні для групы школьнікаў могуць быць наступныя: арганізаваць апытванне жыхароў роднай вёскі з мэтай збору звестак пра імёны, мянушкі і прозвішчы землякоў, узяць інтэрв’ю ў даследчыка антрапанімаў. Цікавым для вучняў будзе вусны лінгвістычны часопіс “Гісторыя і сучаснасць берасцейскага іменаслову”, у якім пададзены рубрыкі: “Праваслаўны і каталіцкі кампаненты іменаслову берасцейцаў”, “Прозвішчы жыхароў г. Брэста”, “Імёны татараў, што жывуць на Беларусі”, “Гісторыя яўрэйскіх імёнаў і прозвішчаў”, “Як выбіраюць імёны: традыцыі і новыя тэндэнцыі іменавання берасцейцаў (паводле матэрыялаў Брэсцкага загса)” і інш. Праца над вывучэннем іменаслову ў лінгвакультуралагічным аспекце прадугледжвае таксама наведванне вучнямі краязнаўчых і этнаграфічных музеяў і напісанне водгукаў па выніках такіх экскурсій. Цікавым для вучняў будзе і дыстанцыйны абмен інфармацыяй з настаўнікамі і старшакласнікамі іншых школ, а таксама са студэнтамі і выкладчыкамі ВНУ, у якіх праводзіцца праца па вывучэнні антрапаніміі.

Змест курса 19 гадзін

1. Антрапаніміка як раздзел лінгвістыкі.

Паняцце антрапанімікі як навукі. З гісторыі антрапанімікі. Сучасны стан беларускай антрапанімікі. Працы берасцейскіх даследчыкаў іменаслову (І.А. Шумскай, В.М. Емельяновіч, З.М. Заікі, Л.В. Леванцэвіч, В.М. Касцючык, М.І. Пашкевіча).

2. Асабовыя імёны як састаўная частка беларускай антрапаніміі.

2.1. Дахрысціянскія імёны ва ўсходніх славян. Саслоўная дыферэнцыяцыя язычніцкіх імёнаў, іх тэматычныя групы. Татэмная, засцерагальная функцыя імёнаў ва ўсходніх славян. Традыцыі імяслаўя і суіменавання. Пажадальная функцыя імені ў старажытным соцыуме. Адлюстраванне культуры старажытных славян у антрапаніміконе твораў Зінаіды Дудзюк.

2.2. Роля царквы ў станаўленні іменаслову беларусаў. Уласнае імя ў хрысціянскай традыцыі. Паняцце агіёніма. Хрысціянская формула “па імені і жыцце”. Кананічныя (каляндарныя) імёны, набытыя ўсходнімі славянамі разам з прыняццем хрысціянства. Праваслаўныя і каталіцкія імёны. Фанетычная і граматычная адаптацыя іншамоўных імёнаў. Хрысціянская канцэпцыя імені ў рамана-жыцці Валянціны Коўтун “Пакліканыя”.

Імёны татараў-мусульман, што жылі на Беларусі.

Гісторыя яўрэйскіх імёнаў.

2.3 Імёны, што пачалі ўзнікаць у савецкі час у сувязі з аддзяленнем царквы ад дзяржавы. Новыя традыцыі ва ўжыванні асабовых імёнаў. Штучныя імёны савецкай эпохі.

2.4. Афіцыйныя, гутарковыя і памяншальна-ласкальныя формы імёнаў. Беларускія формы афіцыйных імёнаў. Імёны жыхароў вашай мясцовасці.

2.5. Правілы вымаўлення і скланення імёнаў. Імя і этыкет.

2.6. Фактары, што ўплываюць на выбар імені дзіцяці ў сучасным грамадстве.

2.7. Асабовыя імёны ў фальклорных творах.

2.8. Уласныя асабовыя імёны як выяўленчы сродак у творах берасцейскіх пісьменнікаў (З. Дудзюк, Г. Марчука, В. Жуковіча, В. Коўтун, М. Сянкевіча і інш.).

3. Мянускі як разрад антрапанімічнай лексікі.

3.1. Паняцце мянушкі. Суаднесенасць мянушкі з дахрысціянскімі імёнамі. Тэматычныя групы дахрысціянскіх празванняў-мянушак. Функцыі мянушак у старажытным і сучасным грамадстве.

3.2. Тэматычныя групы індывідуальных мянушак жыхароў вашай мясцовасці.

3.3. Родавыя (сямейныя) і калектыўна-тэрытарыяльныя мянушкі. Мянускі і культура паводзінаў.

3.4. Мянускі ў творах берасцейскіх пісьменнікаў (Г. Марчука, К. Каліны, Р. Баравіковай, А. Наварыча, З. Дудзюк, В. Коўтун і інш.).

4. Прозвішчы ў складзе беларускай антрапаніміі.

4.1. Прозвішча – спадчыннае родавае імя. Прычыны ўзнікнення прозвішчаў. Прозвішчы і сацыяльны статус асобы. Прозвішчы беларускай шляхты.

4.2. Асноўныя тыпы сучасных беларускіх прозвішчаў: 1) утвораныя ад апелятыўных імёнаў-мянушак; 2) утвораныя ад формаў кананічных (каляндарных) імёнаў; 3) утвораныя ад тапонімаў.

4.3. Беларускія і запазычаныя прозвішчы. Прозвішчы прадстаўнікоў розных нацыянальнасцяў, якія жывуць на Беларусі. Суфіксы беларускіх прозвішчаў.

4.4. Правілы скланення беларускіх прозвішчаў. Паходжанне прозвішчаў вучняў класа.

4.5. Гаваркія прозвішчы ў творах берасцейскіх пісьменнікаў (Г. Марчука, Р. Баравіковай, А. Наварыча і інш.).

4.6. Прозвішчы жыхароў Берасцейшчыны (структура і этымалагічная семантыка).

5. Псеўданімы як аб'ект вывучэння антрапаніміі.

Паняцце псеўданіма. Прычыны ўзнікнення псеўданімаў. Віды псеўданімаў. Псеўдаандронімы і псеўдагінімы як формы псеўданімаў. Псеўданімы класікаў беларускай літаратуры. Псеўданімы берасцейскіх пісьменнікаў.

Прагназаваныя вынікі:

У выніку вывучэння беларускага антрапанімікону на занятках гуртка вучні павінны **ведаць:**

– асноўныя паняцці антрапанімікі;

– нацыянальна-культурны складнік інфармацыі, закладзенай у асабовых імёнах, мянушках, прозвішчах, псеўданімах.

умець:

– выяўляць антрапанімы ў фальклорных творах, тэкстах мастацкай літаратуры, публіцыстыкі, тлумачыць адметнасць іх выкарыстання ў маўленні;

– тлумачыць нацыянальна-культурную інфармацыю, закладзеную ў найменні чалавека;

– працаваць з навуковай і даведчанай літаратурай па анамастыцы;

– збіраць і сістэматызаваць антрапанімічны матэрыял, выкарыстоўваючы навуковую, навукова-папулярную літаратуру і слоўнікі;

– рабіць лінгвістычныя паведамленні па праблемах антрапанімікі;

– складаць крыжаванкі, віктарыны, рыхтаваць конкурсы па пытаннях антрапанімікі;

– правільна ўжываць у маўленні антрапанімічную лексіку.

Такім чынам, на занятках гуртка “Іменаслоў Берасцейшчыны ў кантэксце беларускай анамастыкі” школьнікі не толькі знаёмяцца з гісторыяй і сучаснасцю такога важнага складніка мовы, як антрапанімікон, але і асэнсоўваюць адметнасць рэгіянальнай, нацыянальнай і агульначалавечай культуры, захавальнікам якой з’яўляецца іменаслоў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Аляхновіч, М. М. Лінгвакультуралогія : давед. для студэнтаў філал. фак. / М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2007. – 71 с.

2. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларус. імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.

3. Басава, Г. М. “Ні сюды Мікіта, ні туды Мікіта”: Уласнае імя як носьбіт нацыянальна-культурнага кампанента значэння слова / Г. М. Басава // Род. слова. – 2001. – № 10. – С. 40–41.

4. Беларуская антрапанімія : вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд) [і інш.]. – Віцебск : ВДУ, 2009. – 254 с.

5. Бензярук, А. Р. Свята для сэрца: Невялікія гісторыі для юных беларусаў / А. Р. Бензярук. – Мінск : Лит. и искусство, 2009. – 152 с.

6. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.

7. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
8. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Структура ўласных мужчынскіх імён / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.
9. Бут-Гусаім, С. Ф. Антрапанімічная прастора палескіх твораў Г. Марчука / С. Ф. Бут-Гусаім // Моўнакультурная прастора Берасцейшчыны : зб. навук. арт. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, Каф. гісторыі беларус. мовы і дыялекталогіі ; рэдкал.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст : Альтэрнатыва, 2010. – С. 19–24.
10. Бут-Гусаім, С. Ф. Жанраўтваральная роля антрапанімаў у гістарычнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў : вучэб.-метад. дапам. / С. Ф. Бут-Гусаім ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2013. – 111 с.
11. Івашко, В. А. Как выбирают имена / В. А. Івашко; под ред. А. Е. Супруна. – 2-е изд., доп. – Минск : Высш. шк., 1988. – 237 с.
12. Карлюкевіч, А. М. Радзімазнаўства: Мясціны. Асобы : краязн. нарысы / А. М. Карлюкевіч. – Мінск : Лит. и искусство, 2010. – 352 с.
13. Касцючык, В. М. Самабытныя моўныя адзінкі ў дыялектным і літаратурным кантэксце : вучэб.-метад. дапам. / В. М. Касцючык. – Брэст : БрДУ, 2013. – 124 с.
14. Ковадло, Л. Я. Слово – тайна тысячелетий / Л. Я. Ковадло. – Минск : Тесей, 2004. – 304 с.
15. Леванцэвіч, Л. В. Лінгвістычнае краязнаўства Брэстчыны : курс лекцый / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ, 2013. – 135 с.
16. Ліпскі, У. С. Мы: Аповесць пра нашы прозвішчы / У. С. Ліпскі. – Мінск : Беларусь, 2006. – 262 с.
17. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка : навуч. дапам. для студэнтаў ун-таў / Г. М. Мезенка. – Мінск : Выш. шк., 1997. – 119 с.
18. Пашкевіч, М. І. У родным слове адгукаецца душа... / М. І. Пашкевіч. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – 196 с.
19. Рогалев, А. Ф. Имя и образ / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
20. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.
21. Саламевіч, Я. Пад жаночымі прозвішчамі / Я. Саламевіч // Род. слова. – 2009. – № 6. – С. 34–36.
22. Саламевіч, Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.) / Я. Саламевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 340 с.
23. Слоўнік асабовых уласных імён / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; уклад. М. Р. Суднік ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Беарус. навука, 2005. – 176 с.
24. Суперанская, А. В. Ваше имя? Рассказы об именах разных народов / А. В. Суперанская. – М. : Армада-пресс, 2001. – 256 с.
25. Чыж, А. Беларускі іменьнік / А. Чыж. – Гомель : Collegiumsarmasum, 1998. – 60 с.
26. Шур, В. В. Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры / В. В. Шур. – Мінск : Тэхнапрынт, 2002. – 226 с.
27. Шур, В. В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка : дапам. для настаўнікаў / В. В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.
28. Шур, В. В. 3 гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 156 с.

29. Шур, В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце : манаграфія / В. Шур. – Мазыр : МДПУ, 2010. – 207 с.
30. Успенский, Л. В. Ты и твоё имя : рассказы об именах / Л. В. Успенский. – М. : Армада-пресс, 2002. – 320 с.
31. Усціновіч, А. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.) / А. К. Усціновіч ; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 176 с.
32. Усціновіч, Г. К. Гурток “Тваё імя” / Г. К. Усціновіч // Беларус. мова і літ. у шк. – 1988. – № 6. – С. 38–40; 1988. – № 9. – С. 34–37; 1989. – № 5. – С. 24–26; 1990. – № 4. – С. 51–54; 1990. – № 5. – С. 63–64; 1990. – № 9. – С. 58–60; 1990. – № 10. – С. 70–72.
33. Хигир, Б. Ю. Тайна имени / Б. Ю. Хигир. – М. : Астрель, 2010. – 657 с.
34. Хрышчановіч, Л. “Па імені і жыццё”: антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Род. слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
35. Шумская, І. А. Размоўна-бытавыя формы мужчынскіх асабовых імён Брэстчыны / І. А. Шумская // Беларуская анамастыка : зб. арт. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэд. М. В. Бірыла, В. П. Лемцюгова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – С. 5–25.

С.Ф. Бут-Гусайм (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ВЫРАШЭННЕ ПРАБЛЕМЫ “НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНТРАПАНИМІКОНУ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ БЕРАСЦЕЙСКІХ АЎТАРАЎ” У КУРСАВЫХ ПРАЦАХ СТУДЭНТАЎ ФІЛАЛАГІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

Адной з найважнейшых задач вывучэння беларускай мовы ў ВНУ з’яўляецца фарміраванне ў студэнтаў уяўлення пра мову як культурны феномен. Ажыццяўленню гэтай задачы спрыяе лінгвакультуралагічны падыход, звязаны з вывучэннем адзінак мовы праз прызму нацыянальнай і сусветнай культур. Гэты падыход можа быць рэалізаваны падчас напісання студэнтамі курсавых прац даследчага характару па літаратурна-мастацкай анамастыцы.

У кантэксце ўзаемазвязанага вывучэння мовы і традыцыйнай культуры беларусаў аб’ектам увагі пры напісанні курсавых даследаванняў становяцца онімы як культурна афарбаваныя моўныя адзінкі, што з’яўляюцца прадуктам кумулятыўнай функцыі мовы. Функцыя гэтая заключаецца ў захаванні адметнасці светапогляду, традыцый, гістарычных здабыткаў і нацыянальнай свядомасці народа. Матэрыяльная, сацыяльная, духоўная культура беларускага этнасу знайшла адлюстраванне як у сэнсавым нападзенні, так і ў фармальнай структуры кампанентаў айчыннага іменаслову – уласных асабовых імёнаў, мянушак, прозвішчаў, тапонімаў, бібліёнімаў, геартонімаў і інш.

Адной з важных сфер функцыянавання ўласных імёнаў з’яўляюцца творы мастацкай літаратуры. Галенавітыя берасцейскія пісьменнікі –

Зінаіда Дудзюк, Анатоль Бензярук, Валянціна Коўтун, Уладзімір Калеснік і многія іншыя – удумліва ставяцца да фарміравання анамастычнага свету мастацкага палатна, рэалізуючы ў кантэксце твораў вобразна-выяўленчыя магчымасці і раскрываючы нацыянальна-культурную інфармацыю ўласных імёнаў. Літаратурна-мастацкая анамастыка як сфера ўзаемадзеяння мовазнаўства і літаратуразнаўства адпавядае імкненню сучаснай лінгвістычнай навукі аналізаваць моўныя факты ў аспекце міждысцыплінарных сувязяў.

Курсавыя працы – такая форма вучэбнай дзейнасці студэнтаў, у працэсе якой набываюцца ўменні сістэматызаваць тэарэтычныя веды, аналізаваць моўныя факты, абагульняць назіранні. Гэта і форма праверкі ведаў: падчас напісання курсавога даследавання выразна выяўляецца лінгвістычная падрыхтоўка студэнта. Прапанаваныя ў артыкуле тэмы курсавых прац маюць даследчы характар: яны выпрацоўваюць у студэнта ўменне назіраць факты мовы, аналізаваць і сістэматызаваць іх, прадумана апісваць, рабіць неабходныя вывады і абагульненні. Курсавыя працы такога тыпу фарміруюць у студэнтаў навыкі самастойнай навукова-даследчай дзейнасці. Такая праца павінна ўяўляць сабой невялікае, але самастойнае навуковае даследаванне, у якім уласны аналіз моўных фактаў спалучаецца з тэарэтычным асвятленнем пытання і самастойнымі вывадамі.

Метадычныя рэкамендацыі і парады, прадстаўленыя ў артыкуле да пэўных тэм, могуць быць выкарыстаны пры аналізе анамастыкону іншых мастацкіх твораў.

Нацыянальна-культурная адметнасць анамастычнай прасторы аповесці А. Бензерака “Мячы Грунвальда, альбо Дванаццаць абаронцаў караля”

У аповесці “Мячы Грунвальда, альбо Дванаццаць абаронцаў караля” Анатоль Бензярук вядзе займальны аповед пра знакамітую Грунвальдскую бітву, у якой сышліся магутныя рыцары крыжацкага войска, што вёў у бой вялікі магістр Ульрых Юнгінген, з палякамі і ліцвінамі, якімі кіравалі кароль Уладзіслаў Ягайла і вялікі князь Аляксандр Вітаўт. Сродкам мастацкага адлюстравання фактаў і постацяў далёкага мінулага ў аповесці з’яўляюцца насычаныя нацыянальна-культурнай інфармацыяй уласныя імёны, якія становяцца адным з найважнейшых спосабаў выражэння светапогляду чалавека далёкага XV стагоддзя.

Мэта курсавой працы – комплекснае апісанне ўжытых у аповесці Анатоля Бензерака онімаў, якія з’яўляюцца неад’емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту. Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя задачы:

– выявіць састаў даследуемых анамастычных адзінак, тэматычныя групы імён уласных, вызначыць удзельную вагу кожнай з іх у літаратурным анамастыконе;

– вызначыць ступень адпаведнасці антрапонімаў і тапонімаў, ужытых у аповесці, і рэальнага анамастыкону;

– вызначыць структурныя і словаўтваральныя асаблівасці паэтонімаў;

– выявіць крытэрыі адбору анамастычнай лексікі ў гістарычнай прозе, адрасаванай дзецям і падлеткам.

Праца складаецца з “Уводзінаў”, трох раздзелаў, “Заклучэння” і спіса выкарыстаных крыніц.

Ва “Уводзінах” абгрунтоўваецца актуальнасць навуковай праблемы, вызначаюцца аб’ект і прадмет даследавання, фармулююцца мэты і задачы, якія вырашаюцца ў працы, указваюцца метады даследавання. Неабходна акрэсліць адметныя асаблівасці паэтыкі гістарычнай прозы. Патрэбна правесці агляд лінгвістычных і літаратуразнаўчых даследаванняў па праблемах паэтыкі дзіцячай літаратуры.

У першым раздзеле “Антрапанімікон аповесці Анатоля Бензерука” даецца характарыстыка антрапанімічнай прасторы твора. Разглядаюцца *онімы-сучаснікі*, якія называюць гістарычных асоб XV стагоддзя – асноўнага часу дзеяння аповесці, напр.: імёны польскага караля **Уладзіслава Ягайлы** літоўскага князя **Аляксандра Вітаўта**, сына хана Залатой Арды **Джэладзіна**, чэшскага караля **Вацлава**, венгерскага караля **Сігізмунда**; імёны палкаводцаў, напр.: магістра Тэўтонскага ордэна **Ульрыха Юнгінгена**, камандора **Ліхтэніштайна**, маршала **Валенрода**. Аўтар аповесці прыгадвае старонкі гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, таму ў працы павінны быць разгледжаны *онімы-рэтраспекцыі*, напр.: імёны вялікіх князёў **Гедзіміна** і **Альгерда** і інш. Некаторыя вядомыя ў сусветнай гісторыі валадары мелі не толькі імёны, але і характарыстычныя празванні-мянушкі, што адлюстравана ў аповесці. Варта адзначыць, што аўтар не проста прыгадвае характарыстычныя найменні вядомых гістарычных дзеячаў, а прыводзіць матывацыю мянушак, напр.: “*Комтур быў са старажытнага роду. Усе мужчыны ў сям’і насілі аднолькавае імя, Генрыхі – бацька, дзед, прадзед і гэтак ажно да Генрыха Чэшскага і Генрыха Рускага, заснавальнікаў роду. Яны атрымалі мянушкі не за тое, што адзін быў чэхам, а другі русінам. Зусім наадварот: адчайна і смела змагаліся продкі Плаўэна супраць славян, прыхоплівалі чужыя землі, на іх замкі свае будавалі, таму і стаў забойца чэхаў звацца Чэшскім, а забойца русаў Рускім*”.

У раздзеле трэба паказаць адпаведнасць імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніка, мадэлям іменавання XV стагоддзя.

Неабходна прааналізаваць будову язычніцкіх (*Дабяслаў, Келбаса, Збігнеў, Земавіт, Яраслаў*) і хрысціянскіх (*Барташ, Мікалай* і інш.) імёнаў. Адаптуючыся да славянскіх моў, хрысціянскія імёны сталі ўтвараць размоўна-бытавыя і ацэначныя формы. У працы павінны быць разгледжаны будова, функцыі і сэнсавая нагрузка формаў імёнаў, напр.: *Яна, Янка, Яська* (формы імені пінскай князёўны) і інш. Асаблівая ўвага звяртаецца на гаваркія імёны (*Чайка, Рэйтэр-Хэрум, Рыцар Чорны Язык*). Асэнсоўваюцца прыёмы актуалізацыі ўнутранай формы гаваркіх паэтонімаў.

У другім раздзеле «“Фонавыя” онімы ў аповесці А. Бензерука» разглядаюцца ўжытыя ў кантэксце твора назвы свят, бостваў, культавых пабудоваў, геаграфічных аб’ектаў, старажытных дзяржаў і інш. Адною з найгалоўнейшых катэгорый наўнага асэнсавання асобай свету з’яўляецца катэгорыя часу. Асабістае і грамадскае жыццё чалавека было звязана з пэўнымі святамі, якія ахутваліся магічнай тайнай. Таму *геартонімы* (найменні свят) шырока прадстаўлены на старонках аповесці А. Бензерука. У раздзеле апісваюцца назвы як хрысціянскіх (*Вербная нядзеля, Раство Хрыстовае, дзень Святога Яна Хрысціцеля, дзень Рассяння Апосталаў*), так і язычніцкіх (*Купалле*) свят. Патрэбна адзначыць, што ў кантэксце мастацкага твора, адрасаванага маладым чытачам, не толькі прыводзяцца назвы традыцыйных свят, але па-мастацку прэзентуецца нацыянальна-культурная інфармацыя геартонімаў. Юны чытач атрымлівае магчымасць назіраць, як праходзілі святочныя дні нашых продкаў.

У раздзеле павінны быць разгледжаны неабходныя для адлюстравання светапогляду чалавека эпохі Сярэднявечча *тэонімы* (найменні багоў), *агіённы* (імёны святых), *бібліённы* (назвы кніг) і інш.

Асаблівая ўвага надаецца аналізу *тапонімаў*. Устарэлыя геаграфічныя найменні неабходна разгледзець паводле іх суадносінаў з сучаснымі назвамі. Некаторыя ўстарэлыя найменні адрозніваюцца ад сучасных назваў асаблівасцямі гучання і словаўтваральнымі афіксамі. Гэта *фанетыка-словаўтваральныя археонімы: Менск, Берасце, Гародня, Вільня, Коўна. Гістарыённы* з’яўляюцца найменнямі дзяржаў і дзяржаўных саюзаў, якія зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Залатая Арда* (феадальная дзяржава на тэрыторыі Сярэдняй Азіі і Усходняй Еўропы ў XII–XV стагоддзях, якая трымала ў васальнай залежнасці рускія землі), *Падляшша* (гістарычная вобласць на захадзе этнічнай тэрыторыі беларусаў у басейне Заходняга Буга і Нарава, у XIII–XIV стагоддзях цалкам увайшла ў Вялікае Княства Літоўскае), *Чэшскае Каралеўства* і інш.

У трэцім раздзеле “Функцыі онімаў у аповесці” разглядаюцца асноўныя складнікі паэтыка-анамастычнай функцыі онімаў у кантэксце гістарычнай прозы, адрасаванай дзецям і падлеткам.

У “Заклучэнні” робяцца вывады пра майстэрства Анатоля Бензерука ў выкарыстанні онімаў, якія дазваляюць пісьменніку пазнаёміць юнага чытача з падзеямі і постацямі слаўнай мінуўшчыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Бензярук, А. Мячы Грунвальда, альбо Дванаццаць абаронцаў караля / А. Бензярук. – Мінск : Маст. літ., 2012. – 130 с.
2. Аленич, В. М. Антрапанічная прастора гістарычнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў / В. М. Аленич, С. Ф. Бут-Гусаім // Содружество наук. Барановичи–2012 : материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей, Барановичи, 23–24 мая 2012 г. / УО “Баранович. гос. ун-т” ; редкол.: А. В. Никишова [и др.]. – Барановичи, 2012. – С. 184–187.
3. Беларуская антрапаніміка : вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2009. – 254 с.
4. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
5. Бут-Гусаім, С. Ф. Антрапанічная прастора рамана Вольгі Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў” / С. Ф. Бут-Гусаім // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : материалы IV Междунар. науч.-метод. конф., Брест, 25–26 нояб. 2009 г. : в 2 ч. / М-во образования Респ. Беларусь, Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: С. А. Королевич [и др.]. – Брест : БрГУ, 2010. – Ч. 2. – С. 164–168.
6. Бут-Гусаім, С. Ф. Антрапонімы ў мове рамана Вольгі Іпатавай “Альгердава дзіда” / С. Ф. Бут-Гусаім // Актуальныя праблемы компаратывістыкі : сб. материалов / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; под общ. ред. Е. Г. Кивака ; редкол.: С. А. Королевич [и др.]. – Брест : БрГУ, 2010. – С. 49–53.
7. Бут-Гусаім, С. Ф. Нацыянальна-культурная адметнасць антрапанімікону рамана-жыцця Валянціны Коўтун “Пакліканья” / С. Ф. Бут-Гусаім // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі : зб. навук. арт. : у 2 ч. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, Каф. беларус. мовазнаўства ; рэд. кал.: М. І. Новік [і інш.]. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – Ч. 1. – С. 81–86.
8. Вороничев, О. Е. Об устаревших фактах ономастики / О. Е. Вороничев // Рус. яз. в шк. – 2001. – № 1. – С. 70–73.
9. Зевина, И. В. Имена собственные как личные номинации персонажей в романе В. Пикуля «Слово и дело» / И. В. Зевина // Национально-культурный компонент в тексте и языке : материалы II Междунар. науч. конф., Минск, 7–9 апр. 1999 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: С. М. Прохорова [и др.]. – Минск, 1999. – С. 23–26.
10. Зуева, І. М. Антрапонім у сацыяльна-культурным кантэксце мастацкага твора (на матэрыяле творчасці У. Караткевіча) / І. М. Зуева // Русский язык в изменяющемся мире : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 30–31 марта 1999 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: П. П. Шуба [и др.]. – Минск, 2000. – С. 70–73.
11. Карпенко, М. В. Функции литературной антропонимии / М. В. Карпенко // Русская антропонимика. – Одесса : Одес. гос. ун-т, 1970. – С. 14–40.

12. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка : навуч. дапам. для студэнтаў ун-таў / Г. М. Мезенка. – Мінск : Выш. шк., 1997. – 119 с.

13. Петрачкова, І. М. Жанраўтваральная роля онімаў у гістарычных аповесцях К. І. Тарасава / І. М. Петрачкова // Изв. Гомел. гос. ун-та им. Франциска Скорины. – 2001. – № 1 (10). – С. 122–124.

14. Петрачкова, І. М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / И. М. Петрачкова ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.

15. Петрачкова, І. М. Роль імён собстванных в создании жанра исторической прозы / И. М. Петрачкова // Актуальные вопросы славянской ономастики : материалы Междунар. науч. конф., Гомель, 11–12 нояб. 2004 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. ун-т ; редкол.: Р. М. Козлова [и др.]. – Гомель, 2004. – С. 146–159.

16. Рогалев, А. Ф. Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале) / А. Ф. Рогалев. – Брянск : Десяточка, 2009. – 147 с.

17. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: Художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.

18. Суперанская, А. В. Ваше имя? Рассказы об именах разных народов / А. В. Суперанская. – М. : Армада-пресс, 2001. – 256 с.

19. Суперанская, А. В. О русских именах / А. В. Сулова, А. В. Суперанская. – Ленинград : Лениздат, 1985. – 222 с.

20. Шулева, И. В. Структура и функционирование имён собственных в исторической прозе В. Орлова / И. В. Шулева // Актуальные вопросы славян. ономастики : материалы Междунар. науч. конф., Гомель, 21–22 нояб. 2002 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. ун-т ; редкол.: Р. М. Козлова [и др.]. – Гомель, 2002. – С. 245–251.

Семантыка-стылістычныя асаблівасці антрапанімікону рамана-жыцця Валянціны Коўтун “Пакліканья”

Далёкае XII стагоддзе – час жыцця і духоўнага подзвігу Апякункі зямлі беларускай *Еўфрасіні Полацкай* – стала прадметам мастацкага асэнсавання ў рамана-жыцці Валянціны Коўтун “Пакліканья”. У гэты перыяд фарміраваўся падмурак новага светаўспрымання, ствараліся перадумовы сцверджання духоўнасці і маральнасці чалавека. Аўтарка аналізуе працэс засваення нашымі продкамі новых маральна-этычных хрысціянскіх арыенціраў, сцвярджэння на нашай зямлі Веры ў Чалавека светлага, “пакліканага” і “абранага”. Дух далёкай мінуўшчыны Валянціна Коўтун здолела перадаць, дзякуючы ўмеламу выкарыстанню інфармацыйнай нагрукі старажытнага іменаслова.

У духоўнай культуры многіх народаў са старажытных часоў галоўную ролю адыгрывала рэлігія як светапогляд і светаадчуванне, сукупнасць вераванняў і маральных уяўленняў. З канца X стагоддзя на ўсходнеславянскіх тэрыторыях пад уплывам царквы сталі распаўсюджвацца прадугледжаныя царкоўным календаром хрысціянскія імёны. Асноўным

пры звароце да хрысціянскага імені сталі подзвігі святых з адпаведным іменем, іх маральная характарыстыка. Але хрысціянскія імёны не маглі спачатку скласці канкурэнцыю родным для славян імёнам. Утвораныя ад агульных назоўнікаў грэчаскай, лацінскай і іншых моў, хрысціянскія празванні ўспрымаліся як незразумелыя, цяжкія для вымаўлення, таму да XVII стагоддзя не спынялася выкарыстанне мірскіх імёнаў.

Кіруючыся прынцыпам адпаведнасці структуры і сэнсавага напаўнення найменняў персанажаў іменным формам апісанага часу, Валянціна Коўтун арыентавалася, ствараючы мастацкае палатно жыцця нашых продкаў, што жылі ў XII стагоддзі, на асаблівасці іменаслову перыяду ўзаемадзеяння кананічных і некананічных імёнаў.

Мэта курсавой працы заключаецца ў вызначэнні спецыфікі антрапонімаў у рамана-жыцці Валянціны Коўтун шляхам выяўлення іх функцый і апісання семантыка-стылістычных асаблівасцяў. Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

- прачытаць і прааналізаваць тэкст рамана-жыцця, выявіць склад антрапонімаў, ужытых у творы;
- правесці комплекснае апісанне антрапонімаў у творы В. Коўтун;
- вызначыць семантычныя і стылістычныя асаблівасці антрапонімаў у рамана-жыцці;
- вызначыць характар уплыву жанравай спецыфікі рамана-жыцця на ўжыванне антрапанімічных адзінак.

Праца складаецца з “Уводзінаў”, двух раздзелаў, “Заклучэння” і спіса выкарыстаных крыніц. Ва “Уводзінах” абгрунтоўваецца выбар тэмы курсавой працы, вызначаецца мэта і задачы даследавання. Студэнту неабходна разгледзець асноўныя агульнатэарэтычныя пытанні літаратурна-мастацкай анамастыкі, акрэсленыя ў працах А.Ф. Рогалева, І.М. Петрачкавай, В.В. Шура і іншых даследчыкаў, якія пераканаўча даказваюць, што мастацкі твор з’яўляецца асаблівым полем функцыянавання ўласнага імені. Выбар намінацыі ў тэксце твора залежыць ад жанру і мастацкага метаду. У выніку ў кожнага пісьменніка нараджаецца свой анамастычны свет, які побач з іншымі сродкамі выражэння стылю адлюстроўвае мастацкія ідэі аўтара. Праз намінацыю ствараецца ўяўленне аб сацыяльным, нацыянальным, узроставым статусе іменаванай асобы, яе веравызнанні. Антрапонім у мастацкім тэксце з’яўляецца неад’емным складнікам стылю пісьменніка і адным са сродкаў, якія ствараюць вобраз персанажа. Ва “Уводзінах” характарызуецца адметныя асаблівасці творчасці Валянціны Коўтун, якая плённа працавала ў жанры гістарычнай прозы. Прыводзіцца агляд мовазнаўчых і літаратуразнаўчых прац па тэме даследавання.

Першы раздзел «Структурна-семантычная і лінгвакультуралагічная характарыстыка антрапонімаў, ужытых у рамане-жыцці Валянціны Коўтун “Пакліканья”» мае аналітычны характар. У раздзеле комплексна аналізуюцца антрапанімічныя адзінкі, ужытыя ў творы В. Коўтун. У адпаведнасці з прынятай класіфікацыяй праводзіцца этымалагічны, структурна-семантычны і лінгвакультуралагічны аналіз паэтонімаў. Вызначаюцца асаблівасці ўжывання язычніцкіх і хрысціянскіх імён, патронімаў, мянушак. Неабходна падкрэсліць, што падзеі і факты, адлюстраваныя ў рамане-жыцці, выглядаюць пераканаўчымі, дзякуючы таму, што на старонках твора прыгадваюцца імёны рэальных гістарычных асоб: славянскіх князёў (кіеўскіх князёў *Яраслава Мудрага, Мсціслава*, полацкіх князёў *Рагвалода, Святаслава, Усяслава Чарадзея*, смаленскага князя *Яраполка*, менскага князя *Расціслава* і інш.), валадароў іншых дзяржаў свету (шведскага караля *Олафа*, візантыйскага імператара *Мануіла*, імператрыцы *Марыі*, прынцаў *Алексіса, Андронікуса*, цюркскіх ханаў *Баняка і Шалудзяка*), рэлігійных дзеячаў мінулага (візантыйскіх патрыярхаў *Лукі Хрысаверга, Фоція*, мітрапаліта полацкага *Дыянісія*, мітрапаліта кіеўскага *Кліма Смаляціча*, летапісца *Нестара*).

У XII стагоддзі ў Полацкім княстве ўмацоўвала свае пазіцыі хрысціянская рэлігія, складаным чынам узаемадзейнічаючы з язычніцкімі культурамі. Многія рэальныя гістарычныя асобы – князі і члены іх сем’яў – побач са старымі, язычніцкімі, мелі і хрысціянскія імёны, што адлюстравана ў рамане-жыцці. Напрыклад, бацька Еўфрасіні завецца *Святаславам* (язычніцкімі імёнамі-пажаданнямі з кампанентам *-слаў* здаўна называліся полацкія князі) і *Георгіем* (грэчк. ‘земляроб’). У XII стагоддзі функцыянуе такі кампанент антрапанімічнай лексікі, як *патранімічнае іменавање*, утворанае ад імені ці мянушкі бацькі або продкаў па бацькаўскай лініі. *Патронімы* не проста выражалі адносіны роднасці, яны выконвалі юрыдычную функцыю, абазначаючы спадчыннікаў уладарных асобаў. Неабходна разгледзець словаўтваральную структуру і прагматычную функцыю патронімаў, ужытых на старонках рамана-жыцця: “*Полаччына адкрыта загаварыла пра Васільку Святаславіча*”; “*А Еўфрасіння ўжо абыходзіла капліцу, якую Глебавічы збудаваці яшчэ ў даўнія леты*”.

Многія князі ўвайшлі ў гісторыю пад прызваннямі-мянушкамі. Такія формы наймення выкарыстаны ў творы В. Коўтун: *Яраслаў Мудры, Усяслаў Чарадзея*.

Патрэбна адзначыць, што на старонках твора сустракаюцца імёны персанажаў, народжаных уяўленнем аўтаркі. Гэтыя найменні адпавядаюць мадэлям называння, што бытавалі ў славянскіх княствах у XII стагоддзі. Прадстаўнікі княскіх родаў насілі імёны-кампазіты, якія, згодна з традыцыяй *імяслаўя*, накрэслівалі *слаўны* жыццёвы шлях магутных

непераможных валадароў. Так, імя *Дабраслаў*, утворанае на базе словазлучэння *‘добрая слава’*, прадвызначыла лёс высакароднага княжыча, які ахвяруе ўласным жыццём дзеля любай дзяўчыны. Язычніцкія імёны-характарыстыкі маюць прадстаўнікі розных слаёў грамадства: магутныя, моцныя, як дубы, ваяводы названы *Вялішынам* і *Вышатам*, манастырскі вартаўнік мае імя *Агмень*. Некаторыя прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў маюць хрысціянскія імёны грэчаскага, лацінскага, старажытнаўрэйскага паходжання: ваявода *Дзяменцій* (лац. *‘тугадум’*), баярын *Міхал* (яўр. *‘той, хто як Бог’*). З дапамогай слоўнікаў Г. Усціновіч, А. Чыжа, С. Барыса варта акрэсліць этымалагічную семантыку хрысціянскіх імёнаў і суаднесці яе з характарыстыкай персанажаў – носьбітаў гэтых імёнаў.

Трэба адзначыць, што, адаптуючыся да славянскіх моў, хрысціянскія імёны сталі ўтвараць размоўна-бытавыя і ацэначныя формы. У раздзеле неабходна прааналізаваць прагматычную значнасць падобных размоўна-бытавых і эмацыйна-ацэначных формаў.

Асаблівую ўвагу падчас аналізу антрапанімікону рамана трэба звярнуць на адлюстраваную ў творы хрысціянскую канцэпцыю імені, якая пачынае ўкараняцца на славянскіх землях: *“на імені і жыцце”*. Напрыклад, папличнік Еўфрасінні кмет *Сава* носіць імя хрысціянскага святога. Воін-пакутнік *Сава* ў III стагоддзі ахвяраваў жыццём за веру ў Хрыста. Кмет *Сава*, якога ігумення не раз параўноўвае з хрысціянскім святым, абараняе праваслаўную абіцель ад язычнікаў і ўрэшце аддае жыццём, ратуючы ігуменню Еўфрасінню.

У другім раздзеле «Функцыі антрапонімаў у рамане-жыцці В. Коўтун “Пакліканя”» вылучаюцца і характарызуюцца *культурна-гістарычны, характарыстычны, ідэйны (ідэалагічны), стылістычны і сацыяльны* кампаненты мастацкай функцыі паэтонімаў. Асаблівая роля надаецца разгляду *культурна-гістарычнага* складніка паэтыкаанамастычнай функцыі антрапонімаў: праз імёны персанажаў Валянціна Коўтун умела перадае дуалізм вераванняў той пары, калі хрысціянства ўзаемадзейнічала на нашых землях з язычніцтвам. Асаблівая ўвага звернута ў рамане-жыцці на хрысціянскую традыцыю бачыць у імені формулу асобы, накрэсленую праведным жыццём святога.

У заключэнні фармулююцца асноўныя вывады даследавання. Варта адзначыць, што ўласнае імя ў мастацкім творы набывае асаблівую значнасць, выконваючы не толькі намінацыйна-ідэнтыфікацыйную функцыю, але і шэраг іншых. Валянціна Коўтун раскрывае інфармацыйна-стылістычныя магчымасці ўласных імёнаў: антрапонімы з’яўляюцца носьбітамі каштоўнай інфармацыі пра матэрыяльную, духоўную культуру і светаўспрыманне чалавека XII стагоддзя.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Коўтун, В. Пакліканья / В. Коўтун. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 247 с.
2. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
3. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
4. Бут-Гусаім, С. Ф. Антрапанімічная прастора рамана Вольгі Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў” / С. Ф. Бут-Гусаім // Славянскія мовы: системна-описательный и социокультурный аспекты исследования : материалы IV Междунар. науч.-метод. конф., Брест, 25–26 нояб. 2009 г. : в 2 ч. / М-во образования Респ. Беларусь, Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: С. А. Королевич [и др.]. – Брест : БрГУ, 2010. – Ч. 2. – С. 164–168.
5. Бут-Гусаім, С. Ф. Антрапанімікон трылогіі Вольгі Іпатавай “Гаспадары Вялікага Княства” / С. Ф. Бут-Гусаім // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2010. – № 1. – С. 5–13.
6. Вороничев, О. Е. Об устаревших фактах ономастики / О. Е. Вороничев // Рус. яз. в шк. – 2001. – № 1. – С. 70–73.
7. Гурская, Ю. А. Имя собственное: этимология, национально-культурный потенциал, концептуализация : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Ю. А. Гурская ; Беларус. гос. ун-т. – Минск, 2009. – 44 с.
8. Краўцова, Т. У. Антрапонімы ў раманах-жыццях Валянціны Коўтун “Пакліканья” / Т. У. Краўцова // Слова ў мове, маўленні, тэксе : зб. навук. прац маладых вучоных-філолагаў / пад агул. рэд. Н. Р. Якубук. – Брэст : Альтэрнатыва, 2011. – Вып. 3. – С. 41–44.
9. Митрополит Суражский Антоний. Школа молитвы / Митрополит Суражский Антоний. – Клин : Христиан. жизнь, 2006. – 493 с.
10. Петрачкова, І. М. Жанраўтваральная роля анімаў у гістарычных аповесцях К. І. Тарасава / І. М. Петрачкова // Изв. Гомел. гос. ун-та им. Франциска Скорины. – 2001. – № 1 (10). – С. 122–124.
11. Петрачкова, И. М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / И. М. Петрачкова ; Беларус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.
12. Петрачкова, И. М. Роль имён собственных в создании жанра исторической прозы / И. М. Петрачкова // Актуальные вопросы славянской ономастики : материалы Междунар. науч. конф., Гомель, 11–12 нояб. 2004 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. ун-т ; редкол.: Р. М. Козлова [и др.]. – Гомель, 2004. – С. 146–159.
13. Ратникова, И. Э. Имя собственное в разных типах сознания / И. Э. Ратникова // Рус. яз. и лит. – 2001. – № 1. – С. 103–112.
14. Рогалев, А. Ф. Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале) / А. Ф. Рогалев. – Брянск : Десяточка, 2009. – 147 с.
15. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: Художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
16. Станкевіч, Я. Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія / Я. Станкевіч // Спадчына. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
17. Суперанская, А. В. Ваше имя? Рассказы об именах разных народов / А. В. Суперанская. – М. : Армада-пресс, 2001. – 256 с.

18. Усціновіч, А. К. Слоўнік асабовых уласных імён / А. К. Усціновіч ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Літ. і Мастацтва, 2011. – 240 с.

19. Чыж, А. Беларускі іменьнік / А. Чыж. – Гомель : Collegiumsarmacum, 1998. – 60 с.

20. Шур, В. В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка : дапам. для настаўнікаў / В. В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.

21. Шур, В. В. 3 гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 156 с.

С.Ф. Бут-Гусаім (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНТРАПАНІМІЧНАЙ ПРАСТОРЫ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ ВОЛЬГІ ІПАТАВАЙ І ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК

У працэсе мастацкага даследавання гісторыі надзвычай важна выявіць і асэнсаваць нацыянальна-культурную інфармацыю ўласных імёнаў. У анамастычных даследаваннях не раз заўважалася, што імёны маюць важнае значэнне не толькі як матэрыял мовы, але і “як помнік поглядаў, паняццяў і ўяўленняў народных, у імёнах нярэдка адлюстроўваецца характар і дух народа лепш, чым ва ўсіх іншых гістарычных помніках; у гэтым выпадку ўласныя імёны служаць скарочанай гісторыяй унутранага быту і духу народнага, і нярэдка, дзе маўчаць хронікі і гістарычныя помнікі, там пачынае гаварыць слова” [1, с. 29].

Уласнае імя адыгрывае ў жыцці чалавека прыкметную ролю, суправаджаючы кожнага ад нараджэння да смерці, успрымаючыся як яго неад’емная прыналежнасць. Апошні прадстаўнік “сярэбранага стагоддзя” рускай філасофіі А.Ф. Лосеў пісаў: “Усё жыве іменем і сведчыць пра яго. Кахаючы, мы паўтараем любімае імя. У нянавісці мы ганьбім і прыніжаем таго, каго ненавідзім, праз яго імя. І молімся мы, і клянём праз імёны. І няма межаў жыцця імені, няма меры яго магутнасці” [2, с. 166]. Імя жыве ў розных сферах чалавечай дзейнасці. У іменаслове захоўваецца каштоўная інфармацыя пра светапогляд чалавека пэўнай гістарычнай эпохі.

Ажыўляючы падзеі і постаці слаўнай мінуўшчыны, Вольга Іпатава і Зінаіда Дудзюк, якія плённа працуюць у жанры гістарычнай прозы, ярка раскрываюць культурна-гістарычную інфармацыю ўласных імёнаў.

У раманах Вольгі Іпатавай “Залатая жрыца Ашвінаў”, “Вяшчун Гедзіміна”, “Альгердава дзіда” прадстаўлены адзін з самых цікавых і складаных перыядаў айчыннай гісторыі – час валадарання Міндоўга, Гедзіміна, Альгерда. Гэта эпоха імклівых зменаў, калі фарміруецца і ўмацоўваецца новае дзяржаўнае ўтварэнне – Вялікае Княства Літоўскае.

Прадметам мастацкага аналізу ў гістарычным прыгодніцкім рамане Зінаіды Дудзюк “Велясіты” стала адна з невядомых старонак даўняй славянскай гісторыі. Пісьменніца ўзнаўляе падзеі IX–X стагоддзяў н.э. – процістаянне старажытнай славянскай дзяржавы Велясіціі і Візантыйскай імперыі. У аповесці-хранографі “Славянскія князі” і зборніках эсэ “Шляхамі адвечнага слова” і “Нямеранае багацце” З. Дудзюк, абапіраючыся на звесткі, пакінутыя старажытнымі гісторыкамі, адшуквае даўнія сляды славянскіх плямёнаў – смальян, магілян, селічаў, рачан, лісічан, сапаў, люцічаў і многіх іншых – у помніках культуры чалавецтва. Аўтарка тлумачыць паходжанне найстражытнейшых антрапонімаў, вывучае сканцэнтраваную ў імёнах герояў легенд, міфаў, паданняў і казак культурна-гістарычную інфармацыю – захаванае і перададзенае ад продкаў да нашчадкаў нямеранае духоўнае багацце славянскіх народаў. Пісьменніцы не толькі малююць драматычныя падзеі і постаці мінулага. Яны тонка перадаюць асаблівасці светаадчування і мыслення нашых продкаў.

У творах В. Іпатавай і З. Дудзюк адлюстравана архаічная мадэль свету, якая прадугледжвае тоеснасць імені і прыроды ягонага носбіта. Нашы продкі верылі ў *крэатыўную* сутнасць іменавання. Паводле ўяўленняў старажытнага чалавека, імя накрэслівала пэўныя ўласцівасці індывіда і прадвызначала яго жыццёвы шлях. *Крэатыўная* прырода імені паказана ў наступным дыялогу персанажаў рамана “Залатая жрыца Ашвінаў”:

– *Уна – гэта на старадаўняй мове значыць юная, – разглядаючы дзяўчынку, задумаўся Святазар. – Імя сведчыць пра высокі лёс, які яе чакае.*

– *Хіба імя можа прадракаць лёс? – здзівіўся Жадан. – Бацькі ж даюць яго, як ім захочацца.*

– *Гэта не яны выбіраюць, а лёс. Таму на імя таксама можна адгадаць наканаванасць.*

Веданне глыбіннага сэнсу імені дазваляла старажытнаму чалавеку разгледзець сутнасць іменаванага і прадбачыць яго будучыню. Нездарма галоўны герой рамана “Вяшчун Гедзіміна”, вярхоўны язычніцкі жрэц Ляздзейка, “*служка таямнічага, змушаны чуйна слухаць навакольнае і лавіць знакі бостваў паўсюдна і заўсёды*”, уважліва ўслухоўваецца ў імёны людзей, разгадваючы патаемны сэнс празванняў, чытаючы ў імёнах наканаванае Лёсам. Напрыклад, у аснове празвання персанажа *Госта* ляжыць найменне аднаго з важных паняццяў беларускай духоўнай традыцыі. *Госць* – чужаземец-вораг [3, с. 123]. Прадстаўнікі “чужога” свету здаўна ацэньваліся архаічнай міфалагічнай свядомасцю як увасабленне цёмных сіл, варажых, небяспечных для чалавека. Вяшчун Ляздзейка, які тонка адчуваў прысутнасць светлага або чорнага пачатку ў

навакольным свеце, ужо ў імені рыцара адчуў прадвесце цёмных сіл, якія нясуць гора і смерць:

– *Хто гэта?*

– *Гэта рыцар Анджэй Гост.*

– *Анджэй Гост! Госць! Гасцявецкі! – пранеслася ў прасторы, загукала, загалёкала. Я азірнуўся. Ніхто, як заўсёды, нічога не чуў. Але ўва мне замацавалася гэтае імя, як прадвесце нейкага няшчасця, зла, нечага чорнага і няўмольнага.*

Менавіта **Гост**, улюбёны ў прыгажуню Гайну, становіцца забойцам Давыда Гарадзенскага: “У сне зарэзаў, як авечку, тым прынізіў героя, якому ў сталіцы ўжо плялі служкі вянок з дубовага лісця”. Закаханая ў Давыда Гайна не можа перажыць яго смерці і, адмаўляючыся ад зямнога жыцця, становіцца манахіняй. Гаваркое імя **Госта** трапна перадае сутнасць персанажа, які з’яўляецца ўвасабленнем “чужога” свету сіл цемры.

Своеасаблівым прадказальнікам лёсу язычніцкай жрыцы, гераіні цыкла раманаў В. Іпатавай, з’яўляецца імя **Жывена**. Сэнс імені суадносіцца са значэннем слова **жывіць** ‘ажыўляць, бадзёрыць; падтрымліваць, быць апорай для чаго-н.’ [4, с. 201]. Жывена тонка адчувае чалавека, валодаючы рэдкай здольнасцю ацаліць духоўныя і цялесныя хваробы. Жрыца ратуе маленькага хлопчыка, бацькі якога трагічна гінуць.

Асаблівасцю светаўспрымання гераіні з’яўляецца бачанне навакольнага свету як **жывога**. Подых ветру, прамень сонца, крык птушкі з’яўляюцца праявамі багоў, духаў, светлых і цёмных сіл, якімі насычаны навакольны свет і якія прыносяць чалавеку дабро або няшчасце, напрыклад: “Садзілася сонца, усё глыбей утыкаючы свае чырвоныя промні-спіцы ў зямлю. **Лясун** ужо колькі раз вухнуў у гушчары, прачышчаючы шурпатае горла, каб пасля цэлую ноч галёкаць па лесе, гукаючы **Балотніка** ці **Вадзяніка**, і разам з імі качацца па махавінах. Цені ад бяроз, станчаючыся ў чарацінкі, цягнуліся па зямлі, як постаці дванаццаці сяцёр **Трасцы**”.

Дзейснай, **жывой** з’явай для жрыцы **Жывены** з’яўляецца і магутнае **Слова**: “Непамерную сілу мае Слова! Яно спыняе кроў і наводзіць сон, авалодвае ветрам і насылае градабой, знаходзіць у нетрах клад і насылае процьму злыдняў, а таксама, бывае, выклікае нябожчыкаў. Ёсць Слова вешчае і Слова нядобрае, якое, сказанае ў пэўны час, абвернецца няшчасцем. О, як іх вучылі ў храме адчуваць час для дзеі і для прамаўлення! Але вучылі не шкодзіць, а дапамагаць, адводзіць зло”.

Сваім нашчадкам жрыца перадае заповіт Любоўі да бліжняга, да прыроды, да роднай зямлі. Сіла такой Любоўі дае **жыццё** ўсяму навакольнаму і дапамагае перамагчы зло, гора і смерць:

– *Якая ў яе [Жывены] сіла!*

– Гэта не сіла, а любоў. Яна [Жывена] любіць усё – траву і вецер, усход і кожнага чалавека, які прыйшоў на зямлю.

– Нават злодзея? Гіля? Забойцу?

– Яна кажа, што ў чалавеку закладзена ўсё тое, што ёсць ва ўсім свеце. І трэба ўмець выклікаць у кожным не цёмнае, а светлае. Тады цемра адступае. І зло будзе пераможана. Зло бывае такое магутнае, што яго можна адхіліць такой жа магутнай чысцінёй.

Гаваркое імя адыгрывае немалаважную ролю ў раскрыцці ідэі адраджэння спрадвечнай здольнасці нашых продкаў бачыць душу ўсяго, што жыве ў навакольным свеце.

Імя вярхоўнага жраца храма Ашвінаў **Святазар**, утворанае на базе словазлучэння “святая зара”, нясе важную сэнсавую нагрукку. Служыцелі храма пакланяюцца багіні ранішняй зары Аўшры. У храме ўвесь час гарэлі свяшчэнныя вогнішчы, даносячы да багоў памкненні і просьбы вернікаў. Жыццё жраца азорана святлом служэння багам і чалавеку. Жрацы лечаць людзей, дапамагаючы ім адчуць гармонію з навакольным светам. Маральны імператыў служыцеля святла выказваецца ў гутарках Святазара з Жывенай: *“Усе жахі жыцця прыцягваюцца самім чалавекам, і ў сабе, верачы багам і **светламу** пачатку жыцця, трэба шукаць паратунку; Пільнуйся **святла**; Так, трэба рабіць сваё, настройваць душу ў лад са **светлымі** струнамі быцця, а ўсё астатняе ад цябе не залежыць”*.

Вера нашых продкаў у сувязь імені чалавека і яго лёсу выявілася ў звычайі надаваць немаўляці імя боства, якое будзе ахоўваць носьбіта празвання ад небяспекі. Так, князь **Веляслаў**, герой рамана З. Дудзюк “Велясіты”, быў названы ў гонар **Вялеса**: *“Ён носіць імя бога, які спрадвеку апекуецца іхнім родам і гаспадаркаю”*. У цяжкія хвіліны жыцця **Веляслаў** просіць падтрымкі і спрыяння ад пакравіцеля шляхоў і падарожных, магутнага чараўніка **Вялеса**: *“Магутны **Вялесе** і **духі** продкаў, звяртаюся да вас з просьбаю. Дапамажыце мне ва ўсіх задумах і здзяйсненнях, дайце мудрасці і сілы”*. Сляды пакланення нашых продкаў язычніцкім багам можна знайсці і ў сучасным антрапаніміконе. У зборніку эсэ “Нямеранае багацце” З. Дудзюк заўважае, што *“на Берасцейшчыне даволі пашыраныя прозвішчы **Вялесевіч, Валасевіч, Волас, Валаско, Власюк, Волах, Валашанюк, Валошка, Валошчык, Валашчук, Волх**, што паказвае на магчымую прыналежнасць уласнікаў гэтых прозвішчаў да племя, якое пакланялася **Вялесу**”*.

Стваральная прырода іменавання, характэрная для светаўспрымання нашых продкаў, праяўлялася ў функцыянаванні так званых **імёнаў-пажаданняў**, якімі нібыта накрэсліваўся лёс старажытных валадароў. Выклад рэальных гістарычных падзей у аповесці-хранографі З. Дудзюк “Славянскія князі” раскрывае сакральны сэнс імя славянскага

князя *Людавіта*: “*Л*” – першая руна імя *Людавіта*. З гэтай руны пачыналіся галоўныя словы ў жыцці славян: *Лада, Лёля, людзі, любоў, лёс, лук, ляда, лён*. Як быццам сам Хорс прыклікаў *Людавіта* да дзейнасці і абароны свайго роду і племені. Менавіта *Людавіт* павінен бараніць веды і веру продкаў, чаго б гэта яму ні каштавала”. Кантэкст аповесці паказвае ажыццяўленне князем *пажадальнай* сутнасці гаваркога імені: “*Людавіт* да канца змагаўся за веру сваіх продкаў і ахоўваў племя ад чужога ўплыву, разумеючы, што праз здраду веры продкаў згубіць племя сябе, сваё імя і твар, а людзі разбрыдуцца па свеце і рассеюцца ў асяроддзі чужых плямёнаў, як пясчынкі ў пустыні”.

Дахрысціянскія імёны часта ўтвараліся на базе найменняў раслін і жывёл. Я. Станкевіч адзначаў *дэзыдэратыўны (пажадальны)* характар такіх імёнаў: “Даючы такія й падобныя імёны, бацькі імёнамі выказвалі свае зычэнні дзецяняці, зычлі, каб сын быў дужы, як мядзьведзь, тур, вол; хітры, як ліс; адважны, як арол, сакол; цвярдзі, як дуб; каб дачка была любовая, як зяюля; харошая, як ластаўка, краска, кветка” [5, с. 96]. На старонках твораў З. Дудзюк многа язычніцкіх імёнаў, утвораных на базе найменняў жывых істот. Носьбіты такіх празванняў нібыта роднасныя тым жывёлам, птушкам і раслінам, назвы якіх сталі асновай гаваркіх імёнаў. Так, адна з гераінь рамана “Велясіты”, прыгажуня, якая паланіла сэрца княжыча Волі, мае імя *Лілея*, утворанае ад назвы пяшчотнай і прыгожай кветкі. Нездарма сябар Волі Муса гаворыць: “*Тут жанчыны цвітуць, як кветкі*”. У аснове язычніцкага імені княгіні *Дубраўкі* ляжыць апелятыў са значэннем ‘лес са значнай колькасцю *дубоў і маладога дубняку*’. *Дуб* у славянскай міфалогіі – сімвал вечнага жыцця. Верхняя частка дуба сімвалізуе свет вечнасці, а карані адпавядаюць зоне захавання продкаў. Каля каранёў знаходзіцца ўваход у Трыдзявятае царства – царства смерці. “*Дубравы* старажытнымі славянамі лічыліся свяшчэннымі, былі звязаны з культурам продкаў, уяўляліся месцам, дзе захоўваліся душы дзядоў” [3, с. 147]. Імя *Дубраўка* адпавядае надзвычайным здольнасцям жанчыны, якая тонка адчувае нябачны свет духаў і можа адкрываць будучыню ў прарочых снах. Страціўшы мужа-князя, *Дубраўка* самаахвярна кідаецца ў пахавальны агонь, каб суправаджаць Вакаміра ў царства памерлых. Асновай імені *Салавей* становіцца найменне птушкі, высока цанёнай за дасканалы спеў. Чалавек з такім іменем атрымлівае ў спадчыну ад продка-татэма якасць цудоўна гаварыць і зачароўваць сваімі прамовамі супляменнікаў. У эсе “Шляхамі адвечнага слова” З. Дудзюк піша: “*Захаваліся звесткі пра наўгародскага паганскага валхва, які так прыгожа і ўзнёсла ўмеў гаварыць пропаведзі, што за гэта быў празваны людзьмі Салаўём. Калі ж пачалося прымуовае хрышчэнне наўгародцаў,*

Салавей сабраў сваіх адданных вернікаў і пачаў помсціць князям. Ці не пра яго пасля была складзена быліна, якая называлася “Салавей-разбойнік”.

Пісьменніцы фіксуюць даўні звычай нашых продкаў набываць новае імя пры пераходзе ў іншы ўзроставаы, сацыяльны статус. З. Дудзюк адзначае, што ў старажытнасці людзі былі ўпэўнены ў *пераўтварэнні* чалавека, які набывае новае прызванне. Імя гераіні рамана “Велясіты” дачкі хазарскага кагана, прыгажуні *Багдагуль*, азначае ‘кветка, дадзеная Богам’: “над ім [іменем] ляталі рознакаляровыя матылі і спявалі птушкі. Яно мела бязмежную прастору мары і надзеі, дзе над белаю юртаю ззяла золатам сонца і сінела неба, а іхнім адлюстраваннем цвілі на зямлі блакітныя і жоўтыя *кветкі*”. Страціўшы волю, *Багдагуль* губляе і імя, становячыся пасля хрышчэння *Ірынай*. Імя, што ў грэчаскай мове азначае ‘мір’, нібыта накрэсліла лёс прыгажуні, якая стала заложніцай *міру* паміж Візантыяй і цюркскімі плямёнамі: “Я страціла вольную прастору. Мяне прывезлі ў каменны палац, дзе ўсё ілжыва блішчыць пазалотаю, але гэта толькі залатая клетка, дзе я вымушана дзень і ноч змагацца за сваё спакойнае існаванне ў жыцці”; “*Багдагуль* і яе дзядзьку давялося адмовіцца ад сваіх шматлікіх хазарскіх багоў, прыняць хрысціянства, змяніць імёны. Яна стала называцца *Ірынай* у гонар умацавання міру паміж хазарамі і візантыйцам”.

Сын князя *Веляслаў* трапляе ў палон і праходзіць цяжкія выпрабаванні, каб вярнуць найдаражэйшую каштоўнасць – *волю*. Набываючы яе, юнак бярэ новае імя: “Самая галоўная рэч на гэтым свеце – *воля*. Толькі з ёю ты належыш сам сабе, а без яе чалавек ператвараецца ў жывёлу, з якою можна зрабіць што заўгодна. Заві мяне проста *Воля*. Я – гэта *Воля*. Калі няма *Волі*, няма і мяне”. Вандруючы па мусульманскіх краінах разам з сябрам і паплечнікам Мусой, славянскі князь атрымлівае імя *Хасан Сакр (Прыгожы Сокал)*. *Сакалібамі (сокаламі)* мусульмане называлі славян, а азначэнне ў саставе імені перадае знешнюю і ўнутраную прыгажосць маладога чалавека. Адзначым, што імёны народнасці і чалавека *Сокал* маюць татэмістычнае напаўненне: на ранніх этапах развіцця ўсходнеславянскай імяннай сістэмы найменні плямёнаў былі непасрэдна звернуты да свету прыроды, часткай якой былі і людзі. Продак-татэм персаніфікаваў сабой чалавечы калектыў і як бы існаваў у кожным яго члене, што выражалася ў імёнах. У этноніме і антрапоніме *Сокал* адлюстраваны водгалас уяўленняў пра татэмнага продка славянскага племені.

Гераіня трылогіі В. Іпатавай “Гаспадары Вялікага Княства”, язычніцкая жрыца Жывена, трапляе ў Візантыйскую імперыю, прымае хрысціянства і атрымлівае такое ж імя, як і славуцкая беларуская асветніца, – *Ефрасіння*. Падобнае імя можна аднесці да *онімаў-рэмінісцэнцый*.

Ужыванне найменняў гэтага тыпу заснавана на “перанясенні пэўных рыс асобы, названай іменем-арыгіналам, на іншы персанаж, у адносінах да якога наўмысна выкарыстоўваецца імя вобраза-«першакрыніцы»” [6, с. 11]. Падобна да вялікай асветніцы, Жывена-**Ефрасіння** перапісвае кнігі, адкрывае школу пры храме, вучыць дзяцей, несучы ім святло чалавечай і Божай мудрасці: “*Яна нястомна запаўняла старонку за старонкай, апісваючы спосабы лячэння. Пісала не на санскрыце – свяшчэннай мове жрацоў, а на мове стараславянскіх асветнікаў Кірылы і Мяфодзія. Баялася, што не паспее перадаць свае веды дзецям. Галоўнае, каб дзеці навучыліся адрозніваць пасылы светлых ці цёмных сілаў, каб дапамагалі яны пераадольваць у сабе і навакольных зло і хцівасць*”.

Такім чынам, у творах Зінаіды Дудзюк і Вольгі Іпатавай па-мастацку адлюстраваны не толькі іменаслоў даўняй пары, але і адчуванне нашымі продкамі свету праз імя – неад’емны складнік асобы, які праграмуе лёс, звязвае з татэмным продкам, абараняе чалавека ад злых сіл, аб’ядноўвае з сям’ёй, родам, племенем.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Карніеўская, Т. А. Іменаслоў Гомеля другой паловы XX стагоддзя : манаграфія / Т. А. Карніеўская. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 168 с.
2. Лосев, А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 450 с.
3. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 тыс. слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
5. Станкевіч, Я. Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія / Я. Станкевіч // Спадчына. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
6. Петрачкова, И. М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / И. М. Петрачкова ; Беларус. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.

С.Ф. Бут-Гусаім, В.С. Тарасевіч (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНАМАСТЫКОНУ ПРОЗЫ І ДРАМАТУРГІІ РАІСЫ БАРАВІКОВАЙ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ І ЮНАЦТВА

Прыгодніцкія творы Раісы Андрэеўны Баравіковай даўно палюбіліся маленькім чытачам. Прыгадаем зборнік казак і апавяданняў “Галенчыны “Я”, альбо Планета Цікаўных хлопчыкаў”, кнігі фантастычных твораў

“Дзве аповесці пра Міжпланетнага пажарніка”, “Казачныя аповесці пра Міжпланетнага пажарніка і іншых мамурыкаў”, фантастычна-гістарычную аповесць “Казімір, сын Ягайлы, плюс Насця з 8 “Б” раўняецца сэрца, пранізанае стралою”, прыгодніцкія “Казкі астранаўта”, а таксама драматычную паэму “Барбара Радзівіл”. Сукупнасць усіх імёнаў мастацкіх тэкстаў стварае *анамастычную прастору, або аномастыкон*, твораў.

Свет мастацкага твора антрапацэнтрычны. Таму найважнейшае месца ў аномастыконе казак, аповесцей, апавяданняў і п’есы Р. Баравіковай займаюць *антрапонімы* – імёны, прозвішчы, мянушкі людзей. Творы пісьменніцы цікавыя і адметныя спалучэннем рэальных і фантастычных падзей. Так, у аповесці “Казімір, сын Ягайлы, плюс Насця з 8 “Б” раўняецца сэрца, пранізанае стралою” пісьменніца апавядае маленькаму чытачу пра далёкае XV стагоддзе. Таму на старонках твора згадваюцца імёны рэальных гістарычных дзеячаў: польскага караля *Ягайлы*, каралевіча *Казіміра*, каралевы *Эльжбеты*, вялікіх князёў *Жыгімонта* і *Вітаўта*. Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы, то яны адлюстроўваюць мадэлі называння, якія бытавалі ў беларускай дзяржаве ў XV стагоддзі. Так, прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў носяць размоўна-бытавыя формы кананічных імёнаў. Напрыклад, асочнікі празываюцца *Даніла* і *Тамаш*, дачка асочніка завецца *Настусяй*. Для іменавання прадстаўнікоў вышэйшых саслоўяў выкарыстоўваюцца імёны ў спалучэнні з паказчыкамі сацыяльнага рангавання (пані *Зося*), а таксама антрапанімічныя формулы “імя + імя па бацьку” (князі *Міхайлушка Жыгімонтавіч*, *Андрушка Гаітольтавіч*). Героі “Казак астранаўта” пераносяцца ў даўнія часы, калі на нашай зямлі суіснавалі паганства і хрысціянства. Таму людзі гэтага часу носяць як хрысціянскія (*Янук*, *Паланея*, *Дамініка*), так і язычніцкія імёны (*Лён*, *Кудла*). Цікава, што адна з герань мае як язычніцкае імя *Кудла* (так яе завуць сваякі ў сям’і), так і хрысціянскае – *Агата*, якое ўжываюць у звароце да жанчыны іншыя, “чужыя” людзі.

Адно з самых рамантычных гісторый беларускага Сярэднявечча – гісторыю кахання польскага караля Жыгімонта Аўгуста і прадстаўніцы магутнага роду Радзівілаў – расказвае Р. Баравікова ў драматычнай паэме “Барбара Радзівіл”. Найменні персанажаў твора адпавядаюць іменным формулам XVI стагоддзя – часу дзеяння паэмы. Героямі п’есы з’яўляюцца рэальныя гістарычныя асобы. Формы іх іменавання – сведчанне сацыяльнага статусу герояў. Так, прадстаўнікі вышэйшага шляхецкага саслоўя маюць *імёны* і *прозвішчы* – *Мікалай Радзівіл*, *Ян Танчынскі*, ваявода з акружэння Боны. Паказчыкам высокага грамадскага статусу аднаго з *Радзівілаў* з’яўляецца і тое, што да яго звяртаюцца па імені ў спалучэнні з *іменем па бацьку* – падчасы *Мікалай Юр’евіч Радзівіл*.

Польскі кароль меў два імені: *Жыгімонт Аўгуст*. Першае імя ён атрымаў у спадчыну ад бацькі, другое яму дала маці-італьянка Бона ў гонар першага рымскага імператара, бо яна хацела, каб сын быў такім жа вялікім і славым валадаром. Для называння прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў выкарыстаны толькі імёны – камедыянтка *Соф’я*, мастак *Дамінік*. Некаторыя манархі і прадстаўнікі шляхецкіх родаў увайшлі ў гісторыю пад прызваннямі-мянушкамі. Так, слаўтыя Радзівілы мелі мянушкі: Мікалай *Руды* і Мікалай *Чорны*, якія характарызавалі знешнасць мужчын. Прызванне *Чорная дама* Барбара Радзівіл атрымала пасля смерці: маладая жанчына была атручана слугой каралевы Боны. Пасля гэтага ў Нясвіжы зрэдку стала з’яўляцца *Чорная дама* – душа Барбары, апранутая ў чорнае адзенне ў знак жалобы па сваім каханні. Калі памёр Жыгімонт Аўгуст, якога Барбара кахала ўсёй душой, *Чорная дама* пасялілася ў Нясвіжскім замку назаўсёды. Як бачым, ва ўласных імёнах персанажаў драмы канцэнтруюцца каштоўныя звесткі пра мінуўшчыну.

Нярэдкія на старонках твораў Р. Баравіковай, напісаных у жанры фэнтэзі, *прамагаваркія* асабовыя імёны. Такія паэтонімы з’яўляюцца свайго роду “ярлыкамі, этыкеткамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі героя” [1, с. 30]. Прамагаваркія імёны могуць уяўляць сабой згорнутае апісанне, замалёўку знешнасці персанажаў. Напрыклад, характарыстыкай прыгажосці казачнай гераіні, якая радуе ўсіх, хто бачыць красуню, з’яўляецца імя *Прамень Радасці*: “Такога твара я ніколі і нідзе не бачыў! Ён такі прыгожы, што, глядзячы на яго, немагчыма не адчуваць радаснага хвалявання. Гэта проста не дзяўчына, а нейкі *прамень радасці*” (“Галенчыны “Я”). Іменем-замалёўкай твару дзяўчыны з’яўляецца гаваркія онім *Двуліцік*: “Бровы на гэтым твары былі вельмі выразныя, яны нагадвалі два тоненькія, тоненькія ліцікі. Бацька звярнуў на гэта ўвагу, і дзяўчынку назвалі *Двуліцік*” (“Галенчыны “Я”). Надвычайная прыгажуня-іншапланяцянка з “асляпляльна белай скурай і ружовымі, як яблыкі на досвітку, шчокамі” атрымала гаваркое імя *Венера* (“Казкі астранаўта”). Імёны могуць характарызаваць род заняткаў персанажаў. Жыхар фантастычнай планеты, які вывучае штучныя пахі і вынаходзіць дэзадаранты, каб апырскаць штучныя кветкі, мае імя *Галоўны дэгустатар*. Найменне хлопчыка *Міжпланетны Пажарнік* узнікла пасля таго, як герой казкі стаў лавіць сачком знічкі, каб ні на адной планеце не ўзнікла пажару (“Дзве аповесці пра Міжпланетнага пажарніка”). Стаўшы дарослым, Міжпланетны пажарнік захапляецца вывядзеннем новых кветак і будаўніцтвам аранжарэй, за што атрымлівае прызванне *Галоўны аранжарэйшчык* (“Казачныя аповесці пра Міжпланетнага пажарніка”). Трапнай характарыстыкай таленавітага юнака, які “валодаў аратарскім майстэрствам і гаворка якога была

поўная далікатных і ўзвышаных слоў” з’яўляецца імя **Чыствуст** (“Казкі астранаўта”). На незвычайныя здольнасці казачнага чараўніка паказвае гаваркое найменне **Магу Тое, На Што Здатны**: “Чараўнік гэты мог позіркам перасаджваць дрэвы, мог разганяць хмары і размаўляць з сонцам, з ім раілася ноч, ці не зарана яна апускаецца на зямлю” (“Галенчыны “Я”). Онімам-указальнікам на месца жыхарства хлопчыка, які жыве на планеце **Мамурыя**, з’яўляецца імя **Мамурык** (“Дзве аповесці пра Міжпланетнага пажарніка”). Своеасаблівым прадказальнікам лёсу касмічнага падарожніка, якому шанцавала ў далёкіх і небяспечных вандроўках па Сусвеце, становіцца празванне **Шчасліўчык** (“Казачныя аповесці пра Міжпланетнага пажарніка”). Асаблівасцімаўлення іншапланяцяніна, які мог вымаўляць толькі два гукі “М-ы, м-ы”, акрэслівае гаваркое празванне **Мым** (“Казкі астранаўта”).

Эфект праўдзівасці падзей, якія адбываюцца ў казках і аповесцях Р. Баравіковай, ствараецца за кошт увядзення на старонкі твораў “фонавых” онімаў. Гэта **тапонімы** – найменні рэальных гарадоў, рэк, мораў (**Слуцк, Варонеж, Нью-Ёрк, Раўбічы, Мінск, Белавежская пушча, Налібоцкая пушча, Нёман, Атлантычны акіян**), **урбанонімы** – назвы плошчаў, раёнаў, вуліц (**Цэнтральны раён, раён Паўднёвы Запад, вуліца Касманаўтаў** у Мінску), **мікратапонімы** – назвы дробных геаграфічных аб’ектаў (**Зялёнае поле, Антонава дарога, Чорная гара, Слімакова гара**). Дастаткова многа ў прыгодніцкіх казках Р. Баравіковай **касмонімаў** – назваў аб’ектаў касмічнай прасторы (**Галактыка, Зямля, Сонца, Месяц, сузор’я Дзевы, Шаляў, Цяльца, Скарпіёна, Льва, Ліры, Змяі** і інш.). Заўважым, што важнай для твораў дзіцячай літаратуры з’яўляецца адукацыйная функцыя. Са старонак твораў Р. Баравіковай маленькі чытач можа даведацца пра гісторыю астранамічных найменняў. Напрыклад, назву сузор’я **Дзевы** далі ў старажытным Егіпце: “З’яўленне сузор’я на вечаровым небе сведчыла, што надыйшла пара ўраджаю. На палатках працавалі пераважна жанчыны – **дзевы**. Таму і **Спіка** – самая прыкметная зорка гэтага сузор’я ў перакладзе з лацінскай мовы азначае **колас**” (“Казкі астранаўта”). Побач з найменнямі рэальных касмічных аб’ектаў у фантастычных творах існуюць найменні аб’ектаў, створаных фантазіяй аўтаркі. Гэта фантастычнае **Вуха** з сузор’я **Шаляў**, трапіўшы ў якое, героі “Казак астранаўта” перамяшчаюцца ў **Бабілу (Вавілон)** часоў **Навухаданосара**. Прыгадаем найменні фантастычных планет, ужытых у кантэксце твораў Р. Баравіковай: **Новая Калідонія, планета Цікаўных Хлопчыкаў, планета Шэрай Непрыветлівасці, Зялёная планета, планета Чарапах, планета Сапфіраў** і інш. Намі былі вылучаны створаныя фантазіяй пісьменніцы **тапонімы**, якія нібыта існуюць на іншых планетах: **цясніна Срэбнай Вады**, у якой “чуецца звон, і ўсе

думаюць, што гэта б'еца вада аб каменныя глыбы на дне" ("Галенчыны "Я"); **Круг Радасці**, адкуль "мільёны ззяючых вачэй глядзяць на нас, і ў гэтых вачах столькі радасці, што яна перадаецца кожнаму, хто паглядзіць у гэтыя вочы" ("Галенчыны "Я"). У апісанні іншапланетных цывілізацый важная ўвага надаецца **ойкадамонімам** – найменням будынкаў. Напрыклад, сярод усіх аранжарэй, якія пабудуюцца на Мамурыі па праектах Галоўнага аранжарэйшчыка, самай прыгожай атрымаецца **Дажджавая кропля** – "аранжарэя, зробленая ў выглядзе агромністага шклянага бутона. І гэты бутон кожную раніцу будзе раскрывацца дзясяткамі шкляных пялёсткаў, каб неўзабаве скласціся зноў у бутон" ("Казачныя аповесці пра Міжпланетнага пажарніка"). У **Музеі непатрэбных рэчаў** "размяшчаліся самыя розныя экспанаты: прасы электрычныя, лёгенькія і прасы вельмі цяжкія, прымітыўныя, якімі, магчыма, недзе карысталіся адным з першых стагоддзяўразвіцця нейкай цывілізацыі. Тут былі і нажы – маленькія сцізорыкі і вялізныя кінжалы" ("Казачныя аповесці пра Міжпланетнага пажарніка").

Героі прыгодніцкіх казак падарожнічаюць у часе і трапляюць у мінулае. Адчуванне навакольнага свету нашымі продкамі перадаецца праз ужыванне **міфонімаў** – найменняў міфалагічных істот. Старажытны чалавек адухаўляў навакольны свет, верачы, што малако ў кароў прападае праз **Хлеўніка**, снапы на палетку можа параскідаць **Паветрык**, з коміна можа вываліцца **Пячурнік**, а скарбы зямлі на Купалле ахоўвае **Кладнік**. Светаўспрыманне чалавека будучых стагоддзяў перадаецца праз ужыванне ў кантэксце твораў пісьменніцы як традыцыйных, звыклых сучаснаму чытачу **геартонімаў** – найменняў свят (**Каляды, Новы год**), так і новых свят, што адзначаюць людзі ў будучым (**Дзень Лёгкага крыла, Свята духмянага пялёстка** і інш.).

Як бачым, у кантэксце твораў Р. Баравіковай уласныя імёны розных разрадаў з'яўляюцца сродкам, які стварае яркія і пераканаўчыя мастацкія вобразы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Магазаник, Э. Б. Ономапэтика, или "Говорящие имена" в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.

С.А. Варонік (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ПАЭТЫКА "БАРБАРЫ РАДЗІВІЛ" РАІСЫ БАРАВІКОВАЙ

У беларускай гісторыі і культуры Барбара Радзівіл – асоба вядомая, загадкавая, прыцягальная. Невыпадкова да сённяшняга дня, праз чатыры з

паловай стагоддзі, яе лёс выклікае нязменную цікавасць і ў вучоных, і ў паэтаў, пісьменнікаў. Сучасныя мастакі слова імкнуцца асэнсаваць яе жыццё, трагічны лёс, адкрыць таямніцы яе душы. У крыніцах пра Барбару Радзівіл сустракаем разнастайныя характарыстыкі: “самая прыгожая жанчына дзвюх дзяржаў – Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага”, “дваццацігадовая ўдава”, “каралева ў жамчужных пацерках”, “ахвяра свекрыві”, “трыумфальная сваёй прыгажосцю і каханнем” і інш. Усе гэтыя назвы адкрываюць пэўныя абставіны жыцця, захапленні, асаблівасці характару Барбары Радзівіл. У лістах да свайго каханага – караля Жыгімонта Аўгуста II – яна падпісвалася, аднак, як “найвялікшая і вечная рабыня”.

Гісторыкі не даюць адназначнага адказу, чаму так рана пайшла з жыцця каранаваная Барбара Радзівіл. Незвычайнае каханне караля Жыгімонта Аўгуста II і Барбары Радзівіл нарадзіла і шмат легендаў, якія працягваюць жыць у сучаснай прасторы. У канцы XX – пачатку XXI стст. з’явіліся мастацкія творы, у якіх аўтары спрабуюць намалюваць гістарычных асобаў, аддаленых ад нас у часе, намалюваць адрэзак нацыянальнай гісторыі праз іх лёсы. Вядома, мастацкія творы грунтуюцца на гістарычных фактах, хоць у кожным канкрэтным творы – свой ракурс, свой погляд на загадкавую гісторыю кахання, каранавання, ранняга сыходу з жыцця Барбары Радзівіл – “найпрыгажэйшай жанчыны сваёй эпохі”. У беларускай літаратуры з’явіліся творы розных жанраў: балада-плач “Просьба” Я. Сіпакова, драма “Чорная панна Нясвіжа” А. Дударова, гістарычная проза Юры Татарынава “Барбара Радзівіл”. Гісторыя кахання Аўгуста II і Барбары Радзівіл выклікала водгук у вядомай сваёй лірыкай кахання Раісы Баравіковай. У 1992 годзе з’явілася яе драматычная гістарычная паэма “Барбара Радзівіл”, якая пазней была пераўвасоблена ў п’есу і пад такой назвай пастаўлена ў тэатры Беларускай драматургіі.

Раіса Баравікова адкрывае характары персанажаў паэмы – гістарычных асобаў, карыстаючыся паэтычнай мовай, вельмі часта метафарычнай, вобразнай, у шмат якіх выпадках – афарыстычнай. Так, браты Барбары – родны брат Радзівіл Мікалай Руды і стрыечны брат Радзівіл Мікалай Чорны – выкарыстоўваюць каханне Аўгуста II і сваёй сястры для ўмацавання ўлады. Пра гэта паэтка гаворыць выразнымі рэплікамі: *Каханне ваша – цьфу. Нам трэба ўлада! / І плод кахання – добрая прынада!* [1, с. 450]. І абодва кіруюцца пры гэтым не толькі сваімі асабістымі інтарэсамі, але і дзяржаўнымі. Паэтка таксама нешматслоўна, але выразна характарызуе іх:

Тут зараз Мікалай сказаў пра ўладу...

*Чакаем міласці з чужых уладных рук,
хоць не скажу...*

Ёсць права ў нас на Раду,

*ды наша слова ў ёй старонні гук.
Мы на зямлі сваёй жывём сынамі,
і як сыны стаім мы за яе,
ды вершыць хтосьці зверху
суд над намі,
улада – ўсё!*

Яе нам не стае [1, с. 451].

Перажыванні Барбары паказаны на фоне перажыванняў і інтрыг яе братоў. Так, мукі Барбары, яе эмоцыі – у канфлікце з паводзінамі братоў, якія паўстаюць супраць яе неафіцыйных адносінаў з Аўгустам, пачуўшы вестку, што ягоная маці, каралева Бона Сфорца, пачала прымаць захады для пошукаў будучай жонкі сыну, паслаўшы ганцоў “у розныя заходнія сталіцы”:

*Мы пра Літву і пра сваю ў ёй пэўнасць,
яна ж – рыдае...*

Душыць яе рэўнасць! [1, с. 451].

Р. Баравікова паказвае ўнутраныя перажыванні, выкарыстоўваючы разнастайныя паэтычныя прыёмы, якія дазваляюць паказаць экспрэсію душэўных мук як Барбары, так і Жыгімонта. Тут і метафарычнасць выказвання, якая надае шматпланавасці ў перадачы пачуццяў, і прыёмы эмацыянальнага сінтаксісу. Прыгадаем некаторыя рэплікі закаханых у хвіліны іх моцных перажыванняў. Так, паэтка надзвычай экспрэсіўна малое душэўны стан Барбары, растрывожанай весткаю братоў: яна не ведае пра іх інтрыгі, а таму ўся ў палоне трывогі, душэўных мук:

*Ах, Аўгуст... Княжыць на Літве,
а трызніць аб чужых сталіцах.*

Які раптоўны інтарэс?

Чыё прывабіла аблічча?

Чый стан яго няўхільна кліча?

Пытанняя – непраходны лес!

Свой боль хачу расперазаць,

а ў сэрцы, чую, глухне вера...

Ужо ніколі не сказаць,

што я – рака,

а ён – мой бераг! [1, с. 436]

Паэтка здолела знайсці неабходныя мастацкія прыёмы, каб паказаць душэўны стан персанажаў, хоць, вядома, тут працуюць і рэмаркі-падказкі. Так, пачуцці Жыгімонта выяўляюцца ў рэпліках, якія не пазбаўлены метафарычнасці, экспрэсіі:

Ты!.. Ты!.. Мне даравала неба

яшчэ адно імгненне... Восць ён, міг!

*А без цябе, як высахлая глеба,
я гіну... Ды нарэшце – мы ўдваіх!* [1, с. 453].

Падзеі ў драматычнай паэме грунтуюцца на гістарычных фактах. У рэмарках пазначаюцца гады, а таксама гарады, дзе адбываецца дзеянне, – Вільня, Дубінкі (недалёка ад Вільні), Варшава, Кракаў. Жыццё герояў паказана на працягу нядоўгага перыяду – чатырох гадоў (з 1547 па 1551). Гэта каханне Барбары Радзівіл і Жыгімонта II Аўгуста, узаемаадносінны Барбары і яе братоў Радзівілаў, перажыванні Боны Сфорцы праз каранаванне нялюбай нявесткі, хвароба і апошнія хвіліны жыцця Барбары. Аўтарка драматычнай паэмы малюе воблікі гістарычных асобаў праз выяву іх пачуццяў, унутранага стану ў драматычных хвілінах жыцця. І таму маналогі, дыялогі, палілогі ў драме эмацыйна насычаныя, напружаныя. Невыпадкова вельмі вялікая колькасць рэплік, дзе персанажаў перапаўняюць пачуцці, дзе чытачу трэба ўключыцца ў поле перажыванняў дзейных асобаў, заканчваецца шматкроп’ем. Створаныя паэткай характары псіхалагічна адпаведныя намалёванай сітуацыі. Хвалююць хвіліны развітання Барбары з братам, Мікалаем Рудым. Гэтыя эпізоды перададзены аўтаркай кранальна-сумна, рэплікі персанажаў выяўляюць сардэчную любоў, шкадаванне, пяшчоту. Невыпадкова Барбара ўспамінае і родныя мясціны:

Мне цяжка...

На зямлі памру няроднай.

Чужыя сцены, галасы, імёны...

У Вільню б хоць на міг, у Геранёны [1, с. 479].

У драматычнай паэме “Барбара Радзівіл” Р. Баравікова здолела стварыць не толькі адпаведны гістарычны каларыт часу, але і псіхалагічна напоўненыя характары гістарычных асобаў. Драматычны лёс іх намалёваны паэткай з уласцівай ёй эмацыянальнасцю, пранікнёнасцю ў сутнасць іх характараў. Аўтарка, вядомая ў беларускай літаратуры сваёй лірыкай кахання, выявілася ўменнем спалучыць гістарычны матэрыял з сілай пачуццяў асобаў, аддаленых ад сучаснага чытача некалькімі стагоддзямі. Паэтычная мова гэтага твора дазволіла, аднак, сучаснаму чытачу пранікнуць у такую далёкую і такую блізкую драму жыцця, адкрыць цікавыя старонкі нацыянальнай гісторыі, абудзіла жаданне зазірнуць у лёсы знакамітых асобаў мінуўшчыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Баравікова, Р. Сад на капялюшыку каханай : лірыка / Р. Баравікова. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 486 с.

М.Р. Гарбачык (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

СКЛАНЕННЕ НАЗОЎНІКАЎ МУЖЧЫНСКАГА РОДУ З НУЛЯВЫМ КАНЧАТКАМ У БРЭСЦКА-ПІНСКІХ ГАВОРКАХ

Заходнепалескія (брэсцка-пінскія, загародскія) гаворкі размешчаны ў Заходнім (Брэсцка-Пінскім) Палессі. Ф.Д. Клімчуком сярод заходнепалескіх гаворак былі вылучаны чатыры дыялектныя тыпы: сярэднезагародскі, паўднёвазагародскі, паўночназагародскі і тараканскі. Гэтыя дыялектныя тыпы адрозніваюцца паміж сабой пэўнымі фанетычнымі з’явамі, асаблівасцямі ў лексічнай сістэме, марфалогіі і словаўтварэнні.

У артыкуле разглядаецца скланенне назоўнікаў мужчынскага роду ў адзіночным ліку з нулявым канчаткам у тараканскіх гаворках.

Усе субстантывы мужчынскага роду з нулявым канчаткам у адзіночным ліку ў назоўным склоне маюць нулявы канчатак: *зуб, хлеб, біб, горб, дуб, клуб, хлів, гнів, рыв, барог, луг, порыг, стыг, сніг, рыг, холод, гололёд, град, слід, рэд, дід, гвоздь, дождж, кірж, ныж, гуж, мороз, віз, гуз, колхоз, паз, рый, лый, гный, гультай, злодый, май, тык, сук, ганок, часнэк, вовк, бычок, пранік, жовток, жураваль, козёл, осёл, рубаль, прыдсідатіль, пэл, коваль, стыл, шум, шрам, лом, дэм, баран, хазяін, экзамен, камынь, корынь, ячмінь, мутюн, в’юн, хрань, цэп, шкап, снып, чарып, насып, Пылэп, сэр, жэр, швагер, дірэктор, тхір, цабор, мухамор, комар, ковёр, Хвадор, ліс, рыс, голас, ныс, говёс, колас, гвалт, грунт, кант, гость, дэготь, цымент, жывіт, хвіст, кіт, торф, сніг, горых, мох, грых, кандюх, лёх, скопыць, зайць, хлопцыць, городыць, палыць, краваць, кірч, гобруч, плач, бэч, лэч, плашч, шалаш.*

Выключэнне складаюць асобныя ўласныя мужчынскія імёны, якія ў назоўным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак *-о*: *Пытро, Павло*.

Канчатак *-а* ў родным склоне адзіночнага ліку маюць назоўнікі з цвёрдай і зацвярдзелай асновай, а таксама на *г, к, х*; канчатак *-я* – субстантывы з асновай на мяккія зычныя, якія маюць агульнае значэнне канкрэтнага прадмета, асобы. Сюды адносяцца субстантывы, што абазначаюць:

а) асоб і істот: *Івана, Павла, Олыксандра, солдата, агронома, тракторыста, сэна, чоловіка, швагра, вола, вовка, звіра, зубра, енота, Савося, гультая, гэця, злодыя, героя, гостя, хлопця, зайця, мыдвідя, півня, лебеда;*

б) канкрэтныя прадметы рэчаіснасці, якія паддаюцца лічэнню: *стола, буфета, пацыета, паргана, колка, комына, крана, колодыза, цабыра, ровыра, ганка, віныка, пачка, пэндзыля;*

в) грамадскія ўстановы, прадпрыемствы, калектывы, аб'яднанні, арганізацыі: *колхоза, совхоза, кооператыва, сельсовета, амбара, магазіна, ларка, банка, інстытута, техникума, вокзала;*

г) геаграфічныя і астранамічныя паняцці, населеныя пункты, мясцовасці, рэльеф: *Мінска, Быздзіжа, Буга, Кобрыня, Застав'я, Антополя, сыла, города, посёлка, хутора, раёна, двора, гомута, брода, гоблака, груда, молодыка, космоса, місяця;*

д) пэўныя перыяды, прамежкі часу, меры вагі, аб'ёму, даўжыні, грашовыя і розныя тэхнічныя адзінкі вымярэння: *рока, віка, вачора, поньділька, овторка, чытвырга, пуда, кілограма, грама, цэнтніра, літра, мэтра, сантыметра, кілометра, январа, марта, апрэля, мая, долара;*

е) органы і часткі цела чалавека або жывёлы: *носа, горла, зуба, лба, рота, подбородка, крэжа, хрыбта, позвоночніка, пазюра, пальця, гуса, ныгтя, рога, хвоста, копэта, лэча і інш.;*

ж) тэрміны з розных галін тэрмінасістэм: *плуга, воза, хомута, вырстата, човныка, коловрота, цабра, молота, ключа, шруба, вінта, габлыка, мотоцыкла, бака, мопеда, комбайна, трактора, укола, пінецэта, рыцэпта, діагноза;*

з) назвы спартыўных гульняў, танцаў, розных фізічных практыкаванняў: *фудбола, бокса, волейбола, баскетбола, хокея, гола, вальса, кроков'яка, марша.*

З канчаткам *-у(-ю)* у родным склоне адзіночнага ліку ўжываюцца абстрактныя назоўнікі, якія абазначаюць:

а) дзеянні, працэсы, станы, адчуванні, пачуцці: *ходу, бігу, спіху, вэходу, вэзду, заізду, доходу, збору, умолоту, розбору, розгону, вэвыху, промаху, гомону, шолоху, співу, шуму, рову, под'ёму, доносу, бунту, ратунку, ночлігу, сміху, крэку, храпу, сну, кашлю, спокою, водопою, страху, смаку, сорому;*

б) асобныя субстантывы, якія абазначаюць абстрактныя разумовыя паняцці або адцягненыя якасці, прыметы, уласцівасці: *гонору, норову, розуму, духу, пырыполоху, спуду;*

в) з'явы прыроды, стыхійныя бедствы: *вітру, дожджу, туману, гололёду, заморозку, іныю, суховію, снігопаду, грому, граду, потопу, холоду, тіню, пожару, потоку, прольію, бурану, вэхру;*

г) прасторавыя паняцці, часавыя адрэзкі: *лугу, краю, з усходу, з заходу, стэпу, вэгону, світу, схэлу, насыпу, спаду, нэзю, варху, простору, пырыпэнку, віку і інш.*

Назоўнікі, якія маюць зборнае значэнне: *народу, натоўпу, хору, рыю, набэтку, товару, лому, бору, лісу, гаю, хмызняку, быразныку, лозняку, мурашыку, гурту, горышыку.*

Аднак частка субстантываў розных прадметна-тэматычных груп у гаворках у родным склоне могуць ужывацца з паралельнымі канчаткамі *-а* і *-у, -ю* і *-я*: *сну і сна, под'ёму і под'ёма, ходу і хода, вэходу і вэхода, заізду і заізда, доходу і дохода, умолоту і умолота, бунту і бунта, ночлігу і ночліга, храпу і храпа, кашлю і кашля, сорому і сорома, вітру і вітра, гололёду і гололёда, потопу і потопа, холоду і холода, лугу і луга, пырыпэнку і пырыпэнка, віку і віка, народу і народа, товару і товара, лісу і ліса, хмызняку і хмызняка, горышныку і горышныка* і многія інш.

Гэта рэчыўныя назоўнікі, якія ў тараканскіх гаворках у родным склоне адзіночнага ліку маюць паралельныя канчаткі *-у* і *-а, -ю* і *-я*: *маду і мада, воску і воска, цюкру і цюкра, парцю і парця, сэру і сэра, квасу і кваса, чаю і чая, соку і сока, вынограду і вынограда, лёну і льна, гороху і гороха, ячманю і ячманя, пыску і пыска, пэлу і пэла, дэму і дэма, попылу і попыла, шлаку і шлака, пуху і пуха, снігу і сніга, лёду і лёда, дроту і дрота, мыталу і мытала, шыферу і шыфера, паркылю і паркыля, шоўку і шоўка, чыгуну і чыгуна, цыменту і цымента, толу і тола, пороху і пороха, торфу і торфа, гною і гноя, лаку і лака, уголю і уголя, клею і клея, спірту і спірта, кіслороду і кіслорода* і інш. Варыянтныя канчаткі маюць таксама назоўнікі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі *-к, -ак*: *горошку і горошка, пысочку і пысочка*.

Як і ў літаратурнай мове, выключэннем з групы рэчыўных назоўнікаў выступаюць лексемы *хлеб* і *овёс*, якія ў родным склоне ўжываюцца толькі з канчаткам *-а*: *хліба, говса*: “*Купэла в магазінэ смачного хліба. Нажэла в гатым року много говса*”(в. Туляцічы, Іванаўскі раён).

Назоўнікі, якія абазначаюць назвы дрэў, маюць канчаткі *-а (-я)*: *дуба, граба, веза, клёна, ясыня, тополя*. Адзначаныя субстантывы могуць ужывацца з паралельнымі канчаткамі *-у* і *-а, -ю* і *-я*, калі з'яўляюцца рэчыўна-зборнымі і абазначаюць аднародную масу рэчыва (драўніну): *бочка з дуба і бочка з дубу, дварэ з ясыня і дварэ з ясыню, дуга з веза і дуга з везу*.

Назоўнікі са зборным значэннем у тараканскіх гаворках у родным склоне таксама маюць варыянтныя канчаткі *-у* і *-а, -ю* і *-я*: *народу і народа, гурту і гурта, флоту і флота, хору і хора, товару і товара, лому і лома, лісу і ліса, саду і сада, чороту і чорота, лозняку і лозняка, парку і парка, пырэю і пырэя, гаю і гая*.

З канчаткам *-у(-ю)* у родным склоне ўжываецца значная частка субстантываў у складзе ўстойлівых выказаў: *з роду, з роду в род, з віку в вік, час од часу, з году в год, быз году ныділя, до часу, з краю в край, збэтэ з толку, звыстэ со світу, звыстэ з розуму, з глузду з'іхав, вэйтэ со строю, датэ дёру, ны датэ маху, ны покэнутэ і сліду, ны оставытэ і знаку, ны даватэ проходу, ны датэ ходу, ны даватэ спуску, ны податэ вэгляду, заходытыся од сміху, ны бачытэ світу, побачытэ світу, ны бачытэ і*

просвіту, ны до сміху, ны до ладу, ны до густу, ныма одбою, ныма ходу, быз упэнку, быз сліду, быз спросу, до упаду, з розгону, з розмаху, на ходу, на быгу, з пырыпуду, ны роду ны племені, ны проезду, ны проходу, ны сліду, ны знаку і інш.

Аднак названыя назоўнікі ў складзе ўстойлівых выразаў могуць ужывацца з паралельнымі флексіямі -у і -а, -ю і -я: *з віку в вік і з віка в вік, вік од віку і вік од віка, з году в год і з года в год, звыстэ со світу і звістэ со світа, побачытэ світу і побачытэ світа, ны оставытэ і знаку і ны оставытэ і знака, ны покэнутэ і сліду і ны покэнутэ і сліда, ны даватэ спуску і ны даватэ спуска, ны бачытэ світу і побачытэ світа, ны до сміху і ны до сміха, ныма ходу і ныма хода, з розгону і з розгона.*

Такое шырокае паралельнае выкарыстанне канчаткаў у назоўніках мужчынскага роду -у/-а, -ю/-я сведчыць аб няўстойлівай парадыгме словазмянення назоўнікаў роднага склону адзіночнага ліку ў тараканскіх гаворках. Асобныя назоўнікі на зацвярдзелую і мяккую аснову ў родным склоне пад націскам маюць спецыфічны канчатак -е(-э): *коне, дубце, дне, грыбне, косьце, солов'е, Васыле, журавле, чмыле, лосе, мотыле, жырыбце, руле, пне, рубле, корасе, блынце, мозоле, плашчэ, лычэ, гужэ, бычэ, ножэ, комарэ.*

У давальным склоне адзіночнага ліку назоўнікі мужчынскага роду з асновай на цвёрдыя, зацвярдзелыя *р, ж, дж, ш, ч* і на *г, к, х* маюць канчатак -у: *діду, нысу, морозу, холоду, зубу, шуму, возу, коту, хлібу, цэпу, козлу, барану, цыменту, фудболу, лёду, лісу, осоту, пацыенту, отраду, інваліду, граду, вэкупу, чорту, грунту, дубу, рысу, рову, мутюну, хвосту, Пылэпу, шкапу, звіру, свёкру, Хвадору, вітру, цабру, ножу, гужу, плашчу, хвошчу, дожджу, шалашу, бычу, плачу, гобручу, квачу, току, суку, ганку, чоловіку, часныку, шовку, гусаку, стогу, барогу, лугу, рогу, гороху, орыху, моху, грыху, сміху; канчатак -ю – субстантывы з асновай на мяккія зычныя: корыню, зетю, Васылю, дэгтю, кравцю, рублю, хлопцю, гвоздню, скопцю, камыню, гультая, лыю. У давальным склоне ў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўніках побач з ужываннем канчаткаў -у(-ю) назіраюцца паралельныя формы субстантываў на -овэ, -ёвэ: *дідовэ, носовэ, морозовэ, холодовэ, зубовэ, шумовэ, возовэ, котовэ, хлібовэ, цэповэ, козловэ, барановэ, цыментовэ, фудболовэ, лёдовэ, лісовэ, осотовэ, отрадовэ, інвалідовэ, градовэ, вэкуповэ, чортовэ, грунтовэ, дубовэ, рэсовэ, рововэ, мутюновэ, хвостовэ, Пылэповэ, шкаповэ, звіровэ, свёкровэ, Хвадоравэ, вітровэ, цабровэ, ножовэ, гужовэ, плашчовэ, хвошчовэ, дожджовэ, шалашовэ, бычовэ, плачовэ, гобручовэ, квачовэ, токовэ, суковэ, ганковэ, чоловіковэ, часныковэ, шовковэ, гусаковэ, стоговэ, бароговэ, гороховэ, орыховэ, моховэ, грыховэ, сміховэ, корынёвэ, зетёвэ, Васылёвэ, дэгтёвэ, кравцёвэ, рублёвэ, хлопцёвэ, гвоздёвэ, скопцёвэ, камынёвэ, гулыёвэ,**

гультаёвэ, лыёвэ. Адзначаныя формы, якія фіксуюцца і ў іншых заходнепалескіх гаворках, пацвярджаюць думку Я.Ф. Карскага аб тым, што формы на *-ови, -еви* (у тараканскіх гаворках фанетычныя варыянты *-овэ (-ёвэ)* – аўтар.) ужываюцца ў пэўных беларускіх гаворках пры падтрымцы польскай і ўкраінскай моў, у якіх указаныя формы з’яўляюцца пануючымі ў давальным склоне адзіночнага ліку [1, с. 79]. Канчатак *-ові (-еви, -эви)* у давальным склоне характэрны і для назоўнікаў мужчынскага роду ва ўкраінскай мове побач з паралельным выкарыстаннем флексій *-у(-ю)*: *заводові і заводу, краэві і краю.* Канчатак *-у(-ю)*, які ўласцівы для ўсходнеславянскіх моў, захаваўся са старажытнарускай мовы, а потым перайшоў ва ўсходнеславянскія мовы.

У вінавальным склоне адзіночнага ліку неадушаўлёныя назоўнікі мужчынскага роду маюць нулявы канчатак (як і ў назоўным склоне). Адушаўлёныя назоўнікі маюць канчатак *-а(-я)* (як і ў родным склоне). Такое выкарыстанне форм характэрна для літаратурнай мовы; у заходнепалескіх гаворках неадушаўлёныя назоўнікі ў вінавальным склоне могуць мець форму роднага склону: *спычам хліб і спычам хліба, купэв ровыр і купэв ровыра, вэрвав зуб і вэрвав зуба, знайшов грэб і знайшов грэба, пасіав говёс і пасіав говса.* Ужыванне канчатка *-а(-я)* у родным склоне ў неадушаўлёных назоўніках абумоўлена семантыкай слова, рознага рода забаронамі: *побачыв чорта, ныбожчыка.*

У творным склоне адзіночнага ліку адушаўлёныя і неадушаўлёныя назоўнікі мужчынскага роду, а таксама геаграфічныя назвы на *-ін, -ын, -ов* у націскным і ненаціскным становішчы на цвёрдыя, зацвярдзелыя і на *г, к, х* маюць канчатак *-ом*: *дідом, нысом, морозом, холодом, зубом, шумом, возом, котом, хлібом, цэпом, козлом, бараном, цыментом, футболом, лёдом, лісом, осотом, отрадом, інвалідом, градом, вэкупом, чортом, грунтом, дубом, рысом, ровом, хвостом, звіром, свёкром, вітром, цабром, ножом, плашчом, хвошчом, дожджом, шалашом, бычом, плачом, гобручом, квачом, током, суком, ганком, чоловіком, часныком, шовком, гусаком, стогом, лугом, рогом, горохом, орыхом, мохом, грыхом, сміхом, Ярославом, Іваном, Стыпаном, Хвадором, Олыксамдром, Пытром, Століном, Здітовом, Мінском, Быздіжом;* на мяккія зычныя – *-ём*: *корынём, зетём, дэгтём, кравцём, рублём, хлопцём, гвоздём, камынём, гулыём, гультаём, лыём, Васылём, Мыколаём, Кобрынём, Ополём, Супраслём, Дорогэчынём.*

У месным склоне адзіночнага ліку назоўнікі мужчынскага роду ў тараканскіх гаворках маюць варыянтныя канчаткі *-у(-ю), -э, -і, -ы, -овэ, -ёвэ*, што залежыць ад характару асновы, семантыкі назоўніка і, радзей, ад націску. З канчаткам *-у* ўжываюцца: а) агульныя асабовыя назоўнікі мужчынскага роду на цвёрдыя, зацвярдзелыя і на *г, к, х*: (об, пры) *діду,*

брату, сэну, пану, свату, студенту, тракторысту, солдату, цару, господару, мужыку, жыныху, брыгадіру, інжынеру, конюху, пастуху, большывыку, комуністу, монаху, механіку; на мяккія зычныя – канчатак -ю: *строітелю, прыдсідатылю, гэцлю, кравцю, гостю, гучню, злодыю, герою*; б) агульныя неасабовыя назоўнікі з цвёрдай і зацвярдзелай асновай, асновай на *г, к, х* і на мяккую аснову: (на, пры) *носу, току, суку, соку, стогу, холоду, пуху, зубу, шуму, барогу, возу, рову, ганку, чырвяку, чоловіку, цэпу, козлу, в'юну, коржу, барану, часныку, жовтку, шовку, гороху, мухомору, дубняку, гусаку, бычку, пыску, дыньку, жывоту, цабру, грыху, цыменту, сміху, фудболу, гонору, лёду, звіру, лісу, осоту, отраду, гобручу, граду, вэкупу, вітру, праніку, комыну, комару, вовку, ковру, грунту, дубу, рысу, хвосту, рыю, корыню, лыю, камыню, місяцю, гвоздзю, рублю, храню, скопцю* і інш.; в) уласныя імёны і прозвішчы: (об, пры) *Стыпану, Івану, Олыксандру, Тымоху, Пытру, Антону, Шэндэру, Панасу, Булаху, Овсяніку, Бартошу, Новіку, Козловічу, Зігмонту, Борысчыку, Васылю, Матвію, Мыколаю, Андрыю, Талатаю, Малахаю*. Асобныя назоўнікі з асновай на *г, х* ужываюцца ў месным склоне з ненаціскным канчаткам -у (без чаргавання адпаведных зычных [з], [с]): *на барогу, в кожаху, в гороху, пры плугу, на рогу*; аднак назіраецца і ўжыванне форм з канчаткам -э: *на барозэ, в кожусэ, в горосэ, пры плузэ, на розэ* (пры гэтым [г], [х]чаргуюцца з цвёрдымі [з], [с]).

Частка назоўнікаў не пад націскам у месным склоне на цвёрдыя, зацвярдзелыя і, радзей, на *г, к, х* ужываюцца з канчаткам -э: (на, у) *носэ, зубэ, барозэ, возэ, холодэ, морозэ, колхозэ, совхозэ, сільсаветэ, токэ, буфетэ, пацыетэ, пачкэ, кооператівэ, магазінэ, інстытутэ, тэхнікумэ, вокзалэ, колодзэ, мартэ, цэнтнірэ, ротэ, позвоночнікэ, плузэ, цабрэ, бакэ, пінецтэ, діагнозэ, фронтэ, тэліфонэ, отрадэ, каналэ, горожэ, дротэ, огородэ, гарнізонэ, кабінетэ, колосэ, цыментэ, лёхэ, автобусэ, моторэ, тракторэ, хуторэ, колідорэ, мухоморэ, гонорэ, коморэ, прачэ, садэ, мірэ, світэ, Быздіжэ, Сожэ*. Канчатак -ы маюць назоўнікі пад націскам з асновай на зацвярдзелыя *р, ж, ш, дж, ч, р, шч*: (на, у) *дворы, ковшы, шалашы, кошы, ключы, харчы, ковры, корчы, гобручы, дожджы, ножы, плашчы, пары і інш.* Канчатак -і маюць асобныя неадушаўленыя і адушаўленыя назоўнікі з асновай на мяккія зычныя: (об, на, в): *журавлі, хроні, коні, огні, пні, корыні, грабыні, гвозді, дні, кроі, гаі, уроджаі, млыні, лыі, гульты, спокоі, строі, боі, місяці, комыні, Кобрыні, Антополі, Застав'і, Мыколаі, Васылі*. Усе назоўнікі з вышэйпералічаных груп у месным склоне маюць паралельны канчатак -овэ(-ёвэ) (як і ў давальным склоне): (пры, в, на) *дідовэ, злодыёвэ, хлопцёвэ, героёвэ, Стыпановэ, Тымоховэ, Матвіёвэ, Пінсковэ, Быздіжовэ, Кобрынёвэ, Супраслёвэ, носовэ, холодовэ, ганковэ, часныковэ, вовковэ, гвоздёвэ, хранёвэ, бароговэ, плуговэ, кожаховэ,*

пацыетовэ, магазіновэ, цабровэ, огородовэ, фронтовэ, шалашовэ, дожджовэ, попаровэ, плашчовэ, конёвэ, корынёвэ, гвоздёвэ, млыновэ, Міколаёвэ, Васылёвэ і інш.

Такім чынам, назоўнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку з нулявым канчаткам у тараканскіх гаворках валодаюць развітай сістэмай формазмянення, што абумоўлена як лінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі фактарамі.

Варыянтнасць у склонавай сістэме назоўнікаў абумоўлена: а) характарам канцавога зычнага асновы; б) лексічным значэннем назоўніка; в) у меншай ступені характарам націску. Ужыванне паралельных канчаткаў у пэўным склоне можа быць не звязана з лексічным значэннем слова, а таксама характарам асновы і месцам націску (напр., м. склон: *на вітрэ, на вітру* і *на вітровэ*). Асабліва паказальным з'яўляецца ўжыванне паралельных канчаткаў у родным, давальным і месным склонах, а таксама наяўнасць спецыфічнага канчатка *-e(-э)* пад націскам у родным склоне адзіночнага ліку: (у) *коне, солов'е, рубле, грыбне, Васыле, ножэ*.

На формазмяненне назоўнікаў мужчынскага роду паўплывалі і фанетычныя змены, характэрныя для тараканскіх гаворак, напрыклад, зацвярдзенне канцавога зычнага: *на возу, на огородэ, у колхозэ, у клубэ*; мяккасць канцавога зычнага: *хлопця, скопця, пальця*. Асобна трэба адзначыць і ўплыў на фарміраванне парадэгмы формазмянення назоўнікаў суседніх славянскіх гаворак (украінскіх, польскіх), а таксама той факт, што заходнепалескія гаворкі захавалі да сённяшняга часу архаічныя, старажытныя рысы скланення назоўнікаў.

Такім чынам, формазмяненне назоўнікаў мужчынскага роду ў адзіночным ліку ў тараканскіх гаворках мае сваю асаблівую сістэму, адрозную ад змянення назоўнікаў у сучаснай беларускай мове і ў іншых мовах.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жыдовіч, М. А. Назоўнік у беларускай мове: Адзіночны лік / М. А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1969.

М.Р. Гарбачык (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ВАКАЛІЗМ БРЭСЦКА-ПІНСКІХ ГАВОРАК (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТАРАКАНСКІХ ГАВОРАК)

Сярод заходнепалескіх (брэсцка-пінскіх, загародскіх) гаворак Ф.Д. Клімчуком былі вылучаны чатыры дыялектныя тыпы: сярэднезагародскі,

паўднёвазагародскі, паўночназагародскі і тараканскі. Яны адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі з'явамі, асаблівасцямі ў лексічнай сістэме, марфалогіі і словаўтварэнні. Як вядома, гаворкі Брэсцка-Пінскага Палесся па сваіх асноўных фанетычных, лексічных і граматычных рысах у многім вызначаюцца спецыфічнасцю, архаічнасцю, што дазваляе даследчыкам гаварыць пра этналінгвістычны феномен Палесся. У свой час (у 80-я гады ХХ стагоддзя) была нават спроба аднесці гэтыя гаворкі да самастойнай літаратурнай мовы (мікрамовы). Існуе некалькі азначэнняў гэтага тэрміна: палеская (яцвяжская) мова (М. Шаляговіч), русінска-палеская мова (мікрамова) (Мікіта Талстой), палеская пісьмовая мова (палескае пісьменства на паўднёваўкраінскай аснове) (Ф.Д. Клімчук).

Аб'ектам аналізу выступае вакалізм тараканскіх гаворак вёсак Туляцічы, Опаль, Лядавічы (Опальскі с/с) Іванаўскага раёна, размешчаных на адміністрацыйнай мяжы з Драгічынскім і Бярозаўскім раёнамі. Даследуемыя гаворкі мяжуюць з гаворкамі паўднёвазагародскага тыпу (вёскі Завершша, Мікіцк Драгічынскага раёна), з паўночна-ўсходнімі загародскімі гаворкамі (вёскі Бездзеж, Застаўе Драгічынскага раёна, вёска Дружылавічы Іванаўскага раёна). Якія працэсы (лінгвістычныя, экстралінгвістычныя) аказалі ўплыў на такое дзяленне гаворак? Чым можна растлумачыць, калі суседнія вёскі, звязаныя адміністрацыйна, тэрытарыяльна і гістарычна, з'яўляюцца рознымі ў моўных адносінах, належаць да розных тыпаў загародскіх гаворак? Улічваючы ўсю складанасць гэтага пытання, мы абмежаваліся толькі разглядаць фанетычную сістэму, а менавіта, вакалізму тараканскіх гаворак. У тараканскай фанетычнай сістэме выступае 7 асноўных варыянтаў галосных гукаў: [a], [o], [y], [e], [ê] звужанае, [i] кароткае, а таксама нескладовы [й]. З іх ліку асобнымі фанемамі з'яўляюцца [a], [o], [y], [э], [і]. Асноўнай фанетычнай рысай тараканскіх гаворак, якую вядомы даследчык заходнепалескіх гаворак Ф.Д. Клімчук лічыць галоўнай пры адрозненні ад іншага тыпу загародскіх гаворак, з'яўляецца пераход [e] (<*e, *ь) у галосны [a] пад націскам пасля цвёрдых зычных ва ўсіх фанетычных пазіцыях, а таксама ў канцавых адкрытых складах не пад націскам у форме дзеясловаў адзіночнага ліку загаднага ладу: *дарыво, таплы, выза, завыза, ныса, заныса, барог, вачор, паршы, вмар, тартэ, замн'а, сарцэ, ала 'але', царква, траба, вжа, гато, мад, чарыво, шарс'т', канд'ух, тыхан'ко, нысаи, быраи, вархн'і, косац', таплы, чытвар, цабыр, напарсток, слыпац', пакло, смарт', вычара, вычаратэ, жаныц'ц'а, вапрык, ваймэ, жарыбац', дварэ, кравац', тас'т', конац', жнац', шапчыт', прын'ыс'іта, прыв'ыз'іта.*

Для тараканскіх, як і для іншых загародскіх гаворак, адметнай фанетычнай рысай з'яўляецца супадзенне пераднацісканога [e] (<*e, *ь, *ё) у гуку [ы]: *выдро, сыло, звемн'э, тыпар, мыдок, быроза, пысок, высна,*

дын'ок, вычара, быда, систра, вызу, нысу, мышок, вытрак, вынок, мысэтэ, мытла, стына, выл'ік'і, мыдв'ід', смытана, пын'ок, выровка, вырытыно. У тараканскіх гаворках галосны [ы], які паходзіць з [*ы] і [*і] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных, у націскных і канцавых адкрытых складах ужываецца як звужаны галосны [э]: *дэк'і, тэхо, сэн, мэш, сэр, робэтэ, пэтэ, пэво, пэлка, мэ, тэ, косэв, мутэв, доскэ, рэба, жэто, мэтэ, чэсто, з рукэ, хэтры, вэход, у коровэ, лапэ, самэ, рукэ, мухэ, лэпа, мэска, дэво, вэгон, ходэв, сэла, сэто, нэс'к'і, мэло, вэткатэ, дэхатэ, тэчка, лэсына, чэсты, крычэтэ, чытатэ*. Галосны [ы] вымаўляецца на месцы этымалагічнага [*і] у націскных складах і канцавых закрытых складах, акрамя канцавых адкрытых: *выно, пысатэ, зыма, высоко, ходыт', носыт', возыт', бачыт', выдаватэ, выпуватэ, вырызуватэ, высылатэ*. Для тараканскага тыпу гаворак, як і для паўднёвазагародскага, характэрна ўжыванне галосных [ы], [і] у паслянаціскных складах на месцы этымалагічных [*е], [*ь], [ё]: *хлопыц', корын', камын', дэсыт', дэвыт', городыц', рыжыт', вэгрыбыт', хочыт', вэнысыт', колыт'*. У тараканскіх гаворках, як і ва ўсіх іншых заходнепалескіх гаворках, адзначаецца выкарыстанне на месцы этымалагічнага [ё] у націскным становішчы галоснага [і] < [ё]: *л'іто, в'іт'ор, с'іно, лыт'іла, д'іду, л'ішы, в'ідны, с'ів, хл'іб, в'іра, д'івка, пров'ірка*. У асобных словах пасля зацвярдзелых зычных (губных) ужываецца галосны [ы]: *смыйетыс', цвыстэ, росцывтатэ, свытан'н'е, звынэт', мызэныц'*. Вымаўленне галоснага гука [і] на месцы [ё] характэрна, як вядома, украінскай літаратурнай мове і значнай частцы яе гаворак. Найбольш тыповай фанетычнай рысай у сістэме вакалізму, характэрнай для тараканскага тыпу гаворак, у тым ліку і для паўднёвазагародскага, як лічыць Ф.Д. Клімчук, з'яўляецца ўжыванне галоснага гука [э] на месцы пасля мяккіх этымалагічных мяккіх зычных: [ѣ], [а]: *т'ешко, под'екував, вз'ев, с'еду, з'ет', з'н'ев, йеблыко, чырв'ек, жэба, качэло, прокл'ев, свын'е, тыл'е, гарэчы*.

Такім чынам, тараканскія гаворкі валодаюць характэрнымі фанетычнымі рысамі ў сістэме вакалізму, што абумоўлена гісторыяй развіцця заходнепалескіх гаворак.

А.В. Дзябёлая (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ УЛАСНАБЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕЛАГІЗМАЎ

Нацыянальныя асаблівасці найбольш выразна выяўляюцца ў духоўнай спадчыне, гістарычным мінулым, мове. У арсенале моўных

сродкаў фразеалагізмы займаюць адметнае месца, таму што лічацца своеасаблівымі кагнітыўна-семіятычнымі адзінкамі, якія адлюстроўваюць традыцыі, самабытную культуру, мудрасць народа. Устойлівыя выразы фіксуюць уяўленні беларусаў пра з’явы навакольнага свету, жыццёвыя арыенціры і г.д. У працах этналінгвістычнага напрамку фразеалагізмы разглядаюцца “як транслятары культурнай інфармацыі, як своеасаблівыя культурныя знакі, як пэўныя пазнавальныя канструкцыі, якія па сваёй прыродзе прызначаны не столькі для намінацыі свету, колькі для яго культурнай інтэрпрэтацыі ў знакава-сімвалічнай форме” [4, с. 36].

Уласнабеларускія фразеалагізмы ўтвараюць самую прадстаўнічую групу выказаў, якія ўзніклі ў розныя перыяды на аснове гістарычных фактаў, звычаяў, побыту беларускага народа. Менавіта гэтыя выразы складаюць ядро фразеалогіі, адлюстроўваюць факты матэрыяльнай і духоўнай культуры, абумоўлены спецыфікай нацыянальнага развіцця.

Як адзначае Д.А. Дабравольскі, “для інтуітыўнага ўспрымання фразеалагізма як нацыянальна спецыфічнага найбольш значным момантам аказваюцца асаблівасці яго фармальнай арганізацыі [1, с. 50]. У прыватнасці, гэта выяўляецца ў пэўнай маркіраванасці асобных кампанентаў (нацыянальных уласных імёнаў, персанажаў “народнай этымалогіі” і г.д.).

Архаічныя кампаненты ў структуры фразеалагізмаў адлюстроўваюць факты, якія сталі з’явамі гісторыі. Напрыклад, старажытная метрычная назва *асьміна* ў фразеалагізме *мераць асьмінай* грошы: *Ды і пасаг мае гаспадарскі: адна ў бацькоў, а стары грошы асьмінаю мерае* (В. Дунін-Марцінкевіч). *Асьміна* – устарэлае слова, старая мера аб’ёму сыпкіх цел, пасудзіна на тры пуды збожжа або на восьмую частку бочкі (каля 105 літраў) [3, с. 221].

Працавітасць як вызначальная рыса беларусаў абумовіла наяўнасць назваў прылад працы, спецыяльных прыстасаванняў у якасці кампанентаў фразеалагізмаў, напрыклад: *пустая малатарня* ‘балбатун, пустаслоў’ / *малатарня* – ‘машына або частка машыны для абмалоту сельскагаспадарчых культур’ (ТСБМ); *ні млён ні таўкач* ‘ні на што не здатны, няўмелы’ / *млён* – ‘дзяржанне, якім круцяць верхні камень у жорнах’ (ЭС), *таўкач* – ‘кароткая прылада з патоўшчаным круглым канцом, якой таўкуць што-небудзь’ (ТСБМ); *даць пытлю* ‘напасці з дакорам, абвінавачваннямі’ і ‘правучыць, разбіць’ / *пыталь* – ‘машына для апрацоўкі зерня’ (ЭС) і інш.

Мукавольны млын, які прыводзіўся ў рух энергіяй вады, звычайна будаваўся на беразе ракі ці праточнага возера. Назоўнікавы кампанент *кола* выкарыстоўваецца ў асобных уласнабеларускіх ФА: *і ў коле і ў мяле* ‘у самых разнастайных жыццёвых сітуацыях’ / *мяла* – ‘мялка, мяліца, на

якой лён або пяньку мнуць’; *цягнуць ваду на сваё кола* ‘рабіць усё на сваю карысць, служыць выключна асабістым інтарэсам’. Апошні фразеалагізм паходзіць з прыказкі *Усякі чорт на сваё кола ваду цягне* ці *Кожны млын на сваё кола ваду цягне*. “У беларусаў, – піша І. Насовіч, – ёсць павер’е, што ўсякі млын і нават кожнае млыновае кола мае свайго асобнага апекуна-чорта” [2, с. 404].

Варта адзначыць, што хатнія рэчы нярэдка мелі сімвалічнае значэнне. Так, дзяўчаты на Купалле, каб хлопцы не хадзілі гуляць у іншыя вёскі, цягнулі вакол сваёй вёскі *таўкач*, прыпыняючыся на кожным скрыжаванні дарог, каб запаліць свечку і памаліцца; потым таўкач закопвалі. А на Віцебшчыне дзяўчына, якая адмовіла сватам, але захацела вярнуць іх, выносіла таўкач да парога [1, с. 41].

Асобую групу складаюць фразеалагізмы з заонімамі. Асновай утварэння пераважнай большасці такіх ФА з’яўляюцца асацыяцыі, што выклікаюць назвы жывёл. Так, сярод дзікіх звяроў *воўк* вызначаецца найбольшай папулярнасцю ў фразеалогіі, дзе падкрэсліваецца пражэрлівасць, шкодніцтва гэтага злоснага драпежніка (*воўк у авечай скуру*, *ваўком падшыты* і інш.). Тым не менш уласнабеларускі фразеалагізм *воўк дарогу перабег* узнік на аснове павер’я, што воўк, які перабег дарогу каму-небудзь, “прадракае шчасце, а заяц або лісіца – няшчасце” (І. Насовіч).

У гаспадарцы самай шанаванай жывёлай быў *конь*. Звычайна каню адводзілася больш утульнае месца ў хлявах, для яго нарыхтоўвалі больш якаснае, мурожнае сена. Паводле павер’яў, гэты надзейны памочнік чалавека засцерагаў ад нячыстай сілы, прыносіў удачу (*на кані быць*, адчуваць ‘у прыемнай сітуацыі, у выгадным становішчы’). Уласнабеларускі фразеалагізм *рабіць з камара каня* (‘беспадстаўна перабольшваць што-небудзь, надаваць чаму-небудзь нязначнаму вялікае значэнне’) “утвораны шляхам мадэліравання – на ўзор фразеалагізма *рабіць(зрабіць) з мухі слана*, прычым склаўся не пад пяром якога-небудзь аўтара, а непасрэдна ў жывой народнай мове. Яго занатаваў М. Федароўскі: *з камара зрабілі каня*” [3, с. 325].

Пры запраганні ў аглоблі каня, які з’яўляўся асноўнай і амаль адзінай цяглавай сілай, апрача хамута выкарыстоўваліся дуга, папруга і г.д. Назвы элементаў вупражы ўваходзяць у структуру многіх уласнабеларускіх фразеалагізмаў: *біць у хамут* ‘упарціцца, рэзка рэагаваць’ / хамут – ‘частка вупражы ў выглядзе драўлянага каркаса (кleshчаў), абкладзенага з унутранага боку мяккім лямцам (хамуцінай), якая надзяваецца каню на шыю’ (ТСБМ); *браць лейцы ў свае рукі* ‘прымаць на сябе кіраванне чым-небудзь’ / *лейцы* – ‘вяроўкі, рамяні для кіравання коньмі ў запрэжцы’ (ТСБМ), *за гуж брацца* ‘пачаць якую-небудзь справу, лічачы сябе

здольным выканаць яе' / гуж – ‘скураная ці вераўчаная пятля ў хамуце, пры дапамозе якой прымацоўваюць аглоблі да вупражы’. Паводле паходжання апошні фразеалагізм з’яўляецца абломкам, першай часткай прыказкі *Узяўся за гуж, дык не кажы, што не дуж* [3, с. 133].

Выраз каламбурнага характару *касіць дугой* (‘не назапасіўшы корму для жывёлы, выпрошваць, купляць, пазычаць яго’) узнік на аснове свабоднага словазлучэння *касіць касой*, у якім назоўнікавы кампанент заменены словам *дугой*. Апошняе сімвалізуе запрэжанага каня, на якім едуць здабываць сена [3, с. 189].

У аснове многіх уласнабеларускіх фразеалагізмаў з зоакампанентамі – нерэальны вобраз: *сабакам сена касіць* 1) ‘бадзяцца дзе-небудзь, займаючыся пустой справай’; 2) ‘знаходзіцца невядома дзе, хаваючыся ад сям’і’; з *жабіны прыгаршчы* ‘вельмі мала (шчасця, здароўя і пад.)’ і інш.

Такім чынам, фразеалогія з’яўляецца невычэрпнай крыніцай інфармацыі пра жыццё, побыт, культуру народа. Ва ўстойлівых выразках з дапамогай назваў хатніх прадметаў, гаспадарчых прыстасаванняў адлюстроўваецца багаты вопыт працоўнай дзейнасці беларусаў. Аднак у шэрагу выпадкаў “нацыянальныя канатацыі” [2, с. 55] не знаходзяць адпаведных асаблівасцей плана выражэння. Ужыванне ж маркіраваных кампанентаў у структуры ўласнабеларускіх фразеалагізмаў падкрэслівае нацыянальную самабытнасць нашага народа, унікальнае асэнсаванне навакольнага свету, непаўторныя культурныя традыцыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Валодзіна, Т. “Казала качарга гуляць да чацвярга” / Т. Валодзіна // Род. слова. – 1999. – № 9. – С. 35–44.
2. Добровольский, Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопр. языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48–57.
3. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
4. Садоўская, А. Фразеалогія ў кантэксце культуры: этналінгвістычны падыход да вывучэння / А. Садоўская // Род. слова. – 2008. – № 4. – С. 35–39.

В.В. Дзямінека (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ПРАГМАТЫЧНАЯ ЗНАЧНАСЦЬ УЛАСНЫХ АСАБОВЫХ ІМЁН У КАНТЭКСЦЕ АЎТАБІЯГРАФІЧНАЙ ПРОЗЫ БЕРАСЦЕЙСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

У аўтабіяграфічных мастацкіх творах істотнай інфармацыйнай маўленчай адзінкай выступае антрапонім, які мае важнае тэкстаўтваральнае значэнне. Уласнае асабовае імя як адзін з самых

распаўсюджаных класаў паэтонімаў назапашвае багаты інфармацыйны патэнцыял. Асаблівую ўвагу неабходна звярнуць на прагматычны кампанент у семантыцы оніма, які дазваляе найлепш уявіць мастацкі вобраз, створаны пісьменнікам. Пад прагматыкай у лінгвістыцы разумеюць ‘адзін з планаў або аспектаў вывучэння мовы, які вылучае і даследуе адзінкі мовы ў іх адносінах да той асобы або асоб, што карыстаюцца мовай’ [1, с. 344]. Таму ў якасці прагматычнага кампанента паэтоніма прынята вылучаць шматлікія суб’ектыўныя адценні значэння, асацыяцыі, што ўзнікаюць на аснове аб’ектыўнай інфармацыі пра дэнатат іменавання [2, с. 161].

Для аўтабіяграфічнай прозы Г. Марчука, В. Жуковіча і У. Калесніка характэрная перадача рэальнай карціны жыцця. Гэта выяўляецца найперш у выбары пісьменнікамі агульнанародных уласных асабовых імён, узятых з нацыянальнага анамастыкону. Персанажы твораў берасцейскіх аўтараў выступаюць носьбітамі кананічных (зафіксаваных у іменасловах праваслаўных і каталікоў) імён – мужчынскіх (*Сямён, Іван, Цімафей, Кірыл, Мірон, Антон, Ілля, Якаў, Васіль, Карп, Глеб, Пётр, Адам, Дзям’ян, Трыфан, Аляксей, Макар, Фама, Антон, Андрэй, Віктар, Сцяпан, Уладзімір, Сяргей, Алег, Мікалай, Барыс, Міхаіл, Максім, Давід*) і жаночых (*Улляна, Таццяна, Вера, Зінаіда, Марыя, Ганна, Наталля, Ірына, Надзея, Антаніна, Валянціна, Любоў, Алена*). Носьбітамі беларускай мовы такія асабовыя імёны ўспрымаюцца як нарматыўныя, бо дадзеныя антрапонімы прынятыя ў соцыуме і з’яўляюцца элементамі антрапанімічнай сістэмы.

У найбольшай ступені прагматычнай інфармацыяй насычаны тыя антрапонімы, якія ў мастацкім тэксце прадстаўлены разнастайнымі варыянтамі. Так, для наймення героя кнігі ўспамінаў “Доўг памяці” *Андрыяна Калесніка* У. Калеснік ужывае варыянты са станоўчым ацэначным кампанентам: *Андрыян / Андрэй / дзядзька Андрэй*. У кантэксце мастацкага твора дадзеныя стылістычна нейтральныя антрапанімічныя формы становяцца стылістычна маркіраванымі, набываюць у маўленні герояў адценне павагі: “*Называлі бацьку ў вочы Андрыянам толькі старэйшыя людзі з вёскі, а роўныя Андрэем: малодшыя – дзядзькам Андрэем*” [5, с. 114]. Разнастайнасць форм звароту да аднаго і таго ж героя мастацкага твора прыводзіць да з’яўлення канатацый экспрэсіўна-эмацыйнага характару: афіцыйнага (*Андрыян Паўлавіч*), сяброўскага (*Андрэй*), паважлівага (*дзядзька Андрэй / дзядзька Андрыян*), непасрэднага (*Андрыянка*).

Адметную прагматычную значнасць маюць уласныя асабовыя імёны з экспрэсіўнымі суфіксамі. Меліяратыўныя суфіксы выражаюць у формах імён *Валодзечка, Ванюша, Адасік, Фанік, Федзік, Маруся, Шурачка*,

Зіначка ласку і пяшчоту, бо называюць дзяцей і падлеткаў, хлопцаў і дзяўчат. Значэнне экспрэсіўна-ацэнных суфіксаў можа быць разнастайным. Так, з надзвычайнай пранікнёнасцю выпісаны В. Жуковічам у аповесці “Як адна вясна...” вобраз маці **Яўгенькі** – вечна маўклівай працаўніцы, руплівай гаспадыні. Форма імені з памяншальна-ласкальным суфіксам – сведчанне простых, шчырых адносінаў жанчыны з аднавяскоўцамі. З адценнем фамільярнасці ўспрымаецца размоўная форма імені **Ёська**, якое У. Калеснік выкарыстоўвае ў кантэксце аўтабіяграфічнага твора для наймення гістарычнай асобы – Іосіфа Сталіна: “*Не хныч! Наш Ёська задасць яшчэ гэтаму Адольфу пытлю, што той касцей не пазбірае. Папомніш маё слова!*” [5, с. 302]. Дадзеная форма імені абумоўлена камунікатыўнай сітуацыяй падбадзёрвання байцоў-партызан адным з герояў. Таму замена афіцыйнай формы прэцэдэнтнага імені на форму размоўную з выкарыстаннем прыналежага займенніка *наш* быццам дае правадыра народаў са змагарамі за вызваленне краіны ад фашысцкай навалы.

Часткай прагматычнай інфармацыі выступаюць разнастайныя асацыяцыі, якія выклікаюць у чытача тэя ці іншыя формы антрапонімаў. Напрыклад, фанетычна і марфалагічна адаптаваныя на беларускай глебе хрысціянскія імёны **Ціфан, Адаць, Цімох, Халімон, Хведар, Яўген, Міхась, Алесь, Тодар, Лявон, Кастусь, Арсень, Даніла, Язэп, Мікола, Марыля, Марыся, Зося, Настасся** – антрапонімы, характэрныя толькі для носбітаў беларускай культуры. Канатацыя такіх уласных асабовых імён звязана з нацыянальнай спецыфікай [6, с. 58].

Асацыятыўны бок оніма часта бывае настолькі суб’ектыўным, што можа залежыць ад успрымання асобнага антрапоніма канкрэтным чалавекам або групай людзей. У кантэксце кнігі ўспамінаў “Доўг памяці” У. Калеснік тлумачыць шырокі спектр значэнняў разнастайных варыянтаў, распаўсюджаных у вясковым асяроддзі кананічных імён: “... *самае пашыранае імя Іван у нашай вёсцы мела такі веер мадыфікацый: Іван – гэта нехта салідны, Іванко – так сабе, Іваначко – благоце ці блазан, але Ян, Янко, Ясько, Ясенько – ішлі на поўным сур’ёзе*” [5, с. 35].

Эмацыйнасць у мове валодае сілай уздзеяння, бо эмацыйны стан моўцы ўплывае на выбар формы ўласнага асабовага імені. Напрыклад, у дыялагічнай мове ўзрушанасць стану моўцаў праяўляецца праз выкарыстанне лексічных сродкаў, у тым ліку і антрапонімаў:

- *Валодзя, я буду ў вас добраю сястрою міласэрдыя. Паглядзіш...*
- *Зіначка, камісарам выбярэм, – падкасіў я яе сціпласць.*
- *Не жартуй, медсястрой хачу, добраю медсястрой* [5, с. 227].

Ацэнка, дадзеная гераіні, што названа памяншальна-ласкальнай формай імені **Зіначка**, адлюстроўвае не прыкмету дэнатата, а пэўныя

адносіны моўцы непасрэдна да носьбіта імені і характарызуе сітуацыю зносінаў. Імя *Зіначка*, якім У. Калеснік называе каханую дзяўчыну, выражае ацэнку не ў мове, а ў працэсе маўлення, у сітуацыі прымянення імя да канкрэтнага рэфэрэнта [4, с. 66]. Усё гэта дае падставы сцвярджаць, што станоўчае ці адмоўнае стаўленне чытача да таго ці іншага вобраза мастацкага твора можа складвацца на аснове не толькі ўспрымання і ацэнкі маўлення героя, адносінаў да яго самога аўтара, але і імя персанажа.

Эмацыйна-ацэначны кампанент семантыкі паэтоніма можа раскрывацца не толькі за кошт ацэначных суфіксаў, але і з дапамогай характарыстычных азначэнняў. У.А. Калеснік у кнізе ўспамінаў “Доўг памяці” родную сястру, працавітую дзяўчыну, якая “была такая ж лагодная і добрая, як баба Зося” [5, с. 47] называе *Марусяй*, стрыечную сястру па бацькоўскай лініі аўтар называе *Людэчкай*: “Мне вельмі спадабалася выхаваная, культурная *Людэчка*, з якою мы хадзілі ў клуб паглядзець на танцы, а потым любаваліся *Нёманам*” [5, с. 148], станоўчая ацэнка даецца пісьменнікам *дзядзьку Уладзіку*: “Над першаю палавінай свету панаваў добры, лагодны і вясёлы *дзядзька Уладзік*, у другой палавіне бушаваў здаравенны і няўмольны *бацька*” [5, с. 12].

У якасці дадатковых элементаў прагматычнай значнасці ў паэтонімах выступаюць апелятывы, што ўказваюць на сацыяльны статус (*гімназіст Міця, прафесар Аўгустын, бацюшка Віталі*), прафесійную прыналежнасць персанажаў (*даярка Каця, свяшчэннік Міфодзій, каваль Герасім, Цімох-сапожнік, трунар Юрко, Фядос-акардэаніст, солтыс Ціхан, кравец Аляксей, стырнік Кандрат Клаўсуць, машыністка Галя Шуляк*), а таксама адлюстроўваць прынятыя ў грамадстве нормы звароту да чалавека (*дзядзька Уладзік, дзядзька Фанік, дзед Цімафей Хрушч, дзед Цімох, баба Насця, цётка Олена, пан Адам Урбановіч, пані Марыся Явар*). У свядомасці носьбітаў мовы дадзеныя апелятывы дапаўняюць інфармацыю пра дэнатат іменавання, пра статус чалавека ў соцыуме.

Такім чынам, вывучэнне ўласных асабовых імён у кантэксце аўтабіяграфічных твораў патрабуе вылучэння разнастайных экстралінгвістычных звестак, звязаных з дэнататам, а таксама вызначэння і характарыстыкі ўзаемінаў герояў. Адзначым, што асаблівая парадыгматыка складваецца ў выпадку вызначэння суадносінаў паміж рознымі формамі іменавання аднаго і таго ж персанажа. Варыянт імені найчасцей выражае характар адносінаў да пэўнага персанажа, стаўленне да яго асобнага чалавека і грамадства ў цэлым. Уласныя асабовыя імёны, якія бяруцца пісьменнікамі з рэальнай анамастычнай прасторы, не толькі перадаюць праўдзівую сацыякультурную, але і напластоўваюць разнастайную прагматычную інфармацыю. Гэты факт дае магчымасць разглядаць паэтонімы як выразныя моўныя сродкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Совет. энцикл., 1969. – 608 с.
2. Беларуская антрапанімія : вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (навуц. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
3. Жуковіч, В. Як адна вясна... / В. Жуковіч. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 272 с.
4. Зубкова, Л. И. Своеобразие и типы антропонимической коннотации / Л. И. Зубкова // Филол. науки. – 2009. – № 1. – С. 65–73.
5. Калеснік, У. А. Доўг памяці / У. А. Калеснік. – Брэст : Брэсц. друк., 2005. – 548 с.
6. Кисель, О. В. Коннотативные аспекты семантики личных имён : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / О. В. Кисель. – Челябинск, 2009. – 183 л.
7. Марчук, Г. В. Кветкі правінцыі / Г. В. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 416 с.

Г.С. Дзямчук (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНАЯ СПЕЦЫФІКА АНТРАПАНІМІКОНУ РАМАНА-ДЫЛОГІІ В. КОЎТУН “КРЫЖ МІЛАСЭРНАСЦІ”

Адметнасцю мастацкага асэнсавання даўніны ў гістарычнай прозе з’яўляецца ўзнаўленне не столькі самой гісторыі, колькі “*чалавека ў віхурах яе, у паўсядзённых сутыкненнях з праблемамі свайго часу*” [1, с. 98]. Пецярбургскі і віленскі перыяды жыцця і творчасці Цёткі (пачатак ХХ стагоддзя) узнаўляюцца ў раманах Валянціны Коўтун “Крыж міласэрнасці”. Письменніца паказала мноства чалавечых лёсаў, стварыла яркія вобразы розных людзей: сялян, святароў, пісьменнікаў, навукоўцаў, вайскоўцаў. Аналіз уласных імёнаў, выдзеленых з адзначанага твора, паказаў, што аўтарка рэалістычна падыходзіла да падбору найменняў сваіх герояў.

Як вядома, уласныя асабовыя імёны з’яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага, рэгіянальнага, гістарычнага каларыту. У разгледжаным творы знаходзім надзвычай прыгожыя беларускія імёны, многія з якіх цяпер архаізаваліся, выйшлі з актыўнага ўжытку, напр.: *Уляна, Стафанія, Мартын, Ёсіп, Рамуальд, Вацак, Караліна, Уршуля, Магдалена, Сымон, Юзік, Вітольд* і інш. У раманах-дылогіі знаходзім багаты россып марфалагічных, лексічных і фанетычных варыянтаў імён, напр.: *Жэня – Жэнечка, Караліна – Каралінка, Анеля – Анелька, Кацярына – Кэтрын, Віктар – Віктёр, Дамінік – Дамчык, Вітольд – Вітак – Вітусь, Гаўрыла – Гаўра, Марыя – Маня – Марысь, Антось – Антосік* і інш. Гэтыя варыянты онімаў – спосаб адлюстравання статусу асобы ў сацыюме і выражэння шырокага спектра пачуццяў у адносінах да носбіта імені. Напрыклад, разнастайным граням асобы славунай паэткі

Алаізы Пашкевіч, галоўнай гераіні рамана, – клапатлівая дачка і сястра, сяброўка, папличніца, таварыш па барацьбе, паэтка, настаўніца, падазроная ў падрыўной дзейнасці – адпавядаюць афіцыйныя, поўныя, скарочаныя, эмацыйна-экспрэсіўныя формы імені: *Алаіза, Ліза, Лізанька*, паненка *Алэйзія, Алаізія*, фрэкен *Алаіза*, мадэмуазэль *Алаіза, Алаізія Сцяпанануна Пашкевіч, Алаіза Пашкевічанка* і інш.

Яркім ацэначна-характарыстычным сродкам у кантэксце рамана-дылогіі з’яўляюцца прозвішчы. Ведаючы, што прозвішча выступае пасведчаннем сацыяльнага статусу асобы, аўтарка выкарыстоўвае такі прыём, як *наблізацыя* – “акulturванне ўласных імёнаў з мэтай стварэння сарказму, іроніі, камізму” [2, с. 80]. Сродкам характарыстыкі мастака-прыстасаванца, які стаў “палякам”, змяніў перакананні, каб зрабіць кар’еру і зрабіць больш грошай, становіцца свядомае змяненне формы імені і прозвішча: *“Пад дзівосным пэндзлем Антося Валэйкі ўсё ажывала. І такія родныя нашы краявіды, і такія выразныя беларускія тыпы, што сэрца не магло не адклікнуцца на праявы вышэйшага характа... Цяпер гэта зусім не той наіўны і ўзвышаны рамантык Антось, а ўжо – не смейся! – Антоні Валэйко. Не беларус, якім заўсёды называўся ў грамадзе, а катэгарычна – толькі паляк. Болей таго, свядома перахрысціўся, з’ездзіўшы ў Львоў. Як усё проста, аказваецца. А проста таму, што нашага мастака запрасілі ў Вену пісаць партрэты сямейнікаў, можа, якіх стрыечных, графа Патоцкага. І вось стрэлкі жыццёвага компаса імгненна крутнуліся да новых ідэалаў”*. Наблізацыя ў творы В. Коўтун з’яўляецца адным са спосабаў саркастычна-з’едлівай ацэнкі чалавека, які здрадзіў сяброўству, каханню, праваслаўнай веры, змяніўшы такі важны складнік чалавечай асобы, як імя.

У прозвішчах герояў рамана-дылогіі адлюстроўваецца бачанне пісьменніцай сваіх персанажаў, іх характару, дзеянняў, учынкаў. Гэтыя тыпы антрапонімаў дапамагаюць асэнсаваць сутнасць створаных аўтаркай вобразаў і глыбей зразумець ідэйную задуму творцы. Напрыклад, у аснове прозвішча *Чыж*, якое мае герой рамана “Крыж міласэрнасці”, ляжыць назва маленькай птушкі. Вобраз хуткага, гарачнага рэвалюцыянера-прамоўцы, які *“пастаяннага месца жыхарства не мае”*, пераязджае з аднаго горада ў другі, спрытна ўцякаючы ад паліцыі, асацыятыўна звязваецца з вобразам няўлоўнай вяртлявай птушкі. Хуткі, імклівы *Чыж*, або *Чыжык*, як празываюць яго сябры, і падчас выступленняў, дыскусій: *“Прамоўца ён быў смелы, запальчывы і адразу ж браў “пад рабро”*. *Вычэкваў момант, калі ў разгарачаны папярэднікамі натоўп было дастаткова кінуць, як запалку, толькі адну агністую рэпліку, і ўсё адразу ўзрывалася. А Чыжык імгненна знікаў”*. Імклівы, гарачлівы *Чыж* і ў каханні. То ён шчыра кахае варшаўскую паненку Марыю, *“амаль штодня*

ўзлятаючы да яе на трэці паверх” (аўтарка абыгрывае семантыку вербальна не выражанага этымона прозвішча), то разгараецца пачуццём да Алаізы Пашкевіч, то захапляецца братавай жонкай.

У рамане-дылогіі Валянціны Коўтун знаходзім прыклады *схаванагаваркіх* прозвішчаў, дыялектныя асновы якіх змяшчаюць у сабе ўказанне на пэўныя якасці персанажа. Да ліку *схаванагаваркіх онімаў* адносіцца прозвішча герояў рамана *Гмыракаў*. Антрапонім гэты судносіцца з дыялектнай лексемай *гмыра*, якая мае значэнне ‘пануры, хмурны, пахмурны чалавек, нелюдзім’ [3, с. 43]. Семантыка прозвішча цалкам адпавядае характару членаў сям’і *Гмыракаў*. Старэйшы *Гмырак* грубы і бязлітасны ў адносінах да сына, бацькі і пляменніка. Ад яго можна было пачуць грубыя выкрыкі, напр.: “*Ну што ты пнешся, як чарвяк на ліст. Выцягвай, каб табе гізунты павыцягнула*”. Ды і руку на сына і пляменніка *Гмырак* мог падняць. Змрочным чалавекам быў і малодшы *Гмырак*, які “*амаль штодня крыўдзіўся на бацьку (“б’е па галаве”), жаліўся на дзіравыя мокрыя боты і старую світку, на халодную хату (“сабачая буда, а не хата”). Але найбольш на дзеда Гаўру. Быццам бы гэта з-за яго яны жывуць у старой лядоўні*”. Можа, закладзеныя ў сям’і якасці – песімізм, панураць – пэўным чынам паўплывалі на лёс Андрэя *Гмырака*. Не вытрываўшы ўціску паліцыі, *Гмырак* становіцца даносчыкам на папличнікаў – удзельнікаў сацыял-дэмакратычнага руху. Так і не здолеў панурлівы *Гмырак* абараніць сваё каханне да Алаізы Пашкевіч.

Берасцейская аўтарка звяртаецца ў сваім творы і да такога складніка антрапанімічнай лексікі, як псеўданімы. Псеўданім – несапраўднае, наўмысна прыдуманнае прозвішча (або імя і прозвішча адначасова), якім карыстаюцца пісьменнікі, мастакі, палітычныя дзеячы. У рамане В. Коўтун “Крыж міласэрнасці” прыводзяцца псеўданімы Алаізы Пашкевіч *Банадысь Асака* і *Цётка*. Пісьменніца расказвае гісторыю аднаго з псеўданімаў: “*Яшчэ ў Галавічполі, пачуўшы ад аднаго з яе вучняў: “А цятке настаўніца не дазvole”, Вацак Іваноўскі панёс гэтае “цятке настаўніца” на ўсёй вёсцы. Пасля стаў называць яе проста цяткаю*”. З цягам часу згаданае празванне стала самым вядомым псеўданімам пісьменніцы.

Выразную культурна-гістарычную спецыфіку мае такі разрад антрапанімічнай лексікі, як мянушкі – дадатковыя неафіцыйныя імёны, якія даюцца чалавеку ў адпаведнасці з яго характэрнымі рысамі, абставінамі жыцця, паводле паходжання і інш.

Мянушкі могуць адлюстроўваць і ацэньваць маральныя ўласцівасці, рысы характару літаратурнага героя. Напрыклад, Янук Луцкевіч, персанаж рамана “Крыж міласэрнасці”, атрымаў характарыстычнае празванне *Археалаг*, бо скрупулёзна вывучаў гісторыю – “*любіў дакопвацца, калі і хто гэта святкаваў на нашых касцях*”.

Ацэначна-характарыстычныя найменні могуць адлюстроўваць фізічныя ўласцівасці літаратурнага героя. У якасці мянушак гэтага тыпу выкарыстоўваюцца назвы жывых істот або прадметаў побыту. Такія антрапонімы з'яўляюцца карыкатурай на індывіда, у якой на першы план выходзіць самая яркая рыса знешнасці чалавека. Напрыклад, мянушку **Чапля** атрымаў персанаж рамана “Крыж міласэрнасці” хлопчык Мікіта, “тоненькі як сярнічка... Над яго вострымі плячамі смешна жаўцела вушастая галава. Мікіта ажно згінаўся, па-птушынаму рэзка дыбаючы сярод хаты”.

В. Коўтун выкарыстоўвае мянушкі, утвораныя як вынік імітацыі чужога маўлення. Адметнае вымаўленне слова “**кінжал**”, якое часта ўжываў ва ўспамінах пра падзеі паўстання 1863 года герой рамана, стала асновай празвання **Гінжал**: “У старога Гаўрыдзіўная мянушка “**Гінжал**”. Сам вінаваты. Вярнуўшыся з турмы, яшчэ гадоў дзесяць таму назад, стары пачаў расказваць байкі пра нейкіх “**кінжальшчыкаў**”, з якімі быў звязаны яшчэ з шэсцьдзесят трэцяга года”.

Знайшлі адлюстраванне ў рамане-дылогіі і “мянушкі, утвораныя ад “*nomina personalia*”, гэта значыць, ад уласных імёнаў, імёнаў па бацьку і прозвішчаў” [4, с. 130]. Так, сімпатыю да героя рамана “Крыж міласэрнасці”, маладога рэвалюцыянера, хуткага, імклівага ў публічных выступленнях, ветранага, легкадумнага ў асабістым жыцці, перадае мянушка **Чыжык**, утвораная ад прозвішча **Чыж**. Добразычлівыя адносіны студэнтаў да выкладчыка выражае празванне **Вас Вас**, утворанае на аснове імені і імені па бацьку: “Пластычную анатомію вёў сам **Вас Вас**, прафесар Акадэміі мастацтваў **Васіль Васілевіч Матэ**”.

Найважнейшымі рысамі антрапанімікону твора Валянціны Коўтун з'яўляецца адпаведнасць выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў імёнаў часу, у які разгортваюцца падзеі твора (гэта пачатак ХХ стагоддзя), а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы паэтонімаў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў адпаведнага гістарычнага перыяду.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Шынкарэнка, В. Нястомных пошукаў дарога: Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В. Шынкарэнка. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 298 с.
2. Шур, В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце : манаграфія / В. Шур. – Мазыр : МДПУ імя І. Шамякіна, 2010. – 207 с.
3. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
4. Беларуская антрапаніміка : вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

З.М. Заіка (БрДТУ, Брэст)

НАВАТВОРЫ Ё МОВЕ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

Імкненне да пошуку, адкрыцця, неардынарны падыход да слова, скіраванасць да кардынальных праблем быцця знайшлі адлюстраванне ў багатай словатворчасці А. Разанава. Наватворы паэта вызначаюцца смеласцю, дзёрзкай эксперыментальнасцю і дарэчнасцю. Яны падпарадкаваны прынцыпу ўнутранай цэласнасці твора, маюць павышаную сэнсавую і эмацыянальную нагрузку і таму не ўспрымаюцца як з’ява штучная, надуманая.

У зборніку “Паляванне ў райскай даліне” А. Разанаў двойчы выкарыстоўвае прыслоўе **сцярожка**:

*Яны (заваёўнікі) назіраюць **сцярожка** перад сабою [1, с. 18].*

Учатырох –

насланая на стол –

***сцярожка** нахіляліся над картай [1, с. 46].*

Прыслоўе **сцярожка** ўжываецца ў значэнні ‘ўважліва; дзейнічаць, асцерагаючыся небяспекі’ і па сваёй семантыцы супадае са значэннем прыслоўя ‘асцярожна’, якое ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” акрэсліваецца наступным чынам: ‘уважліва, акуратна; дзейнічаць з асцярогай’ [2, с. 71].

Аднак з кантэксту відаць, што слова **сцярожка** ўтворана не для таго, каб назваць нешта новае, а каб даць надзвычай яркую, вобразную характарыстыку. Асноўная функцыя новага слова не столькі інфармацыйная, колькі эмацыянальна-ацэнная. Вялікае значэнне пры гэтым мае гукавая афарбоўка наватвора: спалучэнне свісцячых і шыпячых гукаў [с’], [ц’], [ш] стварае своеасаблівы слыхавы эфект і дапамагае перадаць напружанасць, трывожнасць у развіцці падзей.

Па-мастацку асэнсаваць і ўспрыняць тое, што піша паэт, дапамагае прыслоўе-наватвор **шматкроць**:

*Кросны **шматкроць** паўтараюць адзін і той жа рух, адно і тое ж дзеянне, але такім чынам творыцца і ўток, і аснова таго, што тчэцца, – поцілак, ручнікоў, абрусаў [1, с. 110].*

Значэнне прыслоўя **шматкроць** вынікае з семантыкі слоў “шмат” і “кročыць”. У “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” чытаем: **Шмат**, прысл. Вялікая колькасць, дастатковая колькасць каго-небудзь, чаго-небудзь, многа [2, с. 760]. **Кročыць**. Ісці мерным крокам [2, с. 301].

Наватвор *шматкроць* ужываецца як надзвычай ёмістая вобразная характарыстыка ткацкага працэсу. Прыслоўе *шматкроць* утворана спосабам словаскладання.

Каб надаць маўленню большую свежасць і вобразнасць, А. Разанаў стварае прыслоўе *насампраўдзе*:

З дня ў дзень, з году ў год, з веку ў век збіраюся з тайнай моцай, каб калі-небудзь абвергнуць сваё існаванне, адолець дваістасць і стаць насампраўдзе сабой [1, с. 8].

Значэнне наватвора ‘ў сапраўднасці; тое, што адпавядае ісціне’ вынікае са словазлучэння ‘на самай праўдзе’, якое ў сваю чаргу будуюцца падобна да фраземы ‘на самай справе’ (у сапраўднасці). Аднак прыслоўе-наватвор *насампраўдзе* больш дакладана, у вобразнай форме выяўляе аўтарскую думку. Слова мае важкі філасофскі сэнс. Чалавек па сваёй натуре дваісты. У рэальным свеце гэта адна асоба. У свеце духоўным, асабістым – зусім іншая. Чалавек імкнецца пазбегнуць гэтай дваістасці, стаць ‘на самай праўдзе, ісцінна’ сабой. Але гэта амаль немагчыма ў рэальнасці. Складанае прыслоўе *насампраўдзе* ўтварылася ў выніку зліцця ў адно слова кампанентаў словазлучэння ‘на самай праўдзе’.

У значэнні ‘вельмі рана; на самай мяжы ночы і раніцы; калі толькі-толькі пачынае дзень’ ужываецца прыслоўе *зледзьрана*:

*Вясновага Карана
Вясёлы багаслоў,
Мой ясакар зледзьрана
Чакаў святла паслоў* [1, с. 166].

Як відаць з кантэксту, стварэнне новага слова ў многім абумоўлена рытмікай, рыфмай верша ў цэлым. Прыслоўе *зледзьрана* ўтварылася ў выніку зліцця ў адно слова кампанентаў словазлучэння ‘з ледзь рана’.

Як ужо не раз адзначалася, да гуку А. Разанаў ставіцца з падкрэсленай і свядомай увагай. Гукапіс – не проста абалонка зместу, а сродак перадачы сэнсу. Паказальнымі ў гэтым плане з’яўляюцца радкі, дзе прыслоўі-наватворы *рагатліва, урагацвела, урогач, рогатна* выконваюць эстэтычную функцыю:

*Рагатніце рогатліва з рагатнёў,
рагатуны!..
Рагацвельы ўрагацвела рагацвеляць
рагацелаў,
Урагогваюцца ўрогач рагагверцы
ў рагагме.
Рогат рогатна рагоча рагатайнай
рагатою:
Рагатніны ў рагатніцу.
Рагачыце, рагачы!* [1, с. 149].

Як відаць з кантэксту, вызначыць лексічнае значэнне кожнага з наватвораў амаль немагчыма, бо галоўнае тут не семантыка слова, а гукавы комплекс і яго ўздзеянне на псіхіку чалавека. Нездарма верш мае назву “Заклён рогатам”.

Як бачым, “нараджэнне” прыслоўяў-наватвораў адбываецца паводле існуючых у беларускай мове спосабаў словаўтварэння прыслоўяў. Напрыклад, прыслоўе **ўрогач** утварылася прэфіксальна-суфіксальным спосабам: з дапамогай прыстаўкі *у-* і нулявога суфікса ад асновы назоўніка **рогат**.

Такім чынам, прыслоўі-наватворы з’яўляюцца характэрнай адзнакай індывідуальнага стылю А. Разанава. Утвораныя з дапамогай прадуктыўных марфем беларускай мовы, наватворы паэта зразумелыя чытачу, таму іх выкарыстанне правамернае і плённае.

Словатворчасць А. Разанава заснавана на глыбокім веданні народнай мовы, унутраных законаў яе развіцця.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Разанаў, А. Паляванне ў райскай даліне / А. Разанаў. – Мінск, 1995.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.

Т.М. Ігнацюк (БДТУ, Брэст)

ПАФАС ЯК СКЛАДНІК МАЎЛЕННЯ

1. Пафас як складнік беларускага маўлення на сённяшні дзень у беларускай лінгвістыцы не даследаваны. Між тым некаторыя традыцыйныя з’явы становяцца зразумелымі, калі разглядаюцца з пункту гледжання дзейснай энергетыкі маўлення, у якой вырашальную ролю адыгрывае пафас.

1.1. Тэрмін *пафас* (ад ст.-грэч. *pathos*) вядомы яшчэ з часоў антычнасці. Аднак нельга сказаць, што на сённяшні дзень ён мае выразную дэфініцыю. Гэтае паняцце ставіцца ў адзін рад са словамі *натхненне*, *узбуджэнне*, *узнёсласць*, *пакуты* і да т.п. Пафасам у літаратуразнаўстве называецца “ідэйна-эмацыянальная накіраванасць літаратурнага твора, якая вызначае спецыфіку мастацкага зместу ў сукупнасці ўсіх яго кампанентаў” [7, с. 264]. Пафас разумеецца як пачуццё, запал, якія ўклаў у свой твор аўтар і якімі ён хацеў бы натхніць чытача.

У антычнай эстэтыцы пафас азначаў пэўнае натхненне, пераважна трагічнага тыпу, звязанае з пакутай стану асобы. Так, Арыстоцель у “Паэтыцы” адносіць пафас да ліку неабходных элементаў трагедыі і

характарызуе яго як “дзеянне, якое прыносіць гібель або боль”. У “Метафізіцы” ён разумее пафас як магчымасць пераходу ад аднаго стану да другога – больш узвышанага, а ў “Рыторыцы” вызначае пафас як “тое, пад уплывам чаго людзі змяняюць свае рашэнні, бываюць задаволеныя ці незадаволеныя” [1, с. 11]. Пафасу як актыўнаму дынамічнаму перажыванню ў антычнай эстэтыцы супрацьпастаўляецца этас – пасіўная якасць чалавека. Арыстоцель, кажучы пра розныя ўласцівасці стылю, размяжоўвае *пафас*, *этас* і *логас*: “Стыль будзе валодаць належнымі якасцямі, калі ён поўны пачуццяў (пафас), калі ён выяўляе характар (этас) і калі ён адпавядае сапраўднаму становішчу рэчаў (логас)” [2, с. 21].

У эстэтыцы новага часу катэгорыя пафасу была распрацавана перш за ўсё Фрыдрыхам Шылерам у цеснай сувязі з паняццем узнёслага і канцэптам свабоды. Паводле Шылера, пафасу неабходна апазіцыйнае адчуванне не толькі глыбокіх і моцных пакут, але пазбаўлення ад іх, каб у барацьбе маральнага “я” чалавека з пакутамі выяўлялася ўнутраная свабода чалавечага духу. Пафас новага часу – гэта ўзвышаная свабода духу, якая ўзнікае ў выніку перамогі яго над перажываннямі і пакутамі.

Паводле Гегеля, пафас – гэта ўсеабдымная “субстанцыяльная” сіла свету, якая становіцца ўнутранай спружынай дзейнасці чалавецтва, цэнтрам, які вызначае сабой усе чалавечыя адчуванні і ўчынкі. У такім разуменні пафас складае “сапраўдны цэнтр, сапраўднае царства мастацтва” [4, с. 236].

У рускім літаратуразнаўстве вялікае распаўсюджванне мела тэорыя пафасу, рапрацаваная Вісарыёнам Бялінскім. Ён лічыў, што “крыніца творчай дзейнасці асобы ёсць яедух” [3, с. 313]. Пафас ёсць запал, які ініцыіруецца ідэяй; ён чыста духоўны, маральны. Праўдзівае адлюстраванне рэчаіснасці не абыходзіцца без пафасу. Праўдзівы пафас становіцца паказчыкам і крытэрыем вартасці мастацкага твора.

2. Ідэя супрацьпастаўлення пафасу і этасу здольна стаць, на нашу думку, пачатковым пунктам іх даследавання ў маўленні. Пафас кантрастуе з этасам, успрымаецца на яго фоне. Кантраст этасу і пафасу – гэта антытэза звычайнага і незвычайнага, рэальнага і ўстаноўленага (намінальнага), звычаю і закона.

2.1. Найбольш яскрава этычна-пафасная антытэза праяўляецца ў публіцыстыцы. Публіцыстыку немагчыма ўявіць без пабуджальнага пачатку. У газетных тэкстах прысутнічае імкненне абудзіць інтарэс і заклікаць чытача, стварыць шырокі рэзананс якой-небудзь падзеі. Адбываецца ідэалагізацыя жыцця, ствараецца ідэалагізаваная ўзнёслая мова. Наўрад ці звычайны селянін на пытанне, што ён рабіў у полі з ранку да вечара, скажа: – *Ад зоркі да зоркі знаходзіўся на пярэднім краі барацьбы за ўражай*. Аднак за яго так скажуць ідэолагі, якія ствараюць “агнявую”

лексіку і фразеологію для падтрымання ў народа рэвалюцыйнага баявога духу.

Не проста збор ураджаю, але бітва за ураджай; не проста жыць мірна, але змагацца за мір. Пафас спрыяе развіццю ўзнёслай энергетычна насычанай лексікі і фразеалогіі. Пафас не абыходзіцца без такой фігуры маўлення, як перыфраза: не ўніверсітэт, а альма матар, храм навукі; не вярблюд, а карабель пустыні, не нафта, а чорнае золата і г.д. Гэты “вечны бой” ваяўнічага пафасу кантрастуе са звычайным адчуваннем звычайнага чалавека, якое выражаецца ў народным выслоўі “абы ціха, абы вайны не было”.

Адзначым, што тэхналогія ўтварэння пафасных адзінак маўлення нагадвае біржавыя спекуляцыі: спекуляцыя на павышэнне (не дом, а палац) і спекуляцыю на паніжэнне (віно – слёзы Мічурына). Акцыі каго-чаго-небудзь “падаюць” ці “падымаюцца” ў залежнасці ад наймення.

2.2. Акрамя публіцыстыкі, пафас прысутнічае ў мастацкіх творах, прысвечаных так званым “пераломным” момантам гісторыі, напрыклад, рэвалюцыйным падзеям, сацыялістычнаму будаўніцтву – калектывізацыі і індустрыялізацыі. Менавіта такімі з’яўляюцца творы, што ўваходзяць у “Палескую хроніку” Івана Мележа. У ідэалагізацыі жыцця рэвалюцыйны пралетарскі пафас кантрастуе з патрыярхальным вясковым этасам.

Аснову пафасу складае супярэчнасць, якая вынікае з ідэалагічнага пазіцыяніравання: мы – яны, наша – не наша, пралетарскае – буржуазнае і г.д.: Варожыя сілы ўсіх масцей, – загаварыў ён (Башлыкоў) выразна, дужа, – дзейнічаюць шырокім фронтам. Яны дзейнічаюць у міжнародным маштабе і на ўнутраным фронце. Яны не грэбуюць нічым, каб падарваць нас. Яны шкодзяць нам і ў вялікіх, дзяржаўных справах, і ў малых. У любым сяле, у любым калгасе...

Класавы вораг дзейнічае. І мы таксама, – голас Башлыкова ўсё цвярдзеў, – будзем дзейнічаць! Мы будзем бязлітасна біць па ворагу і яго пасабніках! Дзе б яны не вылезлі! [6, с. 61].

Хлопец быў наш, – як бы білі Апейку словы шкадавання. – Мы верылі яму. Спадзяваліся на яго як на камсамольца, таварышча!.. Ен не можа быць не нашым. Усё, што ў ім ёсць добрае, усё гэта наша. Ад савецкай улады... [5, с. 337]. Займеннік мы набывае пафаснае гучанне, увасабляе ідэю маналітнага адзінства. Узровень пафасу падымаецца ў сувязі з ідэалагічным напружаннем маўлення.

Дынамічныя пафасныя стэрэатыпы ўласцівыя агентыўным імёнам. Іх пафасны патэнцыял праяўляецца як прадпісанне да актыўнай дзейнасці, натхняе на здзяйсненні і адпаведнае захаванне: Бацька ўжо багата гадоў ляжаў недзе ў салдацкай магіле, і маці – нібы жартам, нібы сур’ёзна казала пра малога: “мужчынка мой”, “хадзяін наш”! [5, с. 12].

У наступным фрагменце этычная назва чалавек супрацьпастаўляецца агентуўным (інстытуцыянальным) імёнам:

– *Мама, ты нічога не разумееш, – перабіў яе Лёва. Ён так гаварыў, што адчувалася – яму вельмі няёмка за яе перад сакратаром райкома партыі, які ўсё чуе. Лёва – камсамалец, член бюро камсамольскай ячэйкі школы.*

– *Ты – разумееш! Ты рана стаў разумны, Лёва! Такі разумны што ўжо матку вучыш! – Цыля не так абуралецца, як высмейвае сына. Разважліва наступае: – Чалавек павінен спаць? Павінен есці? Няхай ён і большавік ... Большавікі павінны есці ці не? [6, с. 59].*

Такім чынам, пафас выступае неабходным складнікам маўлення, якое здзяйсняецца не “па прыродзе”, а па “ўстанаўленні”. Пафас прысутнічае не ў жывой, а ў штучна сканструяванай (інстытуцыянальнай) рэальнасці. Ён уваходзіць у супярэчнасць з этычнымі рэаліямі жыцця, з’яўляецца іх адмаўленнем. У гэтым сэнсе пафас азначае прагрэс, які адмаўляе сувязь з культурнай спадчынай продкаў. З поўным правам пафас можна назваць нацыянальным кампанентам беларускай мовы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Аристотель. Поэтика / Аристотель. – М., 1957. – 183 с.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель. – М. : Эксмо, 2006. – 608 с.
3. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений : в 8 т. / В. Г. Белинский. – М. : АН СССР, 1955. – 8 т.
4. Гегель. Сочинения. Лекции по эстетике / Гегель ; перевод Б. Г. Столпнера, П. С. Попов. – М., 1938.
5. Мележ, І. Подых навалніцы / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 477 с.
6. Мележ, І. Завеі, снежань / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 239 с.
7. Тимофеев, Л. И. Словарь литературоведческих терминов / Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.

Г.М. Канцавая (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ПРЫЁМЫ І ФОРМЫ СТВАРЭННЯ Ў МАСТАЦКІМ ТВОРЫ ВОБРАЗА “МАЛОЙ РАДЗІМЫ”

Чытаючы творы Георгія Марчука, адзначым пастаянны зварот пісьменніка да тэмы «малой радзімы». Для пісьменніка гэта Давыд-Гарадок. У яго творах тэма «малой радзімы» рэалізуецца праз вобраз яго сям’і, роднай хаты, роднага Давыд-Гарадка.

«Малая радзіма» ўзбагачае пісьменніка, аказвае ўплыў на фарміраванне светапогляду і мастацкай своеасаблівасці яго творчасці, а

пісьменнік сваёй творчасцю ўздзейнічае на культуру і жыццё свайго роднага куточка.

Кожны з мастакоў слова выбірае і выкарыстоўвае свае шляхі і спосабы стварэння партрэта «малой радзімы»: гэта можа быць прамое ўказанне на канкрэтную мясцовасць, тапанімікон і антрапанімікон, пазнавальныя рысы і дэталі пейзажу, бытавога, культурнага і рэлігійнага ўкладу, спасылкі на гістарычныя падзеі, звязаныя з краем, своеасаблівасць адзення, моўныя рысы і асаблівасці аўтарскага маўлення, маўленчыя характарыстыкі літаратурных герояў і інш. З дапамогай жа чаго стварае вобраз сваёй «малой радзімы» Георгій Марчук?

Акрамя прамога ўказання на геаграфічнае размяшчэнне апісваемых мясцін (*Не памятаю я такога дня, каб дзед вяртаўся з **Гарыні** без рыбы* [1, с. 12]; *Практычна з сакавіка па чэрвень увесь **Давыд-Гарадок** і ўсё наваколле плавае* [1, с. 29]; *Не мінуць **Старыка**, маленькай рачулкі, якая колісь несла сваю ваду ў **Гарынь**, а цяпер ператвараецца ў балотца...* [1, с. 10]), Георгій Марчук у мастацкіх тэкстах шырока выкарыстоўвае мясцовыя словы і выразы: ***урлёп** ‘адпачынак’* (*Можна пабегчы да любай стрыечнай сястры Зосі, яна толькі ўчора прыехала на **ўрлёп** з Польшчы* [1, с. 11]), ***вэрхнік** ‘тоўстая пуховая коўдра’* (*Я спрабаваў некалькі разоў чытаць кніжкі пад **вэрхнікам*** [1, с. 48]), ***лёды** ‘марожанае’* (*...рабілі на святы цукровую вату і **лёды**, няклі абаранкі і смачныя пернікі, булчкі з ваніллю* [1, с. 25]), ***кашанка** ‘крывяная каўбаса з грэчкай’* (*Дакладна ведаю, што сеў ля акна, глянуў на наш бялюткі лужок, на вербы, кухню Герасіма, хатку Сарокі на кутку – усё гэта я апісаў, а яшчэ – пра доўгія вечары ля грубкі, пра гутаркі ў Глеба Іванавіча і пра смак **кашанкі*** [1, с. 137]), ***хлюшч** ‘лівень’* (*– А што то таке робіцца, сіла нябесна. Ілье, бу **хвошч** улетку, – на парозе яшчэ кажэ баба* [1, с. 160]), ***неўкач** ‘некалі, аднойчы’* (*– От жытка, цьфу на яе. Заказаў мне Міхалка **неўкач** на кажух аўчыны* [1, с. 195]), ***павілікі** ‘ каранціннае пустазелле’* (*Насенне забіраюць, міліцыя не дазваляе выязджаць з ім за межы гарадка, што, маўляў, ніхто насенне не правярае, што **павілікі** ... зроду ў насенні гарадчукоў не зводзілася* [1, с. 249]) і інш.

Мова гарадчукоў у яго творах адрозніваецца мноствам трапных слоў і выказаў: *– Ой, унучачко, – трохі радуецца баба, – што ж раскаваць? Шчо ведала, тое забулася. Мала вясёлага было, мала* [1, с. 132]; *– Шчо? У дзеда адна дошка ў падлозе падсохла і рыпела рыхтык як чобаты* [1, с. 124]; *Я не памятаю, як апынуўся там. Здаецца, паехаў на ровары аж на Кашары, да базы па газу* [1, с. 37]. Выйграе такое маўленне не толькі сваёй каларытнасцю. Здзіўляе здольнасць жыхароў знаходзіць для кожнага прадмета сваё дакладнае абазначэнне, іншы раз яно можа здасца нязвыклым для вуха, але яно на рэдкасць трапнае, пранікае ў самую глыб,

у сутнасць з’явы: *Ацёмначы Міхалка зноў прывёў Урбановіча* [1, с. 122]; *Трэба было паднімацца завідна, выстаяць даўжэзную калейку, каб ухапіць дзве буханкі хлеба* [1, с. 127]; *Дзеці хварэюць узімку зрэдку, хоць цэлы дзень гойсаюць на самаробных каньках-снягурках і лыжах (іх з ліпы робіць бондар Біржа)* [1, с. 131].

У марчукоўскіх апавяданнях героі гавораць сакавітай народнай мовай:

– *А што то таке робіцца, сіла нябесна. Ілье, бу хвошч улетку, – на парозе яшчэ кажэ баба* [1, с. 160]; *...яшчэ пяць крокаў, і вось яна, наша хата з бляшанай круглай шылдачкай* [1, с. 22]; *Мая старэнькая ўжо хаціна з зялёнымі пляйстрамі моху на страсе* [1, с. 88]; *Ён (Глеб Іванавіч) распісваў ў цэрквах алтары, пісаў іконы святых мучанікаў, а ў вольны час... браў мальберт, фарбы, пэндзлі і маляваў ваколіцы гарадка: старую, дзіравую адрыну з сарокай на какоры...* [1, с. 39]; *Прыбегла, аж яе хата агнём занялася. Дзеці яе сернікамі забаўляліся* [1, с. 72]; *Дзеці, носячы на шлейках бацькоўскія ўзнагароды, абменьваліся імі ці выменьвалі на іх цуцаня* [1, с. 27].

Нават не беручы пад увагу тапанімічныя “падказкі”, толькі па мове можна адразу вызначыць, дзе жывуць героі Г. Марчука, – гэта Давыд-Гарадок, “палеская Венецыя”. У творах шырока ўжываюцца словы **вэсна** ‘сезон продажу кветак’ (– *Трэба, хлопцы, кідаць клуб і ехаць на вэсну, – раіў кіраўнік духавога аркестра, – цяпер гэта адно ратаванне нашым людзям* [1, с. 97]); – *У-у, маці родная, толькі пра нас не пішы, а то вэсну закрываюць мясцовыя ўлады, не выпускаюць з насеннем* [1, с. 173]; – *Ужэ мала ездзіць Іванавіч распісваць алтары ды іканастансы па вёсках, малюе на фанеры цвятчкі людзям, якія на вэсну ездзяць...* [1, с. 91]; **эцікеткі** ‘кардонкі з намаляванымі алеем кветкамі’ (– *Ідзі лепш эцікеткі намалюй. Дык я буду спакойная... на хлеб будзе* [1, с. 131]; – *Ідзі эцікеткі малюй... коб дзецям было што есці* [1, с. 131]).

Элементы фанетыкі, марфалогіі, словаўтварэння, акцэнталогіі, якія ўзмацняюць дыялектную афарбаванасць мовы гарадчукоў, ніякіх праблем у нас, чытачоў, з семантычнай ідэнтыфікацыяй не ствараюць: – *Нейкія ў цябе, Адась, тухлі модныя?* [1, с. 159]; – *Давай, сыноч, коб булі здаровы* [1, с. 101]; *Старая, баба твая, дзвер на засаўку* [1, с. 133]; – *От е трохі заказаў, так шчо жыцьмо, – весялее дзед. – Міхалко дроў прывёз* [1, с. 90]; *Жывуць людзі, шчэ й вам у гарадок тое-сёе прывозімо... Пайшлі на сенажаць. Косімо* [1, с. 72]; – *У інстытут кінематаграфіі. На рэжысёра хочу* [1, с. 137]. Марчукоўскія героі размаўляюць на сваёй роднай мове са спецыфічнымі дэталямі і адценнямі той мясцовасці, якая адлюстроўваецца аўтарам.

А вось яшчэ некалькі знаёмых літаратурных старонак, якія апісваюць непасрэдна воблік Давыд-Гарадка: *Закінуты Богам у непраходныя балоты з вечна непразнаснымі дарогамі, схаваны ад вялікага свету за шырокія рэкі, лясы, гарадок гэты вабіў чужога чалавека... Тут мірна і даўно спляліся навечна славянскія культуры беларусаў, палякаў, рускіх, украінцаў...* [1, с. 26]; *Акружаны з усіх бакоў маленькімі і вялікімі палескімі вёсачкамі, якія ўтварыліся з хутароў не за адну сотню гадоў, Давыд-Гарадок апынуўся ў цэнтры вялізарнага раёна. Калі даводзілася дабірацца з вёскі да аднаго толькі мястэчка за паўдня пешыкі, за дзень на вадзе, дык можна ўявіць, чым для палешука, які шануе кожную гадзіну, быў Давыд-Гарадок – і сталіцай, і галоўным цэнтрам, у якім можна знайсці ўсё* [1, с. 25].

Знаёмы вачам відэарад, звыклы вуху аўдыярад, разбуджаныя словам эмоцыі і ўспаміны не дазваляць нам памыліцца пры вызначэнні мясцін, пра якія ідзе гаворка: *Точна. Цяпер столінцы замест старой мянушкі “цыбулька-часначок” кажуць на нас – “мяшочнікі”, – адкрыў мне сакрэт Халімон* [1, с. 97]; *Пачынаецца Палессе адсюль. З каляровых хустак на галовах сялянак, якія хаваюць грошы ў кашалькі. Кашалёк загортаюць у насоўку і кладуць у бакавую кішэню лёгкіх пінжакоў і сакаў... Можна стрэць... цётка з вялікімі плеченымі карзінамі. Рукі ў цётка аж чорныя. Прывозілі чарніцы. Садзяцца ў аўтобус тут гурбой, шумна, лезуць у дзверы, не саромеючыся, піхаюцца* [1, с. 49–50].

У творах Георгія Марчука герой, як правіла, вобраз аўтабіяграфічны, носьбіт народных рыс, які свята захоўвае памяць пра родную зямлю, пра карані, пастаянна вяртаецца на радзіму і ў думках, і наяву (у госці). Усе яго апавяданні пранізаны “адчуваннем радзімы”: *Ах ты, дарожачка дахаты! Немагчыма апісаць усю бездань пачуццяў, што раптам ахопліваюць тваё сэрца... Адно просіцца: хутчэй, хутчэй* [1, с. 221]; *Тут уздыхнеш, заплюшчыш вочы: “Вось і дома”. Першыя няцвёрдыя крокі на пыльнай зямельцы. Адно магутнае пачуццё забірае тут сэрца – любоў да ўсяго, што бачаць вочы, чуе вуха, кранае рука»* [1, с. 221]; *Каторы раз я ехаў знаёмай дарогай... Вось яны, сады Лісовічаў, наша база, будынак заводзіка, мост, Гарынь. Бульбяное поле да самага ладзецкага лесу* [1, с. 256].

Такім чынам, Георгій Марчук знаходзіць свае фарбы і словы для стварэння вобраза мілай “малой радзімы”. Спецыфіка мовы праяўляецца і на ўзроўні аўтарскага апавядання, і ў каларытным маўленні герояў, якое робіць персанажаў твораў жывымі, пазнавальнымі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Марчук, Г. Кветкі правінцы: раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мінск: Маст. літ., 2004. – 416 с.

Ю.А. Капцова (БДТУ, Брэст)

МЯНУШКІ Ё ТВОРАХ ЯНКІ БРЫЛЯ

У мастацкай літаратуры пісьменнікі вельмі часта выкарыстоўваюць мянушкі для характарыстыкі літаратурных персанажаў. Тэкстастваральная роля мянушак у мастацкіх творах выяўляецца праз ідэнтыфікацыйна-характарыстычную функцыю гэтых найменняў: мянушкі прэзентуюць літаратурны персанаж, трымаюць у полі зроку чытача яго сутнасныя якасці, што рэалізуюцца ў мастацкім тэксце. Найчасцей у якасці мянушак у літаратурным творы, як і ў народных гаворках, выступаюць уласныя і агульныя найменні, утвораныя на падставе зразумелых чытачу апелятываў.

Большасць мянушак умастацкіх тэкстах мае празрыстую ўнутраную форму. Таму дадзеныя онімы ўспрымаюцца як трапная характарыстыка персанажа. Літаратурныя антрапонімы, паводле В. Шура, можна падзяліць на дзве групы:

– імёны, якія нясуць значную сэнсавую нагрузку, што рэалізуецца непасрэдна ў тэксце;

– онімы, што ствараюць пэўныя асацыяцыі, якія працуюць на раскрыццё вобразу персанажа.

Літаратурныя мянушкі нярэдка валодаюць канатацыйным значэннем, выяўленне якога звычайна дасягаецца падрабязным аналізам шырокага кантэксту, фактамі творчай біяграфіі мастака слова, веданнем жыццёвага лёсу прататыпаў яго літаратурных персанажаў, часам і глыбокім разуменнем літаратурнага працэсу ў перыяд стварэння мастацкага твора.

Творы Я. Брыля для даследавання літаратурнага оніма былі выбраны невыпадкова. Як вядома, проза Я. Брыля мае аўтабіяграфічны характар і напісаная на аснове рэальных падзей, пераважна з дзяцінства і маладосці пісьменніка. У аповесці “Ніжнія Байдуны” Янка Брыль адзначае: “Мянушкамі здавён была пацярэшана наша вёска, хапіла на кожную хату і па адной, і па дзве, і па тры” [2, с. 136]. Пісьменнік у сваіх творах ужывае вялікую колькасць разнастайных онімаў, якія не толькі адлюстроўваюць асноўныя сюжэтныя лініі твораў, раскрываюць істотныя рысы характару персанажаў, але і вызначаюць сувязі паміж героямі і пэўнымі сітуацыямі, дапамагаюць адчуць нацыянальную і рэгіянальную спецыфіку.

У творах Я. Брыля характарыстыка аб’екта намінацыі праводзіцца па рысах характару, паводзінах, маральных якасцях. Мянушкі сведчаць аб тым, што гумар і народная дасціпнасць, назіральнасць носьбітаў гаворкі з’яўляецца вырашальным фактарам іх выкарыстання. Характарыстычныя празванні з’яўляюцца натуральным прадуктам жывога ўжывання і на

канкрэтных прыкладах дэманструюць шырокія семантычныя магчымасці мовы мастацкага твора.

Усе мянушкі ў творах Я. Брыля можна падзяліць на некалькі груп:

- найменні, звязаныя з асаблівасцямі знешнасці;
- мянушкі, звязаныя з пэўнымі звычкамі чалавека;
- онімы, звязаныя з пэўнымі заняткамі чалавека;
- найменні, якія ўказваюць на паходжанне чалавека;
- онімы, звязаныя з рысамі характару персанажаў;
- мянушкі, паходжанне якіх аўтар не тлумачыць.

Так, у большай частцы даследаваных мянушак адлюстраваны знешнія прыкметы чалавека: *Цукерка, Лысы, Сыты, Вінтоўка, Каця Курыца, Жэня Паганка, Худы, Сцепа Свядзёлак, Рафалак*. Напрыклад, мянушку *Лысы* атрымаў “худзенькі, абадраны Сашка, з рэдкімі, светлымі валасамі” [1, с. 8], *Вінтоўкай* празываўся Алесь Макарэц: “не гнулася адна нага” [3, с. 71], мянушку *Сыты* атрымаў “меншы, тоўсценькі карантыш *Сыты*, з нястачы хоць якога струманту, паўсаджваў адубелыя ручкі ў кішэні і, прысеўшы ад стараннасці, верашчаў з усёй сілы *Лысаму* ў тон” [1, с. 9]. Цікавая па сваёй матываванасці мянушка Рафалак: “хросны быў нярослы і нібы гарбаты, і называлі яго не Рафаіл, а толькі Рафалак, нібы кавалак сапраўднага Рафаіла” [3, с. 86]. Юнага паліграфіста Міхася Лазунка называюць *Бабаішкам*. Такую мянушку атрымаў хлопец, таму што быў ніжэйшы за ўсіх ростам у вучнёўскай групе.

Выкарыстоўвае пісьменнік і мянушкі, якія ўтварыліся ў выніку бязглуздага маўлення персанажа: *Сідар-гон, “Не хачу хлеба, дай сала!”*, *“Дай я гахну”*, *Акудыты, Прочым, Пішэпюрка*. Так, мянушка *Сідар-гон* утварылася як рэакцыя на маўленчую звычку: “Калісьці, гледзячы збоку, Уладзік Чыркун падбадзёрваў яго: “Сідар-гон!”, гэтае “гон” падхапілі мы, падшыванцы, і так яно прыліпла назаўсёды” [3, с. 59]. Дзед *Карашок* атрымаў сваю мянушку за прыгаворку “ідры твае карашкі” [3, с. 32]. Мянушку *Іга-га* хлопчык Юрка атрымаў таму, што быў названы ў гонар святога Ігара, а кумам гэтае імя не спадабалася.

Адметны онім *Страдыварус* дапамагае трапна раскрыць вобраз персанажа – скрыпача Петрыка, які не толькі быў музыкам, але і меў трафейную скрыпку, прывезеную з вайны, якую называў “мой страдыварус”.

Невялікая колькасць мянушак звязана са звычкамі чалавека. Так, мянушка *Балалэй* прыляпілася да селяніна Ігната Секача, які любіў прыдумляць жарты і многа гаварыць. Мянушку *Ляпноўска* атрымаў “маленькі ўдавец, у сцюдзенай хатцы, у якога мы танцавалі “кукурыку” [3, с. 93] за тое, што ён, ідучы, у калене згінаў правую нагу і ляпаў лапцем зверху, нібы знарок.

У мастацкіх творах Я. Брыля назіраюцца і онімы, звязаныя з родам дзейнасці, з пэўнымі заняткамі чалавека. Напрыклад, Рамана Чачотку празвалі *Свістком*, бо ён у мінулым служыў царскім гарадавым і не змог прывыкнуць да сялянскай працы, аднак негатыўная якасць – цяга да выслужвання – у яго захавалася. Некаторыя мянушкі звязаны з рысамі характару галоўных герояў твораў. Так, *Распуцін* – гэта “*пон, здаравіла і грубіян, любіў выпіць, а на ранейшым прыходзе і да бабы нейкай, казалі хадзіў...*” [3, с. 306], *Авос* – лянiвы, вечна пануры “*кіслагубы*” чалавек [3, с. 83]. А злоснага здаравілу *Жмаку* празывалі яшчэ і *Бог-бачко*. *Ліскай* называлася бабка Гануля Грамуздова маці “*хоць і была яна зусім не хітрая, а толькі ўвішная, весела-гаварная і добрая*” [3, с. 86]. Часта мянушка ўказвае на народнасць ці этнічную групу (*Немец, Казак*). *Латышкай* празвалі маленькую Тоню, таму што яе бацька быў сапраўдным латышом.

Ёсць мянушкі, якія з цягам часу мянялі сваю форму. Мянуська *Анёлак*, атрыманая з маленства, паступова перарастае ў “другое імя” – *Ангел*: “*калі падрос на падлетка – ужо сама вёска, без мамы, пачала называць Анёлак, а стаў студэнтам, пасля інжынерам – назаўсёды ўсталявалася саліднае ды “гарадское” – Ангел*” [3, с. 67].

Сустрэкаюцца “другія” імёны, паходжанне якіх пісьменнік не тлумачыць: *Рыўка, Ведзьма, Маркітантка*.

Такім чынам, мянушкі ў творах Я. Брыля выкарыстоўваюцца як выразныя сродкі адлюстравання рэчаіснасці, якія перадаюць нацыянальны каларыт, а таксама індывідуальна-аўтарскую адметнасць, узбагачаную традыцыямі і вопытам літаратурнага жанру і нават канкрэтнага твора.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брыль, Я. Ад сяўбы да жніва / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 344 с.
2. Брыль, Я. Аповесці і апавяданні / Я. Брыль. – Мінск : БелСЭ, 1991. – 383 с.
3. Брыль, Я. Запаветнае : выбр. тв. / Я. Брыль. – Мінск : Беллітфонд, 1999. – 277 с.
4. Брыль, Я. Ты жывеш : апавяданні і мініяцюры / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1973. – 245 с.
5. Шур, В. Онiм у мастацкім тэксце / В. Шур. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2006. – 215 с.

В.М. Касцючык (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМΠΑНАЕНТ У ТВОРАХ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

Мова твораў В. Дуніна-Марцінкевіча вызначаецца багаццем, разнастайнасцю і выразнасцю. Майстэрства пісьменніка праявілася перш за ўсё ў яго глыбокім, бездакорным веданні рэсурсаў нацыянальнай мовы.

У яго творах назіраецца багатая моўная палітра, якая ўвабрала ў сябе тое, што створана творчым геніем народа.

Нацыянальна-культурную аснову твораў В. Дуніна-Марцінкевіча ствараюць разнастайныя моўныя адзінкі – прыказкі і прымаўкі, фразеалагізмы, параўнанні, словы. Вельмі часта ў мове пісьменніка сустракаюцца прыказкі і прымаўкі. Глыбіня зместу, сцісласць і лаканічнасць формы дазваляюць ім быць яркімі моўнымі адзінкамі, што рэалізуюць у кантэксце разнастайныя функцыі – вобразную, эмацыянальную, ацэначную, экспрэсіўную.

У творах В. Дуніна-Марцінкевіча прыказка выяўляе сябе як ацэначнае выказванне, практычнае суджэнне, што вядзе да дзеянняў. Пісьменнік умела выбірае з арсеналу сродкаў такія прыказкі, якія “адпаведным чынам называюць і мадэліруюць сітуацыю, даюць ёй патрэбную ацэнку, здольную выразіць адносіны моўцы і выклікаць неабходную эмацыйную рэакцыю” [1, с. 32].

Прыказкі, ужытыя ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча, з’яўляюцца яшчэ яркім сродкам моўнай выразнасці. Адна з іх асаблівасцей – “мілагучнасць, музычнасць, гукавая зладжанасць слоў” [2, с. 144]. Названыя характарыстыкі ствараюцца рыфмай, рытмам, а ў многіх выпадках і гукавой арганізацыяй выразу.

Пераважная большасць прыказак і прымавак з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча вылучаецца рыфмай: *Няведанне – нягрэшанне* [5, с. 17]. *Жонку любі, як душу, а трасі, як грушу* [5, с. 34]. *Папаўся, наш пане жуцку, да ў панскую ты ручку* [5, с. 33]. *Мы і самі з вусамі* [5, с. 16].

Экспрэсію і каларыт творах пісьменніка надаюць таўталагічныя прыказкі: *Воран ворану вачэй не выключе* [5, с. 12]. *Госць у дом, Бог у дом* [5, с. 27]. *Цягаў воўк, пацяглі воўка* [5, с. 33].

Рытмічна арганізаваныя прыказкі захоўваюць які-небудзь пэўны парадак у чаргаванні націскных і ненаціскных складоў: *Не ні□ў – не мо□г, а вы□ніў – ні ру□к, ні но□г* [5, с. 12] (у аснове выразу пяцістопны ямб).

Гукапіс, у прыватнасці асананс, назіраецца, напрыклад, у такой прыказцы: *Славен бубен за гарамі* [5, с. 12]. Галосны *а* сваім шырокім гучаннем ярка імітуе вялікую прастору, а з ёю адлегласць. Мяркуем, вылучаная фанетычная асаблівасць згаданай прыказкі пэўным чынам суадносіцца са зместам устойлівага выразу – ‘*прывабным здаецца тое, што знаходзіцца дзесьці далёка*’.

Асабліва часта прыказкі і прымаўкі назіраюцца ў оперы “Ідылія”. Нацыянальна адметныя выразы ўкладвае пісьменнік у маўленне Навума Прыгаворкі, прозвішча якога надзвычай гаваркое, бо сведчыць пра творчую манеру выказвання думак персанажа. Прыказкі, якія ўжывае Навум, дастасоўныя да розных жыццёвых сітуацый: *Пій, да розуму не*

прапій [5, с. 6]. Калі маеш грошы, то не будзеш босы [5, с. 7]. Што напішаш пярцом, то не вырубіш тапарцом [5, с. 7]. Змест многіх выказаў прамы: Не піў – не мог, а выпіў – ні рук, ні ног [5, с. 12]. Няведанне – нягрэшанне [5, с. 17]. Патуль пій да еж, пакуль рот свеж: бо як умрэш, то і калом не ўпрэш [5, с. 34]. Прыказкі алегарычнага характару вылучаюцца пераносным сэнсам: у іх гаворыцца пра адно, а разумеецца зусім іншае. Праілюструем іх ужыванне наступнымі кантэкстамі:

Камісар. Пачакай, лайдача! я прыпільную! Але не прасі Бога, калі дазнаюся! Будзе канчук у рабоце.

Навум (убок). Вялікага сабакі вялікі брэх! Баш ты яго, вельмі пабаяліся! [5, с. 35].

Юлія. Дак відзіш, Навумка, я хачу, штоб ты надзеў адзежу да на маё места прыйшоў сюда.

Навум. Ой, цікунка ты, цікунка! Відна, што дабры бабры. Глядзі, мая перапёлачка, штоб з гэтага піва не выйшла якога дуру, бо знаеш прымаўку: хто пад кім яму капае, часта сам у яе ўпадае [5, с. 45].

Аўтаравы кантэксты, у значнай ступені насычаныя прыказкавым матэрыялам, вызначаюцца асаблівай экспрэсіўнасцю. Гэта мае месца ў маўленні Навума, дзе выяўляюцца яго залёты і намёкі на сватаўство да Юліі: Добра гутарка кажэ: сужанага да ражанага і канём не аб'едзеш. А калі ты ўжо маеш быць маёю сужанаю, дак скажы да не сушы сэрца вайтоўскага. Слова сказана, дай дзела звязана. Тагды гарэлка на стол, ручнікі гатовы, дай канцы ў ваду. Знаеш? Некалі надарыцца табе другі такі жаніх, як я. Раджу, не перабірай; бо знаеш прыказку: хто перабірае чы часта мяняе, у таго заўсёды хамут гуляе [5, с. 44].

Дарэчнасць прыказкавага кампанента відавочная і ў наступным кантэксце, дзе выразы нанізваюцца адзін на аднаго, ствараючы эмацыйна-экспрэсіўны ланцуг:

Юлія. Папытаюся: калі ты мяне паслухаеш у адным дзеле, то, можа, мы і зладзім.

Навум. У якім дзеле? Не ведаўшы, не магу абяцаць. Не гневайся! Знаеш гутарку: хто пытае, той не блудзіць. Не ведаўшы броду, не сунься ў воду [5, с. 44].

У адным з аўтаравых кантэкстаў сустракаецца ўдалае сутыкненне аманімічных слоў-кампанентаў дзвюх прыказак: Навум. Няма чаго казаць, пане Аляндару! Рынуў слаўцом, як пярцом; а што напішаш пярцом, то не вырубіш тапарцом [5, с. 7]. Тут словы перац і пярцо (памяншальна-ласкальная форма ад пяро) маюць аднолькавую граматычную форму і з'яўляюцца амаформамі. За кошт іх сутыкнення ствараецца яркі стылістычны эфект, кантэкст набывае выразную гумарыстычную накіраванасць.

Многія прыказкі, ужытыя ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча, з’яўляюцца агульнаўжывальным нацыянальным скарбам. Некаторыя з іх зафіксаваны ў “Слоўніку беларускіх прыказак” І.Я. Лепшава і М.А. Якалцэвіч без змяненняў у структуры і семантыцы: *Калі маеш грошы, то не будзеш босы* ‘Калі маеш грошы, то не будзеш цярпець нястачы’ [3, с. 187]. *Воран ворану вачэй не выключе* ‘Людзі, звязаныя агульнымі, звычайна карыслівымі, інтарэсамі, дзейнічаюць заадно і не здрадзяць, не зробіць кепскага адзін аднаму’ [3, с. 84]. Вылучаюцца ў згаданым даведніку прыказкі, да якіх даецца літаратурны кантэкст толькі з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча: *І рыбы не хачу, і адзежкі не змачу* ‘Кажы той, хто адмаўляецца ад удзелу ў чым-н.’ [3, с. 176]. *Не піў – не мог, а выпіў – ні рук, ні ног* ‘Часцей гаворыцца пра таго, хто пасля выпіўкі не хоча ці не можа працаваць’ [3, с. 277]. *Панскае вока каня тучыць* ‘Ласкавыя словы, добрыя адносіны да каго-н. дапамагаюць у справе’ [3, с. 311]. Разам з тым назіраецца шэраг прыказак, якія ў іншых мастацкіх творах выяўляюць структурныя змены. На аснове памянёнага “Слоўніка беларускіх прыказак” і “Крынічнага слова” І. Шкрабы і Р. Шкрабы намі выдзелены варыянты лексічныя: параўн. *Чаго ж бы плакаў слеп, каб відзеў свет* [5, “Ідылія”, с. 6] і *Чаго ж бы плакаў слеп, каб бачыў свет* ‘На ўсё ёсць свая прычына’ [3, с. 424]; *Ты з варот, а ён чэраз плот* [5, “Ідылія”, с. 7] і *Ты з варот, а ён цэраз плот* ‘Кажуць пра таго, хто можа нечакана, непрадбачана аказацца перад кім-н.’ [3, с. 374]; словаўтваральныя: *Што напішаш пяром, то не вырубіш тапаром* [5, “Ідылія”, с. 7] і *Што напішаш пяром, то не вырубіш тапаром* ‘Тое, што напісана і стала вядомым, ужо не замяніш, не выправіш’ [3, с. 444]; канструктыўна-колькасныя: *Суджанага да ражанага і канём не аб’едзеш* [5, “Ідылія”, с. 44] і *Суджанага і канём не аб’едзеш* ‘Таго, што накіравана лёсам, ніяк не абмянеш’ [3, с. 366]; камбінаваныя: *Аб воўку памоўку, а ён тут* [5, “Ідылія”, с. 7] і *Пра воўка памоўка, а воўк тут* ‘Гаворыцца, калі паяўляецца чалавек, пра якога ішла размова’ [7, с. 190]. Не зафіксаваны слоўнікамі літаратурнай парэміялогіі такія прыказкі з твораў пісьменніка, як *Не таргуй ката ў ворку* [5, с. 11]. *Не ўтаіш шыла ў ворку* [5, с. 21]. *Хто перабірае чы часта мяняе, у таго заўсёды хамут гуляе* [5, с. 44].

Яркімі моўнымі сродкамі ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча выступаюць таксама фразеалагізмы. Яны ілюструюць багацце мовы народа, нацыянальнае светабачанне. Фразеалагізмы ўжываюцца ў разнастайных жыццёвых сітуацыях, выступаючы носьбітамі глыбокага сэнсу і мастацкай дасканаласці.

Разам з агульнаўжывальнымі ўстойлівымі адзінкамі (*замыліць вочы ўвесці ў зман, ашукаць каго-н.*), *лезці смалой у вочы* ‘назойліва прыставаць, дакучаць каму-н.’, у цэмя не біт ‘вельмі кемлівы, разумны,

здагадлівы) у творах пісьменніка вылучаны фразеалагізмы, што ў параўнанні з агульнанароднымі выразамі выяўляюць змены ў структуры і семантыцы. “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” І.Я. Лепешава дазволіў нам выдзеліць варыянты марфалагічныя: *падпусціць лёстачак* [5, “Пінская шляхта”, с. 62] і *падпусціць лёстачкі* [4, т. 2, с. 123]; словаўтваральныя: *наварыць піва* [5, “Пінская шляхта”, с. 69] і *заварыць піва* ‘распачаць складаную, непрыемную справу’ [4, т. 2, с. 61]; лексічныя: *(ісці) як па салу* [5, “Пінская шляхта”, с. 69] і *як па масле* ‘вельмі добра, лёгка, без перашкод і ўскладненняў’ [4, т. 2, с. 21]; канструктыўна-колькасныя: *прышчаміць зубамі язык* [5, “Ідылія”, с. 7] і *прышчаміць язык* ‘перастаць гаварыць, замоўкнуць’ [4, т. 2, с. 227]. Многія фразеалагізмы з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча занатаваны ў згаданым слоўніку, прычым да іх прыводзіцца адзіны аўтарскі кантэкст. Гэта *пайсці ў галаву па розум* ‘прыдумаць што-н., дадумацца да чаго-н.’ [4, т. 2, с. 135], *задаваць пары* ‘моцна сварыцца на каго-н., рэзка прабіраць каго-н.’ [4, т. 1, с. 392], *вывесці ў поле* ‘спрытна, хітра ашукаць, падмануць каго-н.’ [4, т. 1, с. 207] і інш. Некаторыя выразы ўжыты ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча не з тымі прыфразеалагічнымі кампанентамі, што звычайна назіраюцца пры іх. Іншую спалучальнасць і значэнне мае фразеалагізм *дзе ўюны зімуюць*: *Ды я такой задам яму пары, што ён не згадае, дзе ўюны зімуюць* [5, с. 66]. Параўн. агульнаўжывальны выраз (*пазнаць, зведаць*) *дзе ракі зімуюць* ‘(пазнаць) што такое сапраўдныя цяжкасці, гора ў жыцці’ [4, т. 2, с. 263]. На жаль, аказаліся неадлюстраванымі ў лексікаграфічных даведніках беларускай мовы такія адметныя фразеалагізмы з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, як *скрывіць душой* [5, с. 63], *напілаваць вушы* [5, с. 63], *(жыць) як рука з рукою* [5, с. 86], *(дождж) як з сітца* [5, с. 87], *падплыць ластачкай* [5, с. 86], *вытрыбушыць карман* [5, с. 94], *(пакінуць) вушы стуліўшы* [5, с. 92], *рассупоніць кішэнь* [5, с. 62] і інш.

Мова твораў В. Дуніна-Марцінкевіча багатая і на яркія параўнанні, ужыванне якіх падпарадкавана ідэйна-мастацкім задачам твораў. Названія моўныя адзінкі па-мастацку дакладна і наглядна раскрываюць з’явы, дзеянні: *Рынуць слаўцом, як пярцом* [5, с. 7]. *Пасуць яе, як воўк мяса, / Спадабалася ім краса* [5, с. 22]. *Здаровы, як рыжкі баровы* [5, с. 61]. *Я чалавек бывалы, маю розум і патраплю ладам яго вывесці ў поле, як зайчыка пад хартоў* [5, с. 66].

Яшчэ адным складнікам нацыянальнай асновы твораў В. Дуніна-Марцінкевіча выступае вербальны этыкетны кампанент. Вядома, што ў кожнай мове ён адмысловы і яго спецыфіка непарыўна звязана з гісторыяй і менталітэтам пэўнага народа. Так, у кантэкстах пісьменніка вылучаюцца такія этыкетныя найменні, як *васан, мосця, маспане, вашэць, ваша: Уршуля. А васан што тут робіш? гэ?* [5, с. 38]. *Юлія. Ах, мосця*

дабрадзейка! абарані мяне, бедную дзяўчыну, ад пераследу пана Камісара [5, с. 38]. *Камісар. А-ей, вось ліха! Маспане! дык жа гэта не Югася, а мая, пане, даруй, жонка!* [5, с. 53]. *Б'ём мы ўсе чалом ваішэці!* [5, с. 100]. *Навум. Гэ! Дак ваша і па-панску ўмееш шчабятцаць* [5, с. 17]. У беларусаў, як зазначае Н.П. Старавойтава, “аналагам звароту на “Вы” выступала форма “*Ваша*” [6, с. 52]. Яна паходзіць ад слова *Вашамосць* (рус. *Ваше Величество*). Форма на “*Ваша*” была гнуткай, мела выразную радавую дыферэнцыяцыю. Слова *Ваша* адпавядае *Вы, Вашэць* ці *Вашаць* – гэта *Вы, Спадар, Вашэця* – *Вы, Спадарыня, Вашэці* – *Спадарства*. Ва ўжытку беларусаў былі і словы *ягамосць, васпан / васпані* (рус. *сударь, сударыня*) [6, с. 52, 54]. Мажліва, найменне *мосця, ужытае ў* прыведзеным кантэксте, з’яўляецца вытворным ад ужо памянёнага *ягамосць, а васан, маспане* – гэта фанетычныя варыянты *васпан, васпані*. Такія формы ўпрыгожваюць зносіны паміж людзьмі, задаюць тон кожнай размове.

Несумненна, В. Дунін-Марцінкевіч па-майстэрску выкарыстоўвае багаці нацыянальнай мовы. Ён выступае выдатным знаўцам і папулярызатарам роднага слова. Яго творчасць – гэта найяскравейшы прыклад выяўлення беларускага моўнага каларыту.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Абакумова, О. Пословица в дискурсе СМИ / О. Абакумова // Жыццём і словам прысягаючы...: да 90-годдзя праф. М. Я. Цікоцкага: зб. навук. прац / пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2012. – С. 32–38.
2. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства: дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2006. – 296 с.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 511 с.
4. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 1. – 590 с; Т. 2. – 607 с.
5. Літаратура другой паловы XIX стагоддзя: у 2 ч. / навук. рэд. С. Л. Гаранін. – Мінск: Маст. літ., 2013. – Ч. 1. – 847 с.
6. Старавойтава, Н. П. Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць: вучэб.-метадапамаг. / Н. П. Старавойтава. – Мінск: БДЭУ, 2006. – 182 с.
7. Шкраба, І. Крынічнае слова: Беларускія прыказкі і прымаўкі / І. Шкраба, Р. Шкраба. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 286 с.

Т.А. Кісель, Ю.А. Нікончык (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ФІТОНІМЫ-ЛАЦІНІЗМЫ Ў ГАВОРКАХ БРЭСТЧЫНЫ

Фітанімічная лексіка сучаснай беларускай мовы паводле паходжання даволі разнастайная. Значную частку складаюць найменні раслін, запазычаныя са славянскіх і неславянскіх моў. Сярод іншамоўных назваў

вылучаюцца лексемы, што прыйшлі ў нашу мову з лацінскай. Гэта абумоўлена тым, што наменклатура многіх прыродазнаўчых навук, у тым ліку і батанікі, пабудавана на аснове грэка-лацінскіх элементаў і садзейнічае інтэрнацыяналізацыі навуковай тэрміналогіі і наменклатуры.

Даволі паслядоўна фітонімы-лацінізмы фіксуюцца і ў дыялектнай мове розных рэгіёнаў нашай краіны. Для аналізу мы выбралі адзінкі, што сустракаюцца ў гаворках Брэстчыны. У складзе батанічнай наменклатуры дадзенага рэгіёна можна вылучыць, па-першае, лексемы, якія непасрэдна прыйшлі з лацінскай мовы, па-другое, найменні, якія пазычаны з лацінскай мовы праз пасрэдніцтва рускай, польскай, французскай, нямецкай і іншых моў.

1) Непасрэдна з лацінскай мовы прыйшлі такія фітонімы, як:

валяр'ян 'валяр'ян лекавы' – лац. *Valeriana* < *Valeria* 'назва мясцовасці' [5, II, с. 50]: *Валер'янка по лómках ростэ* (МД, Пелішча Кам.), *Валер'янка у конаві е* (МД, Бухавічы Кобр.), *Валер'янку трэба варыці* (МД, Сярэдняе Пруж.), *Валер'янку пару год собырала* (МД, Прылукі Брэсц.), *У валер'янцы ўсе гадзюкі з вужамі збіраюцца* (МД, Калоднае Стол.), *Вырыв'янку от сэрца п'ють* (МД, Лапацін Пін.);

віка 'віка пасяўная' – н.-лац. *visia* [1, I, с. 289]: *Віку коровам даюць* (МД, Крамно Драг.), *Віку косяць скотыні* (МД, Хацінава Кам.), *Віка на корма скоту йдэ* (МД, Лапацін Пін.);

гладіолусы 'гладыёлус' – лац. *gladiolus* 'невялікі меч' [1, I, с. 386] (МД, Бухавічы Кобр., Гарадная Стол., Глінка Стол., Жабін Пруж.);

каляндра 'каляндра пасяўная' – лац. *coriandrum* [1, I, с. 572]: *Колендру укідаю як заправу* (МД, Крамно Драг.), *Коляндру гэты рок сеяла* (МД, Сярэдняе Пруж.), *Коляндра для м'яса, сала добра* (МД, Хлябы Пін.), *Коляндра на сало, на заправу йдэ* (МД, Гарадная Стол.);

прымула 'першацвет вясенні' – лац. *primula* – памяншальнае ад лічэбніка *primus* – 'першы' [2, с. 37]: *Прымулы красіво цвітуць, красны, білы, рано зацвітаюць* (МД, Бухавічы Кобр.);

трыцікале 'трыцікале' – лац. *tritium* [1, II, с. 486]: *Трыцікале вэсною сеюць* (МД, Туляцічы Іван.), *Трыцікале бы жыто* (МД, Радчыцк Стол.), *Колысь трыцікале ніхто ні знав* (МД, Бухавічы Кобр.), *Сіемо трыцікаль, жыто, овэс* (МД, М. Радванічы Брэсц.);

фікус 'фікус' – н.-лац. *figus* [1, II, с. 564]: *Фікус е у менэ* (МД, Жабін Пруж.), *У покоі много пікусоў* (ДСБ, Навасёлкі Бар.);

фуксія 'фуксія' – н.-лац. *Fuchsia* < *Fuchs* – прозвішча нямецкага батаніка [1, II, с. 596]: *У фуццыі звончок вныз цвітэ* (МД, Прылукі Брэсц.);

цынія 'цынія' – н.-лац. *Zinnia* < *Zinn* – прозвішча нямецкага батаніка [1, II, с. 628] (МД, Бухавічы Кобр., Ліпна Кам., Лука Стол.).

2) Праз пасрэдніцтва рускай, польскай, чэшскай і іншых моў з лацінскай былі запазычаны наступныя заходнепалескія найменні раслін:

алой ‘алоэ, альяс’ – польск. *Aloes* < с.-лац. *aloes* [5, I, с. 108]: *Алой – лечэбны вазон* (МД, Ліпна Кам.);

барвінок ‘барвенак малы’ – польск. *Barwinek* < чэш. *Barvínek* < ням. *Bärwinkel* < лац. *pervinca* [5, I, с. 312–313]: *Барвінок голубым цвітэ* (МД, Страдзечы Брэсц.), *Барвінок ўеўца* (МД, Гарадная Стол.);

бульба ‘бульба’ – польск. *Bulba* < ням. *Volle* ‘клубень, цыбуліна’ або лац. *bulbus* ‘цыбуліна’ [5, I, с. 410]: *Бульбі у этом году хватае, бульба уродыла* (МД, Гарадная Стол.), *Скопэць бульбы е* (МД, Сушытніца Малар.);

герань ‘пеларгонія’ – рус. *герань* < ням. *Geranium*, *Geranie* або прама з лац. *geranium* [5, III, с. 78]: *Герань цвітэ белым і розовым* (МД, Туляцічы Иван.);

конвалія ‘ландыш майскі’ – польск. *Konwalia* < з с.-лац. *Convallium* < ад лац. *convallis* ‘даліна, якую акаляюць горы’ [5, IV, с. 235]: *Коновалія в лісах ростэ* (МД, Велямовічы Брэсц.);

лілія ‘лілея’ – ст.-польск. *lilija*, *lelija* < с.-в.-ням. *lilje*, *lilja* < лац. *lilia* [5, V, с. 309–310]: *Трэба высною попырысадьваты ліліі* (МД, Фядоры Стол.);

лўбін ‘лубін’ – польск. *Lubin* < с.-лац. *Lubinus* < ад лац. *lupinus* ‘воўчы’ [5, VI, с. 39]: *Лубін за удобрэнне загоруць* (МД, Туляцічы Иван.), *Лубін сіють, він ростэ вэлікі* (МД, Хлябы Пін.), *Лубын змест гною йдэ* (МД, Чарнакі Кам.), *На полі ростэ лугын* (ДСБ, Дружба Брэсц.);

пастушья сўмка ‘стрэлкі звычайныя’ – рус. *пастушья сўмка* – пераклад з лац. *Capsellabursa-pastoris* – ад лац. *Capsella* ‘маленькая каробачка’, *bursa* ‘сумка’, *pastor* ‘пастух’ [2, с. 13]: *Пастушай сўмкі вэсною было* (МД, Міхалін Брэсц.), *У пастушы сўмкі сэрдэчкі такія е* (МД, Хацінава Кам.), *Пастушья сўмка бы кліночком ростэ* (МД, Лапацін Пін.);

рапс ‘рапс’ – польск. *Raps* < ням. *Raps* < лац. *rapicium* [5, XI, с. 102]: *Рапс на корм добрэ* (МД, Прылукі Брэсц.), *Рапс сіюць* (МД, Жабін Пруж.), *Рапс у сіласну яму закладajúть* (МД, Крамно Драг.);

рўза ‘ружа’ – рус. *роза* < ням. *Rose* < лац. *Rōsa* [5, XI, с. 169]: *Роза до того красіва* (МД, Туляцічы Иван.), *Роза вэлыка вырасла* (МД, М. Радванічы Брэсц.), *Роза цвітэ, вона пушыста* (МД, Крамно Драг.). Варыянт назвы **рўжа** паходзіць ад той жа лацінскай асновы, але трапіў у гаворкі праз пасрэдніцтва польскай мовы – ст.-польск. *rōza*, *ruža* < ст.-чэш. *ruože* ці с.-в.-ням. *rōze* < лац. *rōsa* [5, XI, с. 167–168]: *У сусіда рожы цвытуть* (МД, Ляхаўцы Малар.);

ромашка ‘рамонак’ – рус. *ромашка*, відаць, з’яўляецца сцяжэннем выразу, што сустракаўся ў старажытных рускіх друкаваных слоўніках –

рус. *романоватрава*, як даслоўны пераклад з лац. *Anthemisromana* [5, XI, с. 88]: *Ромашка по полю ростэ* (МД, Велямовічы Брэсц.), *І на полях растуць ромашкі, ны такіі, як дома, коло хаты* (МД, Фядоры Стол.);

рум’янок ‘рамонак’ – польск. *rumianek* з чэшскай са зменамі пад уплывам прыметніка *rumianu* ад лац. *Anthemisromana* [5, XI, с. 213]: *Рум’янок мы збыраем і сушым на лікарство* (ДСБ, Макраны Малар.);

р’эдка ‘рэдка пасяўная’ – прасл.**redьku* са ст.-в.-ням. *retih*, *Rettich* < лац. *rādx* ‘корань’ [5, XI, с. 254]: *Рэдка така гірка* (МД, Астрамечава Брэсц.), *Рэдка от кашля помагае* (МД, Прылуки Брэсц.), *Рэдка в городі ростэ* (МД, Ганчары Пін.);

фіялка ‘п’ячоначніца высакародная, пералеска’ – ст.-польск. *fijałka* < ням. *Viola* < лац. *viola* [1, II, с. 573]: *Фіялкі – раннія квіткі* (МД, Туляцічы Іван.);

цыбуля – польск. *cybula* < с.-в.-ням. *zibolle*, *zwibolle* < лац. *cēpulla*, *cēra* [3, IV, с. 305]: *За цыбулюю трэба лізты на гуру* (МД, Зянькі Кам.), *Цыбулю ўжо выбралі* (МД, Калоднае Стол.), *Стопныкы позрываць на цыбулі нызабудь но* (ДСБ, Матыкалы Брэсц.), *Ступнякэ на шчав’юху, на цыбулі* (ДСБ, Радастава Драг.), *У цыбулі е малые і велікіе семенікі* (ДСБ, Дзятлавічы Лун.).

Такім чынам, фітонімы-лацінізмы даволі часта адзначаюцца ў гаворках Брэстчыны, што часткова абумоўлена шырокім ужываннем падобных лексем у навуковай батанічнай наменклатуры, якія і пранікаюць у дыялектную мову.

Скарачэнні крыніц фактычнага матэрыялу

АГБР – Леванцэвіч, Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Лексіка : дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей ВНУ / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2001. – 135 с.

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

ЛАБНГ – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Фонд фундамент. даслед. Рэсп. Беларусь, 1993–1998. – Т. 1 : Раслінны і жывёльны свет / Г. У. Арашонкава [і інш.] ; рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч. – 1993. – 160 с., 368 карт.

МД – Кісель, Т. А. Батанічная наменклатура ў гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Т. А. Кісель. – Мінск : БДУ, 2010. – 232 л.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – 2 т.

2. Минц, И. П. Этимологический словарь латинских названий лекарственных растений / И. П. Минц. – Ленинград, 1962. – 54 с.

3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 4-е изд., стер. – М. : Астрель : АСТ, 2003. – Т. 4. – 863 с.

4. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – 6-е изд., стер. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2004. – Т. 2. – 560 с.

5. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1978–2008. – Т. 1. – 1978. – 440 с.; Т. 2. – 1980. – 344 с.; Т. 3. – 1985. – 408 с.; Т. 4. – 1988. – 327 с.; Т. 5. – 1989. – 320 с.; Т. 6. – 1990. – 287 с.; Т. 8. – 1993. – 270 с.; Т. 11. – 2006. – 333 с.; Т. 12. – 2008. – 366 с.

С.С. Клундук (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ПАРАДЫГМАТЫЧНЫЯ АДНОСІНЫ Ё ЛЕКСІЦЫ ГАВОРКІ ВЁСКІ ФЯДОРЫ СТОЛІНСКАГА РАЁНА

Парадыгматычныя адносіны ё лексіцы гаворкі вёскі Фядоры Столінскага раёна прадстаўлены з’явамі сінаніміі, полісеміі, аманіміі і антаніміі. Адною з самых распаўсюджаных формаў праяўлення сістэмнасці ё лексічным складзе з’яўляецца сінанімія, пры якой, як вядома, абсалютна розныя словы выражаюць аднолькавы або вельмі блізкі змест.

У гаворцы вёскі Фядоры Столінскага раёна сінанімізацыі падлягае мноства намінацый, якія ё залежнасці ад семантычных адносінаў паміж кампанентамі можна раскласіфікаваць на абсалютныя (поўныя) і семантычныя. Градацыя на стылістычныя і семантыка-стылістычныя сінанімы магчымая пры аналізе адзінак літаратурнай мовы, у дыялектнай жа мове такія падзел не дапушчальны.

Як паказвае аналіз, у даследаванай мове прадстаўлены абодва віды сінанімічных адносінаў. Між тым трэба адзначыць, што вылучэнне ё сістэме мясцовай гаворкі абсалютных і семантычных сінанімічных адзінак даволі-такі ўмоўнае. Так, абсалютнымі сінанімамі (адрозніваюцца ад іншых поўнай адсутнасцю адценняў агульнага значэння) у гаворцы вёскі Фядоры могуць з’яўляцца адзінкі ё межах розных лексіка-граматычных разрадаў, напрыклад, назоўнікаў, дзеясловаў, прыметнікаў і інш.: **Лагóдки**, мн. Смачная ежа. *Знова за лагодкамы пошов у магазін.* **Смакотті**, мн. Смачная ежа. *Смакотті всі любяць;* **Вываляты**, зак. Вымазаць. *Цацкі вывалялы в пыску.* **Вывэцяты**, зак. Вымазаць. *Всіі сукнянкі выпэцялы граззёю;* **Пыса**, ж. 1. Губы (у жывёлы). *Тылючок пысамы своїмхватае руку.* 2. Вусны (у чалавека). *Пысы свої ны раставляй;* **Прысы**, мн. 1. Вусны (у чалавека). *Знов свої прысы наставыв і пойшов слова ны сказавшы.* 2. Губы (у жывёлы). *Корова прысы пораныла.*

Да абсалютных сінанімічных адзінак можна аднесці і ланцужкі слоў тыпу **надўтыса – накодўрытыса – надўбытыса**, якія выкарыстоўваюцца носьбітамі гаворкі ё значэнні ‘надзьмуцца’ (*Слова ны можна сказаты – зновыка надўбывса і пошов*); **догадатыса – допэтрыты – дотэлэвыты** ‘дадумацца’ (*Бач, як хутко допэтрыв, шчо і як. Наконіц дотылэвыв, як*

тэ зробіты); *бэрва – клáдка – мóстік* ‘кладка’ (*Тамыка чырыз канаву можна прайты по бэрвы. Трэба мостіка з доски зробіты, коб добрэ було пырэходыты канаву*); *кэвцяло – кэвляло* ‘паўвадка сумесь’ (*З тіста зробілы ніякэ кэвляло: шо ны в руки ны взаты, ны ложкою накладваты*); *мўрза – шмаровўз* ‘запэцканы, вымазаны чалавек’ (*Діты в пыску грають, ужэ шо шмаровузы*); *бáло – кóлыся* ‘даўно, калісьці’ (*Бало батьки жыныха шукалы. Колыся люды бідно жылы, більш робылы і здорovy булы*); *бугаіско – бўлын* ‘дзяцюк-падлетак’ (*Вжэ якый бугаіско вырос, а помогты ны вэьмо. Ах ты, булын, самому трэба гэто робыты*); *пáмкаты – смалытыз* агульным значэннем ‘курыць’ (*Скількі ж можна памкаты гэты папыросы*); *заліты – спэртыса* ‘залезці куды-небудзь’ (*Бач, малы вжэ на лавку вміе спэртыса*) і многія іншыя.

Семантычныя (ідэаграфічныя) сінонімы выражаюць розныя сэнсавыя канатацыі асноўнага значэння, г.зн. адрозніваюцца дадатковым адценнем семантыкі, напрыклад: **Былле**, н. Сцябло раслін, звычайна сухое, падсушанае. *Былле в памыдорах за одну ніч почэрніло і повяло. Бадылле*, н. Сцябло раслін. *Бадылле в бульбы дохолеры хорошэ ростэ. Лексемы **былле** – **бадылле** маюць агульнае значэнне ‘сцябло расліны’, аднак слова **былле** часцей выкарыстоўваецца ў гаворцы са значэннем ‘сухое сцябло расліны’.*

Семантычнымі сінонімамі можна палічыць і рады намінацый тыпу **проходімка – прошмандівка** з агульным значэннем ‘дрэнная жанчына’ (*З тэю проходімкаю ліпш ны звязацца*), аднак **прошмандівка** – гэта яшчэ і ‘баявітая жанчына’; **довбэнька – дурніца** з агульным значэннем ‘дурніца’ (*Ну ты і довбэнька, ньяк до тыбэ ны доходыть*). Семантычны аб’ём слова **дурніца** адрозніваецца ад лексемы **довбэнька** семай ‘някемлівая жанчына’. У даследаванай гаворцы прыкладамі семантычных сінонімаў могуцьпаслужыць намінацыі **колók – тычка – кіék – кый** (*Маты ўзяла колók і пошла по коровэй. Постав тычку на місцэ. Кійка не забудь взаты на пашу*). Ад лексемы **колók** слова **тычка** адрозніваецца дадатковым значэннем ‘доўгая і тонкая’. Сінанімічнымі з’яўляюцца рады слоў з кампанентамі **угртыса** ‘стукнуцца’ – **ляснутыса** ‘моцна стукнуцца, упасці’ (*Ну, трэ ж було так угртыса*); **одпірыты – одлупыты – одчыхвóстыты** з агульнай семантыкай ‘набіць, пакараць’. Кожнае са слоў выражае сваё сэнсавое адценне, напрыклад, слова **одпірыты** мае дадатковую сему ‘набіць з сілаю, вельмі моцна’ (*Одпірыла злодыі в по пэрвэ чысло*). У радзе **кóсы – пэйсы – ковтуны** другі кампанент, уключаючы ў сябе значэнне назоўніка *валасы*, мае яшчэ дадатковую сему ‘нерасчасанья’, а трэцяя лексема мае дадатковую канатацыю ‘вельмі заблытанья’ (*Шо ты ходыш со своїмы пэйсамы, як чухіра. От, і ковтуны вжэ завыла*). Як відаць, намінацыі адрозніваюцца паміж сабой аб’ёмам семантыкі. Да аналізуемай групы таксама адносяцца сінонімы

дурноваты – прыдурошны – сумошэдшы – прыпылены. Гэтыя лексемы ўказваюць на ненармальныя паводзіны чалавека, аднак слова **сумошэдшы** не абмяжоўваецца семай ‘дурань’, паколькі ўказвае менавіта на чалавека-вар’ята (*А сусід трохы прыдурковаты. Ты сумашэдшы, чы шо, ны робы быду*).

Такім чынам, у сінанімічныя адносіны ўступае вялікая колькасць лексічных адзінак фядорскай гаворкі, што ўказвае на надзвычай важную ролю сінанімічных лексем у камунікацыйных зносінах носьбітаў гаворкі і сведчыць пра багацце дыялектнай мовы. Заўважана, што часцей сінанімізуюцца назоўнікі і дзеясловы, радзей прыметнікі і вельмі рэдка – прыслоўі. Сінонімы даюць магчымасць носьбітам гаворкі ўсебакова апісаць прадмет, з’яву, дапамагаюць выявіць адносіны прамоўцы да выказанай думкі; гэта неад’емная частка і найкаштоўнейшае багацце слоўнікавага складу мясцовай мовы.

У лексічным складзе любой гаворкі маюць месца з’явы мнагазначнасці і аманіміі, уласцівыя розным часцінам мовы, як правіла, назоўнікам, дзеясловам, прыметнікам, зрэдку сустракаюцца і ў межах іншых лексіка-семантычных разрадаў. Так, многія словы ў дыялекце вёскі Фядоры маюць не адно, а некалькі значэнняў: **Сыдало**, н. 1. Памяшканне, месца, дзе начуюць свойскія птушкі, а таксама іх гняздо, кубло. *На одному сыдалу разам аж дві куры сыдыць*. 2. Ложак, месца, дзе спіць, адпачывае чалавек. *Побаяла трохы з дочкамы і пошла спаты на свое сыдало*. **Пляшка**, ж. 1. Бутэлька. *Нішо багата назбыралосо пустых пляшок, трэба занысты здаты*. 2. Бутэлька алкагольнага напою. *Купы в магазіны пляшку, мужыкам трэба поставыты*. **Жмындіты**, незак. 1. Гаварыць абы-што, пляткарыць. *Ой, ны жмынды ерунду всякую!* 2. Многа гаварыць. *Колы-нэбудь ты дожмындысса*. 3. Сварыцца. *Скількі вжэ можна на іі жмындіты?*

У большасці мнагазначных слоў адно са значэнняў, звычайна асноўнае, супадае ў гаворцы і ў літаратурнай мове: **Гыргэтаты**, незак. 1. Размаўляць. *Жонки нішо гыргэчуць поміж собою*. 2. Смяцца. *Шо ж вы з дытяты гыргэчытэ?* 3. Выдаваць свае гукі (пра гусей, качак, індзюкоў). *Гусы зрання гыргэчуть вокола хаты, спаты ны дають*. **Гомоніты**, незак. 1. Абурацца, сварыцца. *Ны робы так, бо баба будэ гомоніты*. 2. Размаўляць. *Нішо жонки там трохы гомоняць*. **Ганыты**, незак. 1. Праклінаць. *Я чыста і душэю і тілом, а мынэ так ганяць*. 2. Моцна сварыцца. *Чы ж так вжэ ганыты гэтую дівчыну?* 3. Абгаворваць. *Ны трэба ганыты других, бо в сыбэ можэ такэ буты*. Аднак зафіксавана нямала спецыфічных полісемічных адзінак, значэнні якіх не прэзентаваны ў літаратурнай мове: **Вальцоваты**, незак. 1. Добра што-небудзь рабіць. *Хутко батько вальцуе коло дров*. 2. Ісці. *О, як вальцуедохаты – одним бігом!* **Навмітыса**, зак. 1. Мець што-небудзь, валодаць чым-небудзь. *Чы ж навміюцца люды сіна з гэтай каплі поля?* 2. Набрацца чаго-небудзь. *Дэ ж*

мні навмітыса на всіх грошэй. 3. Магчы. Я ны навміюса раз за разом гэты робыты. **Навіль**, прысл. 1. На ўсю даўжыню. Цыбулю посадым навіль лавкы. 2. Поўнаско, дашчэнтэ. Гусэнь навіль поіла капусту. **Ошмальцоваты**, зак. 1. барваць. Вышню всю ошмальцовалы. 2. Абстрыгчы. Хлопца под чыгуна ошмальцовалы.

У гаворцы вёскі Фядоры нярэдка выпадакі сістэмных аманімічных адносінаў. Амонімамі выступаюць як словы, якія не сустракаюцца ў беларускай літаратурнай мове ні ў адным са сваіх значэнняў, так і словы, што могуць супадаць па значэнні з літаратурнымі: **Бабка**¹, ж. Страва (запечаная нацёртая бульба з пасмажаным салам і цыбуляй). Сёння на вычэру будэ бабка. **Бабка**², ж. Бабуля. У бабкы своей спытай, вона всэ роскажэ. **Бабка**³, ж. Грыб, падбярэзавік. А бабок наростло на канавах под бэрозамы! Хоть ты косою косы. **Бабка**⁴, ж. Прылада для кляпанья касы. Косу бабкою наточы.

Часцей жа амонімамі ў фядорскай гаворцы выступаюць словы, якія не сустракаюцца ў беларускай літаратурнай мове ні ў адным са сваіх значэнняў, напрыклад: **Збэйдаты**¹, зак. Згубіць. Гэта шчэкороть нідэ збэйдала всі ручки. **Збэйдаты**², зак. Падбухторыць. Усіх збэйдала, а сама ны прышла; **Чымалы**¹, злуч. Чым. Чымалы гэты купляты, то ліш самы зробітэ – і будэ тэе самэе. **Чымалы**², прым. Вялікі. Дівчынка чымалая выросла за год; **Отó**¹, часц. Вось. Ото і люды собралыса. **Отó**², прысл. Там; тут. Ото крышаны стоять, садыса і йіш. **Отó**³, прысл. Нядаўна. Воны ж ото булы, а куды ділыса, ны знаю.

Заўважым, што ў сістэмных адносінах аманіміі ўступаюць адзінкі розных лексіка-граматычных разрадаў: назоўнікаў, прыметнікаў, займеннікаў, дзеясловаў, прыслоўяў і інш., прычым аманімічныя сувязі могуць адзначацца як ў межах пэўнага лексіка-граматычнага разраду, так і паміж адзінкамі рознай часцінамоўнай прыналежнасці: **Клындаты**¹, у знач. наз. зневаж. Дрэнна чалавек. А клындатому шо ны кажы – ёму всэ однэ. **Клындаты**², незак. Кульгаць. Чы ж так клындаты, нывжэ так вправду большы? **Клындаты**³, прым. Касалапы. Нійка вона клындатая, ныйк ногы ны выправляцца; **Анывжэш**¹, прысл. Абавязкова, вядома, безумоўна, канечне. Ты прыйдэш на Роздво? Анывжэш прыду. **Анывжэш**², часц. Няўжо ж. Анывжэш я буду протів іі нішо нычогэ казаты; **Нышчó**¹, займ. Нічога. Нышчо я ны кажэ. **Нышчó**². 1. Прым. Хорошы, добры, прыгожы. А хлопэц то гэты – нышчо: і хорошы, і добры, і слухае всэ. 2. Прысл. Добра, нядрэнна. Протэ хлопца дівчына нышчо выглядае. Як бачым, могуць адначасова аманімізавацца прыметнікі і дзеясловы, прыслоўі і часціцы, займеннікі, прыметнікі і прыслоўі.

Паколькі адным са шляхоў узнікнення аманімічных адносінаў з'яўляецца распад полісеміі, то нярэдка адчуваецца ўнутраная сувязь

значэнняў слоў-амонімаў, сувязь з мнагазначным словам, а гэта якраз-такі абцяжарвае вызначэнне тыпу сістэмных адносінаў лексічных адзінак гаворкі. Так, на нашу думку, блізкія ў сэнсавых адносінах лексемы: **Коліён¹**, м. Алое. *Лысток колюна одорвы да пожуи, то горло пырыстанэ боліты.* **Коліён²**, м. Сякера для расколвання дроў. *Ты колюна возьмы – легчій будэ колоты колодки;* **Сосонка¹**, ж. 1. Хвошч. *Сосонки нарвалы ніскількі мышків, а высохно – будэ повмышка.* 2. Каляровыя рамонкі, у якіх лісце падобна на сасновыя іголки. *Сосонки насіялоса коло хаты тьма тьмушчая.* **Сосонка²**, ж. Сасна. *За фермою в сосонках тожэ растут козляки: масляки, польскіі, поддубніки, зелёнки.* Заўважаны і аманімічныя пары, кампаненты якіх абсалютна адрозныя па значэнні і не маюць ніякай сэнсавай сувязі: **Чухаты¹**, незак. Часаць. *Свыння бока чухае об стыну.* **Чухаты²**, незак. Павольна ісці. *Покуля суд да діло, то почухаем потыхудохаты.*

Што да антанімічных адносінаў, то яны, зразумела ж, таксама ўзнікаюць ў лексічнай сістэме гаворкі, асабліва пры супастаўленні дзеясловаў, прыметнікаў і прыслоўяў. Многія словы аднаго і таго лексіка-граматычнага разраду могуць уступаць у парадыгматычныя адносіны антаніміі, напрыклад: **Здыхлявы**, прым. Слабы, нездаровы. **Здоровэдарны**, прым. Здаровы. *Дядько здоровэдарны, ёго ньяка пумыпуханы бырэ.*

Такім чынам, мясцовая гаворка – гэта скарбніца невычэрпнасці моўнага багацця, гэта жывы арганізм, у якім прэзентаваны рознага кшталту моўныя з’явы і які характарызуецца спецыфічнымі адносінамі кампанентаў лексіка-фразеалагічнага складу. Разгалінаванасць, выразнасць даследуемай гаворкі вёскі Фядоры праяўляецца найперш праз сістэмныя адносіны сінаніміі, полісеміі, аманіміі і антаніміі, якія прадстаўлены практычна ва ўсіх лексіка-граматычных разрадах. Парадыгматычныя адносіны ў лексічнай сістэме гаворкі паказваюць на здольнасць моўных адзінак раскрываць самыя разнастайныя з’явы рэчаіснасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жывое народнае слова : дыялектал. зб. / рэд. П. А. Пашкоў, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
2. Камароўскі, Я. М. Народнае слова: літаратурнае і дыялектнае / Я. М. Камароўскі // Род. слова. – 2000. – № 8. – С. 37–39.
3. Клундук, С. С. Слова да слова – будзе мова: Дыялектны слоўнік в. Фядоры / С. С. Клундук ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2010. – 100 с.
4. Міхайлаў, П. Асаблівасці маўлення жыхароў Палесся / П. Міхайлаў // Род. слова. – 2006. – № 10. – С. 76.
5. Юрчанка, Г. Ф. Народная сінаніміка / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 280 с.

В.М. Кот (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Беларусь)

НАЗВЫ АДЗІНАК ВАГІ Ў ГАВОРКАХ БЕРАСЦЕЙШЧЫНЫ

Спецыфіку гэтай групы метралагічных назваў складае тое, што тэрміны з’яўляюцца словамі іншамоўнага паходжання, што тлумачыцца шырокімі гандлёвымі зносінамі Вялікага Княства Літоўскага, якое ў канцы XIV ст. уключыла ў сябе тэрыторыю сучаснай Літвы, Украіны, Беларусі і некаторых абласцей Расіі і фактычна пры гэтым з’яўлялася федэрацыйнай княстваў. Дзяржава была вельмі развітай у эканамічных адносінах з Ноўгарадам, Псковам, Смаленскам, Масквой, Рыгай, Польшчай, Чэхіяй, Паўднёвай Германіяй, таму ў працэсе гандлёвых сувязей павінна была выкарыстоўваць “чужыя” вагавыя адзінкі, якія шырока бытуюць у гаворках Берасцейшчыны і ў наш час.

Бязмен – мера вагі, якая часта трапляецца ў помніках старабеларускага пісьменства: *два камені і два безмены воску ручіль мне по Мартине; кды соль идетъ снизу, хоживало старосте перво з десятка по ковъшу соли, а ковшь тот з безмень* [2, т. 1, с. 236].

Але невядома, з якім значэннем – “адзінка вагі” ці “прылада важання” (або вымярэння) было запазычана гэта слова. Першы раз яно трапляецца ва ўсходнеславянскіх помніках са значэннем “адзінка вагі” ў дакуменце, напісаным у 1396 годзе на тэрыторыі Беларусі: *Дали есьмо нашу грамоту Борисовцомъ, што же тивуном дохода их безменомъ не давати, не давати... у нашъ камень всячий Менский* [7, с. 110].

Калі ўлічваць агульны характар утварэння запазычаных адзінак вагі (што большасць іх мела першапачатковае значэнне “вага”, “цяжар”), то можна пагадзіцца з думкай А. Брукнера, які лічыў, што гэта слова запазычана з цюркскіх моў: *wezne* – “вага”, *weztin* – “цяжкі” [7, с. 110].

У помніках старабеларускага пісьменства больш позніх часоў *безмен* трапляецца і са значэннем “прылада важання”: *Корнея Липника збившы... взяли... безмень, который коштовалъ грошей...; купцы того места Велижского.., которые однокольвекъ безменовъ въ торговляхъ своихъ уживають* [2, т. 1, с. 237].

У гаворках Берасцейшчыны *бязмен* фіксуецца як прылада важання: *Няма свайго абязмена, то па людзях хадзі. Чэрніхава Бар.* [3, с. 11]; *Бізьмін був нысправный. Высокае Бяроз.; Зважытэ гэтэ бізьміна ны хватыть. Ласінцы Драг.; Сусід позычыв бызьміна. Вавулічы Драг.* [3, с. 20]; *Од того і зламаўса бэзмен, шо ім часто важылі мэшок з гуркамі. Рэчкі Івац.*

Значэнне “меры вагі” не выяўлена, як не выяўлена яно і ў сучаснай беларускай мове, дзе захавалася толькі значэнне “прылада важання” – ручная рычажная або спружынная вага [8, с. 100].

Спецыфічнай мерай вагі, якая ўжываецца на тэрыторыі Брэстчыны (асабліва пашырана ў Брэсцкім раёне), з’яўляецца *мэтр*, які мае значэнне “цэнтнер – 100 кг”, а не прывычная для нас адзінка даўжыні.

Слова паходзіць ад грэчаскага *metron* – “мера” [1, т. 2, с. 63].

Мэтр – цэнтнер: *Продав мэтр жыта. Дастоева Иван.* [3, с. 138].

Слова *пуд* прыйшло з нямецкай мовы, дзе *phund* – “адзінка вагі”. З такім жа значэннем яно падаецца “Тураўскім слоўнікам”: *Это было, сказаць вам, два пуды хлеба за пяць золотых. Кароічы Стол.* [10, т. 4, с. 266].

З такім жа значэннем на Івацэвіччыне ўжывалася слова *пуд*: *На сято маты пэкла вэлікую, з два пуды, буханку хлеба. Рэчкі Ивац.* На сённяшні дзень гэтае слова малаўжывальнае.

У вёсках Брэсцкага раёна ўжываецца вытворнае ад *пуд* – *пудовык* “пасудзіна, з якой сеялі збожжа, ёмістасцю ў адзін пуд”: *Высіяв два пудовыкы шыныці. Смуга Брэсц.* [10, т. 4, с. 266].

У помніках старабеларускага пісьменства *пудъ* – “адзінка вагі мёду, воску, радзей іншых рэчываў (металу)”: *Даютъ 20 пудовъ дани меду: напредъ важчого отъ пуда воску пенезей осмъ...* [7, с. 113]. Гэту лексему як меру вагі солі і мёду падае і М. Фасмер [11, т. 3, с. 401]. Велічыня яе мянялася ад 40 да 50 фунтаў [6, с. 113].

У агульнаўсходнеславянскай мове гэтае слова было вядома і з агульным значэннем “вага”. Пра існаванне гэтага значэння сведчыць той факт, што ў старабеларускай мове (у дагаворы Полацка з Рыгай) ужываецца прыметнік *пудьный* “вагавы, той, што ужываецца для важання”: *А соль весити пудьным рменемъ, по старому закону* [5, с. 46].

Выяўлена і слова *пудовня* – “адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў”, аб’ём якой адпавядаўпуду вагі. М. Фасмерпадае і вытворнае слова *пудар* у значэнні “грузчык” [11, т. 3, с. 401].

У сучаснай беларускай мове лексема *пуд* не страціла значэнне меры вагі: руская мера вагі, роўная 40 фунтам, па метрычнай сістэме – каля 16,3 кг. *Я вывернуў мех і падаў Зусю. Ён насыпаў мукі і, зважыўшы яе на шалях, сказаў мне: “Глядзі, які пуд, яшчэ з паходам”* (Сабаленка) [9, т. 4, с. 515].

Слова *пуд* уваходзіць у склад фразеалагізма “пуд солі з’есці з кім-небудзь”, што значыць “пражыць разам доўгі час і добра азнаёміцца з кім-небудзь” [8, с. 524].

Вытворных ад гэтай адзінкі нямнога: прыметнік *пудовы* мае значэнне “вагой у адзін пуд”, а назоўнік *пудовік* – пудовая гіра [8, с. 525].

Да запазычаных мер вагі адносіцца *фунт*, які мае аднолькавую крыніцу паходжання са словам *пуд* (нямецкае *phund* “вага”), але *фунт* быў запазычаны пазней, таму мае іншае фанетычае аблічча і колькасны эквівалент. Першы выпадак ужывання яго зафіксаваны І. Сразнеўскім,

адзначаны ў грамаце Вялікага князя Літоўскага Аляксандра Вітаўта, якая датуецца 1388 годам [12, с. 117]. У помніках беларускага пісьма лексема *фунт* шырока вядома як назва метрычнай адзінкі вагі пры вымярэнні колькасці каштоўных металаў або такіх рэчываў, якія з’яўляліся прадметам імпарту і таму цанілася дорага (рыс, ладан, розныя вострыя прыправы): *Ручиль есми на немъ чотыри фунты золота, а он мне платити не хочеть* [12, с. 117].

Колькасны эквівалент *фунта* складаў ад 360 да 450 г. У 1766 годзе пастанова Сейма зацвердзіла велічыню *фунта*, яна была роўная 374, 8282 г. [7, с. 116].

У дыялектнай мове ўжываецца фанетычны варыянт – *хунт*: *Е хунт с походом і скупы хунт е. Хотамель Стол.* [10, т. 4, с. 204].

Як бачым, велічыня *фунта* не была аднолькавай не толькі ў старажытнасці, але і цяпер у гаворках, бо і тут адрозніваюць “*хунт с походом*” і “*скупы хунт*”.

Не змяніла значэнне слова *фунт* у сучаснай беларускай мове. Яно абазначае адзінку вагі, роўную 409,5 г [8, с. 715]. Яго скарыстоўваюць мастакі слова ў сваіх творах: *І лёгка было, бо ў ёй (Яноўскай), як мне здавалася, не было больш за 125 фунтаў* [4, с. 71]. Адзінка гэта ўжываецца і ў складзе фразеалагізма “*на чым фунт ліха*” ў значэнні “зазнаць, як цяжка ў горы, у нястачы” [8, с. 715].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭН, 1999. – 2 т.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2014. – Т. 1–34.
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Уклад.: М. М. Аляхновіч [і інш.] ; пад рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчука. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
4. Караткевіч, У. С. Дзікае паляванне караля Стаха. Чорны замак Альшанскі / У. С. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 572 с.
5. Красней, В. П. Практыкум па гісторыі беларускай літаратурнай мовы / В. П. Красней, Л. М. Шакун. – Мінск, 1987.
6. Пташнікаў, І. Лонва / І. Пташнікаў. – Мінск, 1965. – 320 с.
7. Скурат, К. У. Даўнія беларускія меры / К. У. Скурат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 190 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭН, 1999. – 783 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; пад агул. рэд. К. Крапівы. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
10. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа : склад.: А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.
11. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – 4 т.

12. Юрэвіч, А. К. Старажытная беларуская метралогія (назвы мер плошчы, вагі і грошай) / А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч // Слова беларускае. 3 гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі. – Мінск, 1994. – С. 110–124.

В.М. Кот (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

АДЗІНКІ ВЫМЯРЭННЯ ДАЎЖЫНІ І ПЛОШЧЫ АНТРАПАМЕТРЫЧНАГА ПАХОДЖАННЯ

Першымі меркамі чалавека былі часткі яго цела або адлегласць паміж імі, таму найбольш сталымі з’яўляюцца словы са значэннем адзінак вымярэння даўжыні і плошчы антрапаметрычнага паходжання. Даволі значная група такіх мер ужывалася ў старабеларускай мове, некаторымі з іх і цяпер карастаюцца жыхары Брэсцка-Пінскага Палесся.

Вяршок “мера даўжыні, роўная 4,4 см”. Ужываецца з XVI стагоддзя Узыходзіць да праславянскага **вѣрх-вѣкъ** ‘верхняя частка чаго-небудзь, у прыватнасці, верхняя частка ўказальнага пальца’ [1, с. 319]. Як метрычныя адзінка ўжываецца на Палессі: *У вершыку дэсяць ліній было. Альпень Стол.* [2, с. 115].

На Берасцейшчыне ў значэнні *вяршок* бытуе слова **корх**: *На корх воды прыбуло. Аздамічы Стол.; На корх травы там не укосіш. Мачуль Стол.* [2, с. 221]. Паводле даследчыкаў рускай метралогіі А. Каменцавай і М. Усцюгова, *вяршок* быў роўны 4,5 см [3, с. 89]. Гэтая лексема са значэннем ‘мера даўжыні’ ёсць і ў іншых славянскіх мовах – рускай, украінскай.

Са старажытных мер **локаць**, паводле даследчыка даўніх беларускіх мер К. У. Скурата, з’яўляўся адной з найбольш распаўсюджаных і часта ўжывальных мер даўжыні тканіны, зямлі і некаторых іншых прадметаў [4, с. 8].

На Брэстчыне гэтая адзінка мае формы *локоть*, *лыкоть* са значэннем меры даўжыні (прыблізна 0,5 м): *Як шылы краўцы свыткі, то мірэлы локтем. Дастоева Иван.; В куску п’ять лыктёв полотна. Ляхаўцы Малар.* [2, с. 125]. *Локаць* быў адным з асноўных адзінак вымярэння даўжыні ў сістэме мер Вялікага Княства Літоўскага і раўняўся 64 см 96 мм. Даўжыня яго была зацверджана пастановай сейма 1766 года. Калі прасачыць семантычныя змены лексемы *локаць*, то выявіцца, што першапачатковае значэнне яе “месца злучэння плечавой і локцевай касцей”. У далейшым яна набыла значэнне “даўжыня рукі ад пальцаў да локцевай касці”, а пазней – адзінка вымярэння, бо гэтая частка рукі была адной з першых мерак. З першапачатковым значэннем слова ўжываецца ў рускай, украінскай, сербскай, харвацкай, балгарскай, чэшскай мовах, а з метрычным – у рускай, украінскай, чэшскай, польскай [6, с. 514]. Словы, што абазначалі локцевую косць, мелі метрычнае значэнне і ў неславянскіх мовах –

нямецкай, лацінскай, англійскай і інш. Хоць лексема *локаць* з метрычным значэннем выходзіць з актыўнага слоўніка, але актыўнасць яе ўжывання з першапачатковым значэннем не зніжаецца:

Пядзя – адзінка вымярэння даўжыні (у “Тураўскім слоўніку” *п’ядзя, п’ядзь, пядзя*) [5, с. 276]. *Пядзя* абазначае адлегласць паміж вялікім і ўказальным пальцам рукі і паходзіць ад кораня “пяць” [8, с. 20]. Супастаўленне дзвюх крыніц (“Хождение ігумена Даниіла в Святую землю” і “Апісанне Гроба Гасподня” дыяканам Ігнаціем, вандраваўшым у 1389 г. у Іерусалім), у якіх святары прыводзяць памеры Гроба Гасподня ў *пядзях*, дазволіла А. Каменцавай і М. Усцюгову прыйсці да высновы, што памер *пядзі* вагаўся прыблізна ад 19 да 23 см [3, с. 20]. Некаторая розніца ў памерах тлумачыцца тым, што вандроўнікі давалі прыблізны памер “гроба”. Да такіх высноў прыйшоў і Б. Рыбакоў у сваёй працы “Русские системы мер длины XI–XV веков”. Ён лічыць, што ва ўжытку былі *пядзі* ў 19 і ў 22–23 см. Першая *пядзя* ў 19 см (малая) вызначалася адлегласцю паміж вялікім і ўказальным пальцамі. Другая *пядзя* ў 22–23 см (вялікая) вызначалася адлегласцю паміж вялікім пальцам і мезенцам [3, с. 21]. Б. Рыбакоў мяркуе, што існавала яшчэ *пядзя* “з куварком”, якая вызначалася шляхам дабаўлення да малой двух ці трох суставаў указальнага пальца. У першым выпадку атрымлівалася *пядзя* ў 27 см, у другім – у 31 см [3, с. 21].

Лексема *пядзя* са значэннем “адлегласць паміж вялікім і ўказальным пальцам” ёсць і ў іншых славянскіх мовах – стараславянскай, украінскай, славацкай, польскай і інш. Тое, што з метрычным значэннем слова *пядзя* выявіў І. Сразнеўскі ў “Ізборніку Святаслава”, сведчыць, што мерай яна была ў агульнаўсходнеславянскі перыяд [4, с. 18].

У старабеларускай мове ўжываўся прыметнік *пядный*, які ўваходзіў у колькасна-іменныя спалучэнні *пяціпядный, чатыр’пядный* – ‘на пяць (чатыры) пядзі велічынёй’: *Зь Малинської земли идеть два лукнь п’ятипядныхъ, а трети чатыр’пядное* [4, с. 18]. Са значэннем меры лексема ўжываецца ў беларускай літаратурнай мове:

Я мужык-беларус, –

Пан сахі і касы;

Цёмен сам, белы вус

Пядзі дзве валасы [7, с. 44].

Сажань – адзінка вымярэння даўжыні, пашыраная ў паўночна-ўсходняй частцы Століншчыны: *Верста – 500 сажэней. Аздамічы Стол.* [2, с. 114]. Самае ранняе ўжыванне гэтага слова выявіў І. Сразнеўскі ў помніках агульнаўсходнеславянскага пісьменства ў дакуменце, датаваным 1068 годам [4, с. 13]. Яго ўтварэнне звязана з дзеясловам *сягаць*, і першапачаткова слова мела значэнне “адлегласць паміж канцамі пальцаў, разведзеных у бакі рук” [8, с. 224], а потым набыло трывала замацаванае

метрычнае значэнне. У 1766 годзе пастанова сейма зацвердзіла даўжыню *сажня*, яна была роўная 194,82 см. А. Семянтоўскі пісаў, што на Віцебшчыне ў XIX стагоддзі ужываліся тры *сажні*: *казённы*, або *косы*; *махавы*, або *ручны*; *купецкі*, або *дзевяціфунтавы* [4, с. 14].

Са значэннем адзінкі вымярэння слова *сажань* сустракаецца і ў сучаснай беларускай мове ў творах старэйшых мастакоў слова або ў творах на гістарычную тэму: *Амаль увесь невялічкі задні пакойчык, што межавая з замкавай спачывальняй войта, займалі глыбокае крэсла і, перад ім, вялізныя начоўкі, сажні ў тры даўжыні, сажні ў паўтара шырынёю* [9, с. 70]; *Быў гэты чалавек пад сажань ростам, прыблізна як я, але ў ягоную вопратку ўлезла б трое Андрэяў Беларэцкіх* [10, с. 64].

Са значэннем адзінкі вымярэння дроў (укладка на кубічны *сажань*) лексема ўжываецца ў Я. Коласа: *Узяў дзядзька Марцін грошы, пайшоў у лясніцтва і купіў асігнату на сажань дроў... Адзін бок сажню прыпёр да хвоі* [11, с. 214]. У літаратурнай мове слова *сажань* выяўлена яшчэ з адным значэннем – “прылада мераць поле”: *І трэба бачыць, з якой важнасцю мерае-перакідае сажань, спецыяльна зроблены, накіталт шырока расчыненага цыркуля, Пятро Бацюк* [12, с. 239]. Лексема *сажань* уваходзіць у склад фраземы *бачыць на тры сажні пад зямлёй* – ‘добра ўсё разумець, быць кемлівым’. У беларускай мове ўжываецца таксама прыметнік *сажнёвы* (*сажэнны*) – “велічынёй з *сажань*”: *Сажэннага росту лёкай скачыў з запятак і з ляскам адкінуў падножку* [10, с. 82].

Да адзінак даўжыні антрапаметрычнага паходжання адносіцца лексема *цаля*, якая распаўсюджана ў цэнтральнай частцы Століншчыны: *Гэта дошка на дзве цалі. Хотамель Стол.* [5, с. 261]. З прыкладу мы не можам дакладна сказаць пра метрычнае значэнне *цалі*. У Вялікім Княстве Літоўскім гэтая мера даўжыні была роўная 2,54 см [5, с. 622]. “Слоўнік іншамойных слоў” падае і другое значэнне слова – “мера таўшчыні дошак, роўная 16 мм” [13, с. 622]. Можна меркаваць, што ў прыкладзе маецца на ўвазе другое значэнне (16 мм) ці проста “дошка шырынёй на два пальцы”. У XVI стагоддзі нямецкае слова *zol* (фаланга пальца) ужывалася са значэннем “адзінка вымярэння на палец шырыні”, а ўжо праз польскае пасрэдніцтва *cal* было запазычана старабеларускай мовай.

Са значэннем адзінкі вымярэння слова *цаля* сустракаецца ў творах мастацкай літаратуры:

*Ну, усе выгоды каля бока,
Тае ж зямлі якраз валока, –
Міхал распісваў з жарам далей:
А чорны грунт – дванаццаць цалей!* [14, с. 21].

Ужываецца лексема *цаля* ў словазлучэннях *свайго не ўпусціць ні на цалю*, г. зн. ‘не ўпусціць сваёй карысці’, *не саступіць і цалі* ‘не ўпусціць

нічога нікому’ [15, с. 17]. У беларускай мове выкарыстоўваецца таксама прыметнік *цалёвы* (даўжынёй на цалю) і ўтвораны ад яго назоўнік *цалёўка* – ‘дошка таўшчынёй у адну цалю’ [16, с. 727]. Такі назоўнік бытуе ў гаворках: *На гуліцы лыжалы в кучы цалёвкы. Казловічы Брэсц.; Порізальы дэрыво на цалівкі. Шчэбрын Брэсц.; Роспустыты гэты дэрыво на цалёўкі. Валішча Пін.* [2, 247].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1–8. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–1993.
2. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Уклад. М. М. Аляхновіч [і інш.]; пад рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчука. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
3. Каменцева, Е. И. Русская метрология : учеб. пособие / Е. Н. Каменцева, Н. В. Устюгов. – 2-е изд. – М., 1975. – 328 с.
4. Скурат, К. У. Даўнія беларускія меры. / К. У. Скурат – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 190 с.
5. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа, склад.: А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.
6. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – Москва : Прогресс, 1986–1987. – 4 т.
7. Купала, Я. Вершы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 270 с.
8. Преображенский, А. Этимологический словарь русского языка : в 3 т. / А. Преображенский. – Москва, 1959.
9. Караткевіч, У. С. Хрыстос прызямліўся ў Гародні / У. С. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1972. – 468 с.
10. Караткевіч, У. С. Дзікае паляванне караля Стаха. Чорны замак Альшанскі / У. С. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 572 с.
11. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск, 1968.
12. Караткевіч, У. С. Каласы пад сярпом тваім : у 2 кн. / У. С. Караткевіч. – Мінск : Беларусь, 1968. – Кн. 1. – 382 с.
13. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999.
14. Колас, Я. Новая зямля. Сымон-музыка / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 450 с.
15. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1558 г. – Мінск : БелСЭ, 1989.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1999. – 783 с.

С.С. Коцевич (БрГУ имени А.С. Пушкина, Брест)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЗВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ БЕЛОРУССКИХ БЛЮД

Белорусская кухня имеет многовековую историю, она тесно взаимосвязана с кулинарными традициями своих соседей – литовцев,

латышей, поляков, украинцев и русских, что обусловлено тесными культурными и хозяйственными связями. Историческое взаимопроникновение языков этих народов естественным образом отразилось на названиях кулинарных пристрастий народов-соседей. Это подтверждают одинаковые названия блюд, кухонной утвари, посуды, напитков. Например: суп из крупы (*крупник*) одинаково называется у белорусов, поляков, литовцев. С белорусской затиркой знакомы в Польше, Литве, Украине. В Литве известна традиционная белорусская *верещака*.

Народная кухня белорусов всегда отличалась экономичностью в расходовании продуктов. С детства воспитывалась бережливость к хлебу. С хлебом принято было идти свататься, на «родины», хлебом-солью встречали молодоженов. Хлеб из ржаной муки без примесей назывался *пирогом*, но в каждодневном употреблении обычно использовался хлеб из ржаной муки с добавками. Например: *паловы* хлеб пекли из ржаной и ячменной, овсяной или гречневой муки пополам – этимология названия становится очевидной, а *градовы* хлеб – это из несеяной муки, *мякины* – это хлеб из просеянной мякины гречки, ржи или овса с мукой. Иногда в такой хлеб добавляли щавель, лебеду. Еще в первой половине XX века часто употреблялись запеченная пшеничная каша с внутренним жиром (*пячона*), овсяный кисель (*жур*), мясное блюдо (*верещака*). Блины из картошки или ржаной муки ели с толчеными семенами конопли или льна, шкварками, капустным или огуречным рассолом.

Люди разнообразно применяли в пищу все, что давал лес. Кроме питания, дикорастущие растения использовались и для лечения, обогащали рацион витаминами, микроэлементами. Черника, рябина, калина, ежевика, малина, брусника, клюква, земляника, крапива, лебеда, щавель, клевер, черемша, одуванчик, мокрица, заячья капуста, разные виды грибов, дички яблони и груши – это далеко не полный перечень даров леса. Свежие, соленые, сушеные или маринованные грибы очень популярны на столе белорусов. Ягоды и фрукты мочили, варили варенье, компоты, кисели, сушили на зиму. Из голубики или черники, добавив пшеничной муки и сахара, варили *кулагу*. Из солода и пшеничной (ржаной) муки – кашу *солодуху*. Готовили такие напитки, как *медуху*, *березовик*, *сбитень*, *сыту*.

Самыми употребляемыми мучными блюдами были *затирка*, *клецки*, *налистники*, *лапша*, *кулеш*. Крупу овсяную (перловую, ячменную) готовили с молоком, маслом, жареным салом, мясом. Популярными в белорусской кухне были заменители хлеба: *сковородники* (от названия предмета кухонной утвари), *драконы* (от названия процесса приготовления «драть»), *сачни* – их делали из ячменной или ржаной муки, отличались они толщиной. *Сачни* готовили со сливовой, яблочной, картофельной, вишневой начинкой, от этого блюдо было сочным, начинка «сачылася».

Сковородники готовили из кислого теста, *драконы* на кислом молоке, березовом, кленовом или хлебном квасе.

Особое место в белорусской кухне занимает картофель. *Запеканки, колдуны, клецки, комы, драники, картофельная бабка* – самые известные белорусские блюда, которые ели со сметаной, маслом, жареным салом. Овощи употреблялись в сыром виде, а также квасили или солили капусту, свеклу, огурцы. *Холодник* или борщ из свеклы ели холодным, *капустник* или *грыжанка* из брюквы – пример овощных супов; *рыбник* – из рыбы с картофелем и крупой. Супы традиционно назывались *гуца, похлёбка* или *паливка*. Наваристый бульон – *юшка*. Молочные продукты популярны в белорусской кухне, из творога делали *клинковый сыр* («клинок» – специальный клиновидный мешок для изготовления сыра), *сырники, сырницу* (блюда из домашнего «сыра» – творога).

В белорусской народной кухне широко употребляли свинину, баранину, говядину, козлятину, мясо домашней птицы. Делали колбасы, *студенину* (мясное охлаждённое блюдо), *полендвицу* (от «полено»), *верещаку* (телячья колбаса, запечённая в пиве, названная по имени повара Верещаки, служившего при дворе С. Понятовского), *вантробянку* (мясное блюдо, приготовленное из субпродуктов «вантроб»); *пальцем пханую колбасу* (от способа приготовления – ручного набивания кишки мясом и салом); *кровянку* (кровяная колбаса) и др.

В Беларуси известно более 300 названий картофельного пюре: *толча, гульбишники, бульбишники, товканицы, комы* и др. Как правило, все эти названия имеют мотивированные основы. Например, *гульбишники* – сдобренное маслом, салом и другими кулинарными добавками пюре, как правило, приготовляемое для гуляний (праздников).

Издrevле белорусы готовили блюда из яиц: *яешня* или *калатуха*.

Топ-десять самых известных блюд белорусской кухни: *мачанка (маканка); драники; бабка; колдуны; печисто; смажина (смажинка); верещака; налистники; гречаники; драконы*. Этимология этих названий достаточно прозрачна: *мачанка* – соус для макания; *драники* – блины из тёртого (драного) картофеля; *бабка* – метафорический перенос («пышная баба» – женщина); *колдуны* – «заколдованные», как известно из преданий, блюдо с «приворотом» для мужчин; *печисто* – отваренное, а затем печённое в печи мясо с приправами; *смажина* – смажилась (жарилась); *налистники* – от «лист»; *гречаники* – блины из гречневой муки; *драконы* – блюдо из тёртого картофеля с добавлением отварного.

Белорусы повсеместно готовят и такие блюда: *пячона (перепеча)* – пшеничная каша с внутренним жиром; *пансак* – перловая каша с фасолью и молоком; *глазатка* – гороховая каша; *крупеня* – обязательная основа этого блюда крупа (полусуп/полукаша); *кутья* (сочиво) – праздничная

каша (ср. кутить) или ритуальная; *затирка, драконы, шкубанки* – от способа изготовления (затирать, драть, скубать); *клёцки, пляцки, хрусты* – от звукоподражаний: «кляц», «пляц», «хруст»; *копытки, ушки, пелюхи, ладки* (ладный, красивый) – по внешнему виду.

Конечно же, есть в белорусской кухне и названия с неясной этимологией, например: *кныши, цибрики, локишины*. Интересен тот факт, что некоторые названия блюд перешли в распространённые белорусские (или восточнославянские фамилии): *Кулага, Солодуха, Кулеш (-ов)*.

Название распространённых в Беларуси напитков также имеют мотивированные основы: *медуха, березовик, сбитень, сыта, хреновуха*. Однако считается, что брендом Беларуси является *карамбамбуля* – сладковатый спиртной напиток. Известно, что его привезли в XVII веке сыновья шляхтичей, которые учились в Германии и Голландии. Напиток имел, конечно, другое название, но транслитерация и фонетическое освоение превратили это название в карамбамбулю, да и рецептура приготовления существенно изменилась.

Современная белорусская кухня имеет названия, соответствующие веяниям «кулинарной моды» по типичным моделям: название вида блюда + *по-брестски, по-гомельски, по-оршански*. Распространены салаты, котлеты, супы и др. с названиями «*Беловежский (-ая, -ое, -ие)*», «*Гуляш прибужский*», салат «*Белая вежа*», коктейль «*Мирский замок*» и т.п. Особой популярностью пользуются названия, связанные с белорусской культурой, литературой, этнографией и т.п.: котлета «*Папаратъ-кветка*», салаты «*Журавинка*», «*Купалинка*», «*Павлинка*», антрекот «*Дударыки*», коктейль «*Тудэма-сюдэма*» и др.

Л.В. Леванцэвіч (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

АДЗІНКІ ТЭМАТЫЧНАЙ ГРУПЫ “МАРАЛЬ”: МІЖМОЎНАЕ ПАНЯЦЦЕ

Лексічнае паняцце часта бывае міжмоўным, паняціна эквівалентным для дзвюх, трох і больш моў, асабліва калі мовы абслугоўваюць калектывы людзей, якія склаліся на адной і той жа культурнай традыцыі і ў межах аднаго геаграфічнага рэгіёна. Прааналізуем лексічнае паняцце слоў *бяда, гора, ліха* на ўзроўні беларускай і рускай моў.

Пры семантызацыі слоў *гора, бяда, ліха* ў рускай і беларускай мовах на першы план выступаюць розныя значэнні.

У беларускай мове: бяда – 1) ‘няшчасце, нядоля, гора; непрыемнасці, клопат’; 2) ‘галеча, нястача, недахоп сродкаў для жыцця’; 3) ‘дрэнна, нядобра; непрыемнасць; неістотна, не мае значэння’ [10, т. 1, с. 434–435];

гора – 1) ‘стан глыбокага смутку, душэўнага болю, выкліканы якім-небудзь няшчасцем; няшчасце, бяда, якія выклікаюць такі стан’; 2) ‘жыццёвыя нягоды, мукі, нястача’; 3) ‘бяда, няшчасце’ [10, т. 2, с. 69]. У гістарычным слоўніку першым значэннем падаецца ‘гора, бяда, няшчасце’, а другім – ‘смутак, няшчасце’ [3, т. с. 71];

ліха¹ – 1) ‘няшчасце, зло, бяда; гора’; 2) ‘у фальклору – нячыстая сіла, чорт’.

ліха² – ‘цяжка, дрэнна’ [10, т. 3, с. 53].

У рускай мове: слова “беда” мае два значэнні – 1) ‘то же, что несчастье’, 2) ‘очень много, гибель, маса’;

“горе” – 1) ‘скорбь, глубокая печаль’; 2) ‘то же, что несчастье’; 3) ‘в сочетании с другим существительным означает плохой, неумелый’;

“лихо” – ‘то же, что зло’ [8] (у тэксце адрозныя значэнні падкрэслены).

Як бачым, міжмоўнае лексічнае паняцце гэтых лексем не супадае. На ўзроўнях беларускай і рускай моўназіраецца няпоўнаэквівалентнасць фонаў, а няпоўнаэквівалентныя словы якраз і адлюстроўваюць нацыянальную культуру беларусаў і рускіх. Пры тлумачэнні значэнняў лексем словы *бяда*, *гора*, *ліха* выкарыстоўваюцца як сінонімы. Гэтая ж заканамернасць назіраецца і ў перакладных слоўніках, аднак тоеснасці ў перакладзе не назіраецца:

“Беларуска-рускі слоўнік” (1988) слова *бяда* тлумачыць сінонімамі “беда”, “горе”; слова *гора* – 1) “горе”; 2) “нужда”, “лишение”; 3) “горе”; 4) “горе”, “беда”; слова *ліха* – 1) “несчастье”, “беда”, “лихо”, “зло”; 2) фольк. “лихо”.

У “Руска-беларускім слоўніку” (1982) слова *беда* тлумачыцца сінонімамі *бяда*, *ліха*; *горе* – 1) *гора*; 2) *гора*, *бяда*; 3) *гора*; слова *лихо* – *ліха*.

Сінанімічнасць значэнняў слоў *бяда*, *гора*, *ліха* ў беларускай мове пацвярджаюць і звесткі з сінанімічнага слоўніка: *бяда*, *гора*, *няшчасце*, *ліха*, *ліхое*, *нядоля*, *бяздолле*, *нягода*, *зло*, *нядобрае*, *кепскае*, *ліхалецце*, *бядота*, *горасць*, *гарота*, *ліхасць*, *злыбеда*, *злыбедзь*, *кепства*, *непамыслота*, *напасць*, *насланне*, *навала*, *навалач*, *наваль*, *безгалоўе*, *нявыкрутка*, *непярэліўкі*, *пляга*, *удар*, *біч*, *навальніца*, *пераплёт*, *перапалка*, *балота*, *каша*, *пекла*, *пастка*, *сіло*, *мухалоўка*, *балячка*, *трасца*, *чума*, *пракляцце*, *кара*, *хмара*, *тупік*, *трагедыя*, *драма*, *катастрофа*, *чорны*, *дзень*, *чорная гадзіна*, *чорная часіна*, *цяжкая часіна*, *злая гадзіна*, *ліхая гадзіна*, *ліхі час* [4, с. 74].

Этымалагі выводзяць паходжанне слоў ад праславянскіх, кельцкіх і індаеўрапейскіх каранёў. Бедны, бяда – руск. беда, укр. біда, польск. *biada* ст.-слав. бѣда, балг. беда. Праславянскае **bēda* магчыма звязана з кельцкімі мовамі: параўнаем, ст.-ірл. *bibdu* ‘вінаваты’ [11, т. 1, с. 431]. Гора – руск. горе, укр. горе, польск. *gorze*, ст.-сл. горѣ. Праславянскае **gor’e* роднасным з’яўляецца са словамі **gorēti* ‘гарэць’, ‘пячы’ [11, т. 3, с. 102]. Ліха – кур. лихо, руск. лихо, польск. *licho*, чэш. *licho* ‘няцотны лік’, ‘няшчасце’, ‘нячысцік’, ст.-сл. токѣмоѣ и лихоѣ ‘цот і лішка’, прасл. *liho* ўзыходзіць да і-е. **leiku-so* < **leiku* ‘пакідаць’ [11, т. 6, с. 14].

У старабеларускай мове словы мелі больш значэнняў. Слова *бяда* мела 5 значэнняў: Беда, беда – 1) ‘няшчасце, нядоля, ліха’. *О бѣда мнѣшконнои грѣшнои* (Чэця 15); 2) ‘нястача, турбота, клопат’. *Мѣсу жадного нѣкомѣ не чинѣчи, сами долегливости и бѣды поносѣчи* (Кір. 6); 3) ‘туга, сум, смутак’. *А кгда им бѣда уже докѣчила, а предсе в ѣпори свобми трвалб* (Стрыйк. 449 б); 4) ‘праклён, абурэнне’. *Татарове утекаючи волали: бѣда, бѣда тебѣ нечестбвый Мамаю* (Мал. 1870; 5) ‘прымус’. *тыми бедами оу вере б в обычаю соут марне розделены*; 6) ‘у знач. выкл. эх, авохці. *Ш бѣда пакъ ми ей страшно и вспомнѣти на то* (Зб. 752. 563 б) [3, т. 1, с. 216–217]. *Горе I* – 1) ‘гора, бяда, няшчасце’. *Ты... приходиши исъ царьства небесного и звестовал мб еси ижъ есмь без беды албо без гоа* (Пак. Хр., 3б); 2) ‘смутак, журба’. *срцо вѣдаеть горе дши* □ *своее а оу веселии его не примешаетсѣжъ* (Зб 262, 100); 3) ‘у знач. вык. бяда, няшчасце’. *нине горе мнѣ* (Чэця 33). *Горе II* – ‘высока’. *Вѣрхъ плечь что выпоукли горе и высокии знаменуеть глѣновъство* (Арыст. 200) [3, т. 7, с. 71]. *Лихо* – ‘зло’. *Хто хотель бы кому лихо вчинити, собѣ горшей вдѣлаеть* (КЗ, 620Э 1495) [3, т. 7, с. 371–372].

У беларусаў слова *бяда* найперш выклікае асацыяцыі са словам гарэлка.

У народнай мове словы могуць мець і станоўчае значэнне: *бяда* – ‘інтарэс, справа’ [9, с. 257].

Семантыка слова не вычэрпваецца толькі лексічным паняццем. Лексічнае паняцце ўзыходзіць да класіфікацыйнай і намінацыйнай функцый мовы, аднак у слове ёсць і семантычны кампанент, які адпавядае акумуляцыйнай, назапашвальнай функцыі. Вакол кожнага слова, асабліва цэнтральнага, назапашваецца значная колькасць інфармацыі, напрыклад, праз устойлівыя адзінкі.

Гора толькі рака (ракаў) красіць ‘*кажуць са спачуваннем пра чалавека, які шмат перажыў*’ [6, с. 102]; Еду ціха – са мной ліха, еду скоро – са мной гора ‘*гаворыцца як адмоўная ацэнка свайго жыцця, становішча*’ [6, с. 141]; 3 гора і курыца заспявае ‘*бяда, гора змушаюць чалавека на што-н. незвычайнае*’ [6, с. 161]; На чужым горы шчасця не

пабудуеш *‘гаворыцца пра таго, хто дамагаецца сваёй карыслівай мэты, ігнаруючы інтарэсы іншага чалавека* [5, с. 258]; *Слязамі гору (бядзе) не паможаш ‘кажуць таму, хто плача аб чым-н., расхваляваны, засмучаны’* [5, с.359]; Ты за мора, а за табою бяда і гора *‘гаворыцца, калі чалавеку не шанцуе, калі непрыемнасці ідуць адна за адной* [5, с.374]; Каму гора, а мне ўдвое *‘некаму не шанцуе больш, чым іншым’* [12, с. 36]; Чалавек гора вытрымае, а раскошы не *‘чалавек з вялікай раскошы часта завязе ў распусце і не ў стане перамагчы беды, якія наваліліся на яго’*; Мало ешчэ гора мелі, калі бацькаў хлеб-соль елі *‘на бацькавым карку ў дзяцей бесклапотнае жыццё’* [1, с. 115–116].

Гора адстала, дык бяда напала; Гора з бядою ў абдымку ходзяць; Каб мужык не пасмяяўся, то з гора зайшоўся б; Падрыхтаваў чорт гора на дзесяцярых, а дасталася на аднаго; Радасць кароткая, як ноч у сенакос, гора доўгае, як дзень у Пятроўкі; На чужым горы шчасця не пабудуеш; Гора-бяда і розум адбірае; Гора не любіць паказваць людзям слёзы; З горам (бядою) не задрэмлеш (не заснеш); Плачам гору не дапаможаш; Толькі час гора з сабой выносіць і пяском заносіць; Хто не бачыў гора, таму і шчасце не прынясе радасці; Па любові ажаніўся – з гора ўдавіўся; Гора (бяду) гарэлкай не зальеш; Гора што мора: чаркай не зальеш [7, с. 24–96].

Ад ліха ціха, а дабра не чуваць; Горш, калі баішся, і ліха не мінеш, і надрыжышся; Еду ціха – са мной ліха, еду скоро – са мной гора; Казала ліха, што не быць дабру; Ліха без дабра не бывае; Не дражні ліха, пакуль ціха [5, с. 45–268]; Ад ліха ціха, але і дабра няма *‘жартаўлівы адказ таму, хто пытаецца пра жыццё, навіны і г.д., г.зн. нічога асаблівага’*; Не чапай ліха, калі яно спіць *‘кажуць пра хваробу, якая пакуль што не вельмі турбуе, не баліць’*; Тым ліха горш, чым горш яго баішся *‘парада не паддавацца страху’*; Знаюць яго як ліхога шэлега *‘добра ведаюць як ліхога чалавека’*; Горш ліха не будзе *‘кажуць пра таго, хто трапіў у цяжкае становішча’* [1, с.228]; Благі з ліхім знаюцца, адзін на другога спасылаюцца *‘калі кожны імкнецца зваліць віну на другога’*; Дабро ўчыць, а ліха тончыць; Добрае доўга ў памяці, а ліхое яшчэ далей; Добрае ляжыць, а ліхое бяжыць *‘дрэнная слава хутка распаўсюджваецца, а добрае пра чалавека можа застацца невядомым’*; Еду ціха – са мной ліха, еду скоро – са мной гора *‘адмоўная ацэнка свайго жыцця, становішча’*; З ліхім чалавекам, то і гадзіна векам [1]. Ліхі сабака спадцішка кусае; Ад ліха ціха і дабра не чуваць; Жыве, ліха прыкупіўшы; Хата чужая – як свякруха ліхая; Як дойме ліха прарэжуцца зубы; Ад добрага не ўцякай і ліхога не рабі; Добрую траву чалавек сее, а ліхая чорт ведае адкуль бярэцца; Любіў добрае, палюбі ж і ліхое; Ліха не ўседзіць ціха; Ліха скоро нажывеш, але няскора перажывеш; Ліхам свету не перадышаш; Ліхая пуга лычная, а без яе горш; Не бойся ліхога, а бойся ціхога; Не так скоро ліха вылезе, як

улесе; Прыйдзе ліха – не ўсядзіш ціха; Так – наліха, а гэтак – напуста; Усе бабры дабры, толькі выдра ліхая; Адзін другога даводзіць да ліхога; Калі ціха, не будзе ліха; Скупому два разы ліха; У ліхога бортніка горкі мёд; У ліхога і скупого заўсёды па абедзе; Баіцца, як ліха робіць; Дагаварыўся да ліхога канца; Есць і п’е, а ліха мысліць; З ліхой рукі ядуць крукі; Ліхі ліхога шукае; Ліхі сабака спадцішка кусае; Ліхога на ліхое вучыць не трэба; Сядзіць ціха, а думае ліха; Ходзіць ціхенька, ды думае ліхенька; Ад ціха ўсё ліха; Бадай цябе ліхая мінула!; Дай божа, каб ворагі маўчалі, а ліхія суседзі не зналі; Засні, ліха, няхай дабро ўстане; Каб вас ліханька не ўзяло!; Каб добрыя людзі на камені і пад каменем размнажаліся, а ліхія каб і на добрай раллі не раслі; Каб цябе ліха ў дарозе мінавала!; Няхай ліха прападзе, няхай добра будзе! [13].

Адно ліха *‘абсалютна аднолькавыя, без розніцы, не мае значэння для каго-н.’*; да ліха 1) *‘вельмі многа каго, чаго-н.’*; 2) *‘вельмі моцна (стаміцца, надакучыць)’*; каб на яго ліха *‘выказванне прыкрасці, абурэння, злосці’*; ліха ведае *‘невядома (хто, што, колькі)’*; ліха ведае што *‘штосьці незвычайнае’*; ліха гарыць *‘хто-н. з’яўляецца прычынай шуму, перапалоху, беспарадку’*; ліха гоніць *‘хто-н. недарэчы, не ў пару прыходзіць, з’яўляецца’*; ліха з ім *‘выказванне незадавальнення, абурэння, прыкрасці або здзіўлення, захаплення’*; ліха на яго *‘выказванне абурэння, злосці, гневу’*; ліха не бярэ *‘нічога не здараецца, не робіцца з кім-н.’*; ліха нясе *‘хто-н. недарэчы, не ў пару прыходзіць’*; куды (адкуль) ліха нясе *‘хто-н. ідзе’* [6].

Ліха стала, ці ад круп, ці ад сала; Усякага ліха патрошку; Якая там ліха бяседа ў суседа; Дай бог упіцца, а ліхія людзі не дадуць праспацца; Добрым на здароўе, а ліхім на безгалоўе; Бадай цябе ліха мінула; Каб так добра, як ліха!; Каб цябе ліха не спаткала; Няхай ліха прападзе, няхай будзе добра; Каб я так не меў ліха і бяды!; А каб табе ліха было; Каб аж ліха на веніку прыляцела!; Каб табе ліхая доля склалася!; Ліха яго матары!; Няхай яго ліхая гадзіна не паб’ець!; Ото ж на яго ліха!; Баіцца як ліхога шэлега; Баіцца як ліхой шапкі; Быстры як ліхі на шкоду; Не збудзеш як ліхога шэлега [2].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі : тлумач. слоўн. беларус. прыказак і прымавак з арх., кафедр. зб., рэд. выд. XIX і XX стст. / А. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 320 с.
2. Выслоўі / склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт. і камент. М. Я. Грынבלата ; рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / рэдкал.: А. М. Булыка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2002. – Т. 1–22.
4. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 592 с.

5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 511 с.
6. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993.
7. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
8. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
9. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / уклад. Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.] ; рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979–1984.
10. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (агул. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.
11. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 1978–2005. – Т. 1–10
12. Юрчанка, Г. Ф. Народнае мудраслоўе / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 319 с.
13. Янкоўскі, Ф. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Акадэм. навук БССР, 1957. – 452 с.

А.Я. Леванюк (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

АФАРЫСТЫЧНЫЯ ВЫСЛОЎІ Ў ТВОРАХ ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Георгій Марчук выступае ў друку як публіцыст і філосаф. Усе творы пісьменніка адрозніваюцца глыбокім псіхалагізмам, праўдаю жыцця, філасафічнасцю. У творах Марчука прысутнічае вечны канфлікт паміж духоўным і матэрыяльным, уздымаюцца пытанні аб адказнасці кожнага чалавека за сваё жыццё перад Богам і людзьмі.

Вельмі арыгінальная і адметная рыса яго творчасці – гэта афарызмы, над якімі ён паспяхова працуе. Здаецца, няма ніводнага самага маленькага твора Г. Марчука, дзе б нам ні сустрэўся трапны выраз. Афарыстычныя выслоўі пісьменніка ахопліваюць практычна ўсе бакі жыцця чалавека: гэта і імкненне глыбока пранікнуць у духоўны свет чалавека, спасцігнуць яго характар, матывы яго паводзін, дзеянняў і ўчынкаў, ажыццявіць мастацкае даследаванне тых маральных якасцей асобы, што спрыяюць поўнай рэалізацыі “чалавечага” ў чалавеку; гэта і аналіз адвечнай маральнай сітуацыі – барацьбы добра і зла, прыніжэння чалавечай годнасці; гэта і даследаванне такіх значных аспектаў жыцця, як мараль і чалавек, экалогія і чалавек, мараль і развіццё інтэлектуальнага патэнцыялу; гэта і абуджэнне і ўзбагачэнне гістарычнай памяці беларускага народа, пошук у духоўнай атмасферы “сівой мінуўшчыны” тых маральных каштоўнасцей, што і сёння ўзбагачаюць і мацуюць нацыянальную самасвядомасць беларусаў,

фарміруюць яе ў непарыўным адзінстве з сусветнай мастацкай культурай. Пацверджаннем вышэйсказанага служаць наступныя афарыстычныя выразы з найбольш вядомых твораў Г. Марчука: *Саступаеш новаму пакаленню шлях, перадай талент; Няхай лёс сам кіруе будучым; Бываюць, зрэдку вельмі, але ж бываюць такія важкія і грандыёзныя падзеі, якія, нават калі і воку твайму нябачныя, усё ж абуджаюць жыццёвыя сілы і напаўняюць такой энергіяй, што толькі адно жаданне ў чалавека і застаецца: жыць, каб як мага больш паспець зрабіць добрага; Сумненні – вось асноўная і нябачная сіла жыцця. Яны nataляюць надзеі; Ты не бойся пустэчы вакол сябе, ты бойся пустэчы ў сабе, бо пустэча вакол цябе толькі ад холаду і абьякавасці ў душы тваёй; Чалавек на зямлі павінен дзве рэчы шукаць: ісціну і веру... яны дадуць яму і сілу, і апору, і любоў; Не ўсё загубленае безнадзейнае, але ўсё безнадзейнае загублена; Непазнавальна таямнічая ўсё ж прырода жанчыны; Мо так закладзена самой прыродай, што, не выхаваўшы дзіця, не аддаўшы яму частку свайго часу, нерваў, здароўя, і не палюбіш, як бы гэтай любові не хацеў; Ніколі не пішы пра старасць і смерць, на гэта здольны толькі бяссільны чалавек і інш. Пры гэтым сам мастацкі тэкст у пісьменніка выступае не толькі як арыгінальная прастора для афарызмаў, ужо знаёмых чытачу, але і як майстэрня для стварэння новых афарыстычных адзінак.*

Афарыстыка Г. Марчука па сваёй прыродзе агульначалавечая. Ні палітыка, ні нацыянальная варожасць, ні эканамічныя ўзрушэнні не вызначаюць зместу яго афарыстычных выслоўяў. На лёс афарыстыкі пісьменніка, перш за ўсё, уплываюць духоўныя фактары, якія дзейнічаюць праз унутраныя сілы самой афарыстыкі: *Кесары, мытары, фараоны, цэзары, прынцы, князі, баяры, паны, мяшчане, стацкія саветнікі, сакратары абкомаў – усё сышло, не сыходзяць адно багатыя і бедныя; Ні з пункту гледжання маралі, закону, палягчэння хваробы, ні з якога іншага пункту гледжання смерць не выглядае добра; Вялікая колькасць людзей памрэ і ніколі не пакаштуе французскага шампанскага і ананасаў. Але не меншая колькасць людзей памрэ і ніколі не пакаштуе беларускай самагонкі с салам; Нянавісць асляпляе відушчага і дае зрок невідушчаму. З якой студні чэрпаюць сілы нянавісць і зайздрасць?; Калі ў семдзесят гадоў няма ўнукаў, дык і не будзе, калі ў шэсцьдзесят слава не знайшла, дык і не знойдзе, калі ў пяцьдзесят няма грошай, дык і не будзе, калі ў сорак няма кахання, дык і не будзе, калі ў трыццаць няма прафесіі, дык і не будзе, а ўсё таму, што ў дваццаць не было розуму; Старыя губляюць кантроль над часам – гэта натуральна. Маладыя губляюць кантроль над часам – нічога не дамогуцца; Смак да жыцця падсілкоўвае перамога; Слава аднаго замінае славе другога, загана ж аднаго не замінае заганае другога; Смерці нельга ні шкадаваць, ні зайздросціць. Ва ўсіх набытыя білеты; Сумленны*

чалавек часцяком адчувае грэх з-за таго, што сусед побач жыве ў галечы; Першыя пытанні, якія чалавек паставіў сам сабе: дзевядзецца памерці, як бы не памерці, а дзеля чаго жыць, перад тым як памерці і інш.

Афарызмам належыць такая прымета, як узнаўляльнасць (яны не ствараюцца ў маўленні, а выкарыстоўваюцца як гатовыя з акрэсленай семантыкай і формай). Гэтае ўражанне забяспечвае не толькі сэнсавае багацце выказаў, але і адмысловы гукапіс, і разнастайныя лексічныя, граматычныя і сінтаксічныя вобразныя сродкі, ужытыя ў іх: *Геній адрозніваецца ад простага смяротнага тым, што ў яго няма геніяльных запатрабаванняў і прэтэнзій; Часцяком твары палітыкаў, якіх адхілілі ад улады, нагадваюць незавостраны аловак ці сапсаваную запальнічку; Упэўненасць у заўтрашнім дні мае толькі страўнік; Сэнс жыцця – паспець усяго паспытаць пры жыцці і пры гэтым шчасліва пазбегнуць турмы, торбы, бальніцы і кулі; Мозг – унікальны млын. Ён усё змеле; Зло – гэта перш за ўсё нелюбоў, нежаданне дараваць і няўменне спачуваць; Татальная стомленасць – гэта калі на самога сябе цяжка глядзець; Калі шчасця трэба дабівацца – гэта ўжо не шчасце. Шчасце прыходзіць натуральна і непрыкметна, часцяком нечакана, але заўсёды заслужана за турботы шчырыя і справы духоўныя; Гэтак жа, як супрацоўнік спецслужбаў ніколі не скажа, што ён супрацоўнік спецслужбаў, так і мудры чалавек ніколі не скажа, што ён мудры; Хто страціў цікавасць да прафесіі, ідзе ў палітыку; З узростам больш недалюбліваюць людзей, чым іх любяць і інш. Афарызмы пісьменніка перасыпаны вобразнымі сродкамі, багатыя на эпітэты і метафары (незавостраны аловак; сапсаваную запальнічку; мозг – унікальны млын і г.д.), яны ўраджаюць сваім моўным багаццем.*

Гаворачы пра адметнасць афарыстычных выслоўяў Г. Марчука, нельга не закрануць ролю службовых часцін мовы і выклічнікаў у іх, напрыклад: *Ці здужае народ стаць асобай? Вось у чым пытанне; Ні з пункту гледжання маралі, закону, палягчэння хваробы, ні з якога іншага пункту гледжання смерць не выглядае добра; Дурань дурнем, але нават ён не кажа пра свае заганы; Да таго, хто забівае ў палёце ластаўку, з асярогай падыходзяць і просты чалавек, і прэзідэнт; Калі ў семдзесят гадоў няма ўнукаў, дык і не будзе, калі ў шэсцьдзесят слава не знайшла, дык і не знойдзе, калі ў пяцьдзесят няма грошай, дык і не будзе, калі ў сорак няма каханьня, дык і не будзе, калі ў трыццаць няма прафесіі, дык і не будзе, а ўсё таму, што ў дваццаць не было розуму і інш.*

Найбольш яскравай сінтаксічнай асаблівасцю афарызмаў пісьменніка з’яўляецца ўжыванне эліптычных сказаў, якія характарызуюцца пропускам элемента, які маецца на ўвазе, унутры сказа. Інакш кажучы, гэта пропуск слоў, якія лёгка аднавіць, што садзейнічае лаканізму і дынамічнасці

афарызмаў. Вяўленчасць эліпсісу звычайна звязана з характарыстыкай хуткасці змены падзеяў. Часцей за ўсё пропуск адбываецца на месцы дзеяслоўнага выказніка, што дазваляе засяродзіць увагу не на самім дзеянні, працэсе, а на знешніх абставінах, якія адбываюцца адначасова, ці на звязаных з ім аб'ектах. Эліптычныя сказы, дзякуючы экспрэсіўнасці, знаходзяць шырокае прымяненне ў мастацкай літаратуры і, у прыватнасці, афарыстычных выслоўях, напрыклад: *Для аднаго чалавека набытак – шчасце, для другога страта – шчасце. Усё залежыць ад таго, хто набывае і што страчвае; Усё, што бачыць вока, – матэрыяльнае. Можна крануць рукой. Але вось феномен. Ясна і выразна бачу, а памацаць рукамі не магу. Гэта цень; Самы лёгкі тавар – розум; Найлепшы сведка Праўды – Мана; Філасофія – гэта кровазварот думак чалавека; Альфа і амега сяброўства – спагадлівасць і надзейнасць; Самы магутны метад забыцця – змена летазлічэння; Быць доктарам філасофскіх навук і філосафам – часцяком вельмі розныя рэчы; Авангардызм – гэта рэалізм з сардэчнай недастатковасцю; Адвечная праблема жанчын – у адносінах да большасці я апранута добра, у адносінах да меншасці – кепска і інш.*

Сінтаксічная структура афарыстычных выслоўяў аўтара таксама вельмі разнастайная – ад простых сказаў да звышфразавых адзінстваў, напрыклад: *Здаровы да непрыстойнасці; Заможныя дываноў не выбываюць; Колькі ні жывеш, а ўсё мала; Меншасць замольвае грахі, а большасць залівае; Усю сусветную гісторыю можна вытлумачыць і так – гэта пошукі раба розумам, грашамі і зброяй; Часцей за ўсё людзі не сэнс жыцця шукаюць, а, самі таго не падазраючы, шукаюць прычыну смерці; Дэмакратыя пачынаецца, калі ад слоў пераходзяць да справы, а канчаецца, калі ад спраў пераходзяць да слоў; Сапраўдны пісьменнік той, на творах якога можна навучыцца любові да людзей; Калі б чалавек не забіваў, гэта была б някепская жывёла на зямлі; У старасці тры клопаты: паспаць, пад'есці і адпачыць ад першых двух; Спакуса існуе ў самім чалавеку. Але віну за гэта ён ахвотна перакладае на іншых без падказкі д'ябла; Патрыятызм – гэта ўпрыгожванне Радзімы талентамі і справамі; Жыць адно толькі будучыняй немагчыма. Гэта амаль што даказалі камуністы; Крытыка – нахлебніца пры талентах; Народ не дурны, але часцяком абдураны; Калі ваша праца не атрымлівае адпаведнай ацэнкі, на тое ёсць дзве прычыны: ці то зайздрасць, ці то неразуменне; Сёння праўда выгадная аднаму, заўтра другому. Сумна ад таго, што няма дня, калі б яна была выгадная ім абодвум; “Я тое, што я думаю”. “Я тое, што я маю”. Нехта трэці ганебна грэе рукі ад сутыкнення двух першых; Гэта не бензін падняўся ў цане, гэта мы ўпалі ў жабрацтва; Слова “так” і “не” належаць Богу. Чалавек мусіць вымаўляць іх з асаблівай асцярогай і інш.*

Такім чынам, арганічна ўплятаючыся ў беларускую ідыяматыку, афарыстычныя выслоўі нашага земляка Г. Марчука даюць магчымасць ўбачыць асаблівасці менталітэту беларускага народа, культуры нашай нацыі: *Як гэта прыемна – быць сярод таго, што ўтварыла характар, паўплывала на пачуцці і замацавала адметнае. Яго выслоўі адрозніваюцца тым, што з’яўляюцца ўніверсальнымі, прыдатнымі для людзей духоўных, інтэлектуальных. Нездарма Г. Марчук пісаў пра свае адносіны да афарыстыкі наступным чынам: ...афарызмы трэба пісаць у меру. Напішааш мала – не застануцца ў памяці, напішааш многа – стомяцца чытаць. І яшчэ трэба быць сціплым: і акрамя ж цябе ёсць аўтары!*

Вывучэнне афарыстычных выслоўяў пачалося ўжо даўно, тэарэтычнае даследаванне працягваецца, з’яўляюцца новыя канцэпцыі, ідэі, фарміруюцца сістэмныя погляды на дадзеную праблему. Але, на нашу думку, перш чым перасягнуць нацыянальныя межы і перайсці ў разрад агульначалавечых феноменаў, аўтарскія выслоўі павінны быць “апрацаваны” ў межах нацыянальнай філалогіі і нацыянальнай культуры. Доказам гэтаму служыць афарыстычная творчасць Г. Марчука.

А.В. Макарэвіч (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

З ГІСТОРЫІ НАЗВАЎ ПРАДМЕТАЎ ХАТНЯГА ЎЖЫТКУ БЕЛАРУСАЎ

Нашы продкі карысталіся рознымі прадметамі хатняга ўжывання. Беларускія гаспадыні варылі супы, бульбу, розныя кашы і пад. у гаршках, у **каструлях** і ў **рондалях**. Этымалагі па-рознаму тлумачаць паходжанне лексем **каструля**. На думку беларускага мовазнаўцы А. Булькі, слова **каструля** трапіла ў старабеларускую мову праз пасярэдніцтва рускай з нямецкай мовы. У сваім “Слоўніку іншамоўных слоў” ён пазначае: “Каструля (рус.кастрюля, ад ням. Kasserolle) – металічная пасудзіна для прыгатавання ежы” [1, т. 1, с. 628]. На думку нямецкіх лексікографаў, гэта слова з’яўляецца запазычаннем з французскай мовы (галіцызмам). Так, назва Kasserolle утварылася ад французскага слова *casserolle*, ад дыялектнага *casse* ‘патэльня з ручкай’, якое, у сваю чаргу, ад вульгарналагічнага *cattia* = *Kelle* ‘1. Вялікая разліўная ложка; апалонік; 2. Неглыбокая каструля з ручкай для смажання і тушэння’. У Беларусі з даўніх часоў карысталіся і карыстаюцца **каструлямі** рознай формы і якасці.

Рондалю ў гэтым плане не так пашанцавала. Доўгі час у беларускай мове ён быў лексічнай адзінкай, раўназначнай **каструлі**. **Рондаль**

з'яўляецца запазычаннем з французскай мовы. З дапамогай польскай мовы гэты галіцызм трапіў у беларускую мову: “**Рондаль** (польск. *gondel*, ад фр. *rondelle* = кружок) – *уст.* каструля з ручкай” [1, с. 295]. Найменне **рондаль** і яго вытворныя актыўна ўжываліся ў беларускай літаратурнай мове 20–30-х гадоў XX стагоддзя. Гэта пацвярджаюць тагачасныя беларускія лексікаграфічныя даведнікі. Напрыклад, мовазнаўца Ян Станкевіч у “Беларуска-расійскім (вялікалітоўска-расійскім) слоўніку” фіксуе **рондаль**, **рандэлік**, **рандэльчык**. Але з 30-х гадоў у Беларусі пачалася татальная русіфікацыя народа. Тагачасныя ўлады імкнуліся пазбавіцца ў беларускай літаратурнай мове запазычанняў, найперш паланізмаў. Таму ўжо А. Александровіч у “Руска-беларускім слоўніку” (1937) адзначае толькі **каструлю** (с. 143). Лексема **рондаль** перайшла ў разрад пасіўнай лексікі, стала ўстарэлым словам. У тлумачальных слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы **рондаль** лічыцца архаізмам, мае памету ‘уст.’ (устарэлае). Да прыкладу, у “Школьным тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (2013) Г.М. Малажай і Л.І. Яўдошынай падаецца: “**Рондаль**. *Устар.* Каструля з ручкай. *Але блісканне на паліцах соецень медных рондаляў усялякай велічыні не спадабалася яму[кату] (М. Гарэцкі)”. Аднак рондалем актыўна карыстаюцца ў розных кутках Беларусі. У дыялектнай мове гэтае слова ў працэсе семантычнай эвалюцыі стала мнагазначнай лексічнай адзінкай. Часта пры полісемантызацыі запазычанняў, на думку мовазнаўцы А. Станкевіч, спалучаюцца розныя тыпы семантычнай дэрывацыі, у выніку чаго семантычная структура становіцца складанай камбінацыяй разнастайных тыпаў пераносу. Гэты працэс прыводзіць да драблення, дэталізацыі семантыкі іх у выніку актуалізацыі розных прымет абазначаных рэалій, ускладнення дэнататыўнай суаднесенасці лексемы. У гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся, напрыклад, устарэлая назва **рондаль** ‘каструля з ручкай’ набыла яшчэ два значэнні: 1. Патэлья. *Од рондлярозносывся пах смажэнога баранчыка* (в. Сушытніца Маларыцкага раёна). 2. Чапяла. *Схватыв рондэлем патэлью* (в. Кустын Брэсцкага раёна). На Зэльвеншчыне **рондаль** ужываецца ў якасці посуду для захоўвання згатаваных страў: **рандолек** (**рандоляк**) – каструля, якая выкарыстоўваецца не для гатавання стравы, а як посуд для захавання яе. *У рандольку масло трымаям, малако, а варымо есьці ў чыгунох* [2, с. 103]. Аналізуемая лексема ў гаворках Беларусі мае фанетыка-марфалагічныя варыянты – **рондэль**, **рондзель**, **рондзяль**, **рандэлька**. Таксама ўжываюцца памяншальна-ласкальныя формы гэтага архаізма: **рандэлік**, **рандэльчык**, **рандэлячак** і інш. Напрыклад, на Брэстчыне – **рондлік**, **рондэлік**. *Маці зварыла крышаны ў рондліку* (в. Глінішча Івацэвіцкага раёна); *Не чапайце, дзеці, у рондэліку молоко, гэта маленькому* (в. Дрэбск Лунінецкага раёна). Адною з*

прычынузнікнення фанетычных варыянтаў **рондаля** з’яўляецца дыстантная метатэза: **лѣндар** ‘каструля’, **ляндэрак** ‘невялікая каструля’. *Назбірала ягод цэлы лѣндар* (в. Любань Лунінецкага раёна).

Пісьменніца Алена Масла выкарыстоўвае слова **рондаль** са значэннем ‘гаршчок для кветак’. У кнізе “Першая Прыгажуня” (2010) яна піша: “*Тады рондаль паставілі на падлогу і сталі стукаць аб яе донцам – але не выбілі кветку са звычайнай хаты. Далей – болей. Палажылі рондаль на бок і пачалі качаць па падлозе, пастукваючы нагой па сценках*” (с. 57).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове для абазначэння прылады для вызначэння часу ў межах сутак выкарыстоўваюцца розныя назвы – **гадзіннік**, **хранометр** ‘вельмі дакладны’, **будзільнік** ‘што звоніць у патрэбны час, з адмысловым заводам’, **куранты** ‘вежавы гадзіннік, звычайна з музыкай’, **ходзікі** ‘насценны з гірамі’. Грамадзяне Беларусі аддаюць перавагу **гадзінніку**. Найменне **гадзіннік** старажытнае, яно зафіксавана беларускімі пісьмовымі крыніцамі XVI стагоддзя. Да прыкладу, у “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” пазначана: “**Годинникъ, годинникъ, годинныкъ**. Гадзіннік. *к згинуль... годинникъ компасъ костеный, куплений, за осьмъ грошей* (АВК, VI, 60, 1589)”. Аднак нашы продкі ўжывалі не толькі назву **гадзіннік**, але і **брэгет**, **зэгар**. З гісторыяй гэтых лексічных адзінак пазнаёмімся больш падрабязна.

Слова **зэгар** замацавалася ў старабеларускай мове ў XVI стагоддзі пры пасярэдніцтве польскай мовы з нямецкай. У трэцім томе “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” на с. 353 знаходзім: “**Зэгар**. З польск. zegar, zegarek, < ням. Seiger ‘вадзяны ці пясочны гадзіннік’ у XVI ст., ужо ў ст.-бел. закгаръ (1510). “Старабеларускі лексікон” (1997) М.Р. Прыгодзіча і Г.К. Цівановай адзначае фанетычныя варыянты гэтага наймення **зекраръ, зегаръ, зегеръ**, а таксама і вытворныя **зегарня** ‘гадзіннікавая майстэрня’, **зекгармістръ, закгармістръ** ‘майстар па рамонту гадзіннікаў’ (с. 74). Актыўна выкарыстоўваліся найменне **зэгар** і яго вытворныя **зэгармістр, зэгармістраў** у беларускай мове XIX стагоддзя. Напрыклад, лексікограф І. Насовіч фіксуе: “**Зэгаръ**. Стѣнные, столовые или башенные часы. *Животъ за зэгаромъ не згожаецца. Посл. говорятъ, гдѣ въ экономіи рабочіе по колоколу, въ извѣстный часъ, собираются къ обѣду, и значитъ: ъсть хочется. Зэгармістръ*. Часовой мастеръ. **Зэгармістровъ**. Принадлежащій часовому мастеру” [3, с. 222]. У пачатку XX стагоддзя беларусы мелі і **гадзіннікі**, і **зэгары**. Так, на старонках газеты “Наша ніва” ўжываліся словы і **гадзіннік**, і **зэгарак** як раўнапраўныя назвы. **Гадзіннік**, hadzinnik. *Недаўна вучэнікі 8-ога класса адной тутэйшай [у Гродна] гімназіі, злажыўшыся, купілі на памятку свайму любімаму вучыцелю лацінскай мовы залаты гадзіннік*. 1910, № 18. *7 акцябра у дзень напалі 3 зладзеі на майстра, што робіць зэгаркі,*

Витала и рэзніка Лapidуса каторыя ішлі з гарадка ў Радашковічы. Разбойнікі адабравлі ад беднага майстра тры зэгаркі і грошы, а у Lapidуса грошы і дакумэнты. 1908, № 22. Намінацью зэгар рэгіструюць слоўнікі 20-х гадоў ХХ ст. (“Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік” (1924) В. Ластоўскага, “Беларуска-расійскі слоўнік” (1926) М. Байкова і С. Некрашэвіча). Аднак з 30-х гадоў ХХ стагоддзя зэгар паступова замяняецца словам **гадзіннік**. У “Беларуска-расійскім (вялікалітоўска-расійскім) слоўніку” мовазнаўца Ян Станкевіч падае толькі лексему **гадзіннік**. Няма зэгара ўжо і ў “Руска-беларускім слоўніку” (1937) А. Александровіча, а рускае *часы* перакладаецца толькі як **гадзіннік** (с. 477). У слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы другой паловы ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя найменне зэгар не фіксуецца (напрыклад, “Руска-беларускі слоўнік” (1953), “Беларуска-рускі слоўнік” (1962), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5 тамах (1977–1983), “Слоўнік іншамоўных слоў” у 2 тамах А. Булькі, “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (1996)). Аднак слова захавалася ў народнай мове беларусаў, змяніўшы пры гэтым сваю фанетычную абалонку. Напрыклад, укладальнікі “Дыялектнага слоўніка Брэстчыны” зарэгістравалі: “**Загарак**. Гадзіннік. *Яна ўжо загарак надзела, такая* (в. Мазуркі Лях.)” (с. 69). У сярэднебеларускіх гаворках **загарак** пашырыў сваю семантыку, стаў мнагазначным словам: “**Загарак, закгарак**. 1. Гадзіннік. *Абы барадой да стала дастала, а ўжо й загарак на руцэ.* (Лыцавічы Віл.). 2. Прыпечак. *Пастаў патэльнію на загарак* (Калодчына Віл.)”. [4, с. 143.] Адзначым, што на Гарадзеншчыне **загарак** лічаць устарэлым словам (архаізмам): “**Загарак**. *застар*. Гадзіннік [2, с. 45]. Дыялектнай назвай з’яўляецца **зэгар** у “Школьным тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (2013) Г.М. Малажай і Л.І. Яўдошынай: “**Зэгар**. *Абл.* Гадзіннік, звычайна кішэнны. *Дам табе зэгар вялікі, як рэпа...* (Дунін-Марцінкевіч)”.

У сучаснай нямецкай мове **зэгар** – мнагазначнае слова: 1) *тэхн.* адвес; 2) *геал.* вертыкальны пласт; 3) *н.-ням.* (насценны) гадзіннік; 4) (ювелірныя) шалі; 5) *швейц.* перакладзіна (страмянкі).

Рознай мадыфікацыі вырабляюцца **зэгары** і **зэгаркі** ў сучаснай Польшчы.

Ад пачатку ХІХ стагоддзя ў Беларусі прадаваліся і **брэгеты**. **Брэгет** [фр. A. Breguet = прозвішча фр. гадзіннікавага майстра (1747–1823)] – гадзіннік асаблівай канструкцыі, які адбываў гадзіны і долі гадзін і паказваў лічбы месяца [1, т. 1, с. 252]. Аўрам Луі Брэге ў 1775 годзе адкрыў свой першы гадзіннікавы магазін у Парыжы, дзе паступова яго гадзіннікі сталі папулярныя сярод французскай эліты. Падчас французскай рэвалюцыі Брэге пераехаў у Швейцарыю, дзе наладзіў сучасную вытворчасць

гадзіннікаў. Аднак у 1795 годзе ён вяртаецца ў Францыю і аднаўляе сваю майстэрню. У 1801 годзе Брэге пачынае асвойваць новыя рынкі, і ў першую чаргу Расію. Сёння **Breguet** (*Брэге*) — марка швейцарскіх гадзіннікаў класа “люкс”. У 1999 годзе кампанія SwatchGroup купіла Breguet.

З канца XVIII да пачатку XX стагоддзя ў Еўропе, у тым ліку і ў Беларусі, жанчыны насілі ў руках невялічкія сумачкі. Іх выраблялі з шоўку, шэрсці, аксаміту і інш. Такая сумачка мела назву **рыдыкюль**. Французская маркіза Пампадур распачала моду на **рыдыкюлі**. Спачатку яны называліся **рэтыкюлямі** (ад лацінскага слова *reticulum* ‘сетка ці плеченая сумка’). Затым іх жартам сталі называць **рыдыкюль** (ад французскага слова *reticule* ‘смешны’). Гэты галіцызм зафіксаваў у сваім “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” (1924) В. Ластоўскі: “**ридикуль**. *франц.* ручны жаночы мяшэчак, сачок, сак, торбка” (с. 614). На наш погляд, пачынаючы з 30-х гадоў XX ст. найменне **рыдыкюль** паступова выцясняецца з актыўнага ўжывання словам *сумка*. Укладальнікі беларускіх лексікаграфічных даведнікаў другой паловы мінулага стагоддзя уключаюць **рыдыкюль** у склад устарэлай лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Да прыкладу, у “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (1996) гэта лексема з’яўляецца архаізмам: “**Рыдыкюль** *уст.* Ручная жаночая сумачка” (с. 569). На думку А. Булькі, слова **рыдыкюль** замацавалася ў беларускай мове праз пасярэдніцтва нямецкай мовы: “**Рыдыкюль** (ням. *Ridikül*, ад фр. *reticule*) – *уст.* жаночая сумачка” [1, с. 300]. Монасемант **рыдыкюль** ужываецца ў гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся і набыў іншае фанетычнае афармленне: **радікюль**, **рыдікюль**.

Аднак сёння, найперш сродкі масавай інфармацыі (напрыклад, тэлеканал “Белсат”), усё часцей выкарыстоўваюць устарэлую назву **рыдыкюль**, тым самым вяртаюць яе ў актыўны склад лексікі беларускай мовы.

Носьбіткі ўкраінскай мовы ў сваім гардэробе маюць і сумачкі, і **рыдыкюлі**. “Вялікі тлумачальны слоўнік сучаснай украінскай мовы” (2001) фіксуе **рыдыкюль**, а таксама памяншальна-ласкальную форму **рыдыкюльчык** (с. 1030) без усялякіх памет.

Прааналізаваны фактычны матэрыял дазваляе зрабіць вывады, што ў сучаснай беларускай літаратурнай мове можна выкарыстоўваць лексему **рондаль** як раўназначную слову **каструля**. Устарэлае слова **рыдыкюль** паступова зноў вяртаецца ў актыўны склад беларускай лексікі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 2 : М-Я. – 736 с.

2. Сцяцко, П. У. Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко. – Гродна, 2005.

3. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Факс. выд. – Мінск : БелСЭ, 1983. – 756 с.

4. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: у 2 т. / уклад.: Е. С. Мяцельская [і інш.] ; пад рэд. Е. С. Мяцельскай. – Мінск : Універсітэцкае, 1990. – Т. 1 : А–П. – 287 с.

В.С. Нічыпарук (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

КАМПАНЕНТ “ВЕРАЦЯНО” Ў КАНТЭКСЦЕ ЛІТАРАТУРНАЙ І ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЫ

Верацяно як прылада працы вядома славянам са старажытнасці. Верацяно і праселкі знаходзілі ў курганах IX і X стагоддзяў. Сакральнасць верацяна перад усім тлумачыцца самім дзеяннем, што выконваецца з дапамогай гэтага прадмета: з хаатычнай валакністай масы ствараецца ўпарадкаваны пачатак – нітка. Акрамя таго, уяўленне пра тое, як “завярцелася, закруцілася і выкруцілася неба”, затым “пачала круціцца і выкруцілася зямля”, дазваляюць змясціць верацяно на месца восі, цэнтра Сусвету.

“Тлумачальны слоўнік беларускай мовы”падае наступныя значэнні лексемы верацяно – 1. Прыстасаванне для ручнога прадзення ў выглядзе круглай драўлянай палачкі з патаўшчэннем унізе і заостранымі канцамі. 2. Шпень, які з’яўляецца воссю вярчэння ў некаторых механізмах// памяншальная форма: вераценца // прыметнік: верацённы [4, с. 110].

Верацяно – прылада для ручнога прадзення лёну, воўны, пянькі. У старажытнасці верацяном была драўляная, крыху заостраная палачка, пазней – конусавідная палачка даўжынёй 20–30 см з заостраным верхам, патоўшчаным нізам, на які дзеля павялічання вагі насаджвалі прасліца, і вострай пяткай. Верацёны выстругвалі або выточвалі з драўніны бярозы, ясеню, грушы і пад. На вытачаных верацёнах дзеля зручнасці і аздобы нарэзвалі кольца-паглыбленні [5, с. 37].

Гэткія ж значэнні слова мела і ў старабеларускай мове: 1. Верацяно. *Рки ее простерла къ прислици локти её оперли веретено.* 2. Шпень, *стрыжань. Камень жорновый верхний узвернень, железа, воприцы и веретено вынято* [2, с. 118].

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы выводзіць значэнне ад індаеўрапейскага кораня: *верацяно* – ст.-рус. веретено, рус. веретенó, укр. веретéно, польск. wrzeciono, чэш. vreteno, балг. вретéно, серб. вретéно. Праслав. *verteno “верацяно”, “вось”. Утварэнне ад і.-е. кораня *uert –

“вярцець” з поўнай ступенню вакалізму (параўн. вярцець, варочаць, вароты ад таго ж караня, але з іншым вакалізмам) [6, с. 86].

Уяўленні і магічныя прыёмы заснаваныя на рэальных уласцівасцях верацяна, на тым, што яно круціцца. Таму верацяном забаранялі дакранацца да дзіцяці, бо яно перастане расці – стане падобным да верацяна, якое расце ўшырыню, а па вышыні не мяняецца. Верацяно ўваходзіць у шэраг вострых калючых прадметаў, што абумовіла яго выкарыстанне як абярэга і сродку супрацьдзеяння нячыстай сіле: тры верацяны клалі пад калыску, праз іх пералівалі ваду ад сурокаў і інш. Укол верацяном у народнай традыцыі таксама набываў адметныя рысы – узгадаем казачны матыў пра царэўну, якая засынае, укалоўшыся верацяном. У беларусаў “укалоцца верацяном – да каханья”.

Відаць, падабенства рухаў кручэння верацяна і змяі сталі грунтам іх актыўнага збліжэння ў народных уяўленнях. Так, на Каляды, Дабравешчанне верацяно хавалі далей, бо іх знаходжанне навідавоку абяцала сустрэчу са змеямі ўлетку (“верацёны вужамі пойдучь у лес”). У легендзе ў змяю-верацяніцу ператварылася верацяно, якім пралі на Каляды і выкінулі, замест таго, каб спаліць. У змей улетку ператвараліся і проста нядбайна кінутыя на Каляды верацёны.

Верацяно асэнсоўваецца як абавязковы арыбут Пятніцы – жанчынападобнай міфалагічнай істоты, якая жорстка карала тых, хто парушаў забарону прасці ў пятніцу. На глыбінным узроўні прадзіва ставілі да Пятніцы як да жаночага боства, актыўнага творца істоты.

Будучы толькі жаночай прыладай працы, верацяно становіцца жаночым арыбутам і ў такой якасці выступае ў полавывзначальных рытуалах – на верацяне адразалі пупавіну дзяўчынцы, каб тая стала добрай пралляй [1, с. 62–63].

Верацяно можа быць і сімвалам нечага вострага: промня сонца, маланкі. У загадцы пра прамень сонца ён называецца верацяном: *з акна ў акно – залатое верацяно* [3, с. 274]. У метафарычнай мове маланка часта прыпадабняецца да кійка, верацяна, прута (бо вострыя), качаргі і пячнэй лапаты (бо звязаныя з агнём). Верацяно можа мець значэнне маланкавай стралы.

Верацяно як частка прыстасавання для прадзення нітак – неад’емная спадарожніца прасніцы. Абодва прадметы адны з неабходных арыбутаў русалкі. Згодна з павер’ем, каб русалка вярнула тапельца, трэба пакласці на бераг вадаёма грэбень, флейту і прасніцу.

Загадкі пра верацяно заснаваны на здольнасці яго “павялічвацца” ў памерах: *Чым я больш вярчуся, тым я больш таўсцею* (верацяно). *Скачу, пляшу на горанцы, што больш кручуся – таўсцею* (верацяно). *Што ходзіць*

дагары нагамі? (вєрацяно) *Пад клёнам сяджу, бярозаю трасу* (вєрацяно бярозаває і грэбень кляновы) [3, с. 177–178].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоў. / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клімовіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 8. Девічыі – Дарогось / склад. Р. С. Галубовіч [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 312 с.
3. Загадкі / склад.: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі ; рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: Больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Г–К / рэд. А. Я. Баханькоў. – Мінск : БелСЭ, 1978. – 768 с.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 6. Г–І / Р. У. Краўчук [і інш.] ; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 480 с.

О.Б. Переход (БрГУ имени А.С. Пушкина, Брест)

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ СЛОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕСЕН КАМЕНЕЦКОГО РАЙОНА)

Наиболее значимыми в смысловом и эмоционально-экспрессивном плане в системе языковых средств народной поэзии являются лексические единицы, и прежде всего оценочная лексика, которая отражает национальную систему ценностей и этических нормативов. В центре нашего исследования – лексика с потенциальным оценочным значением, представленная в песенной поэзии Каменецкого района Брестской области (д. Верховичи – информант Шпак Нина Константиновна (1930 г.); д. Угляны – информант Силькевич Ирина Николаевна; д. Вулька – информант Корнелюк Антонина Панкратьевна (1932 г.)). Материал предоставлен фольклорной лабораторией филологического факультета БрГУ имени А.С. Пушкина. Мы рассмотрели песни разных жанров (колядные, венчальные, свадебные, каравайные, застольные, погребальные) и приговоры – всего 16 текстов – с целью анализа в них степени презентации имплицированной лексической коннотативной составляющей.

Основной массив оценочной лексики языка составляют слова с *эксплицированной оценкой*, которая содержится в лексическом значении слова и отражена в словарных дефинициях: *шчодры, добры, здоравье, краса, із радостью, скорбіть, ворогі* и др.

В лексической системе языка существуют также лексемы с *потенциальной, или имплицированной, оценкой*. Такой потенциальной оценкой обладают, например, термины родства (*семья, мать, отец, дитя* и др.), явления природы (*весна, лето, зима, осень, береза, солнце, месяц* и др.), предметы быта (*дом, каравай, хлеб, мед, день, окно* и др.), понятия (*душа, жизнь, свадьба*), признаки (*густой, желтый, зеленый, сырой* и др.). Потенциальная оценка, характерная для отдельных лексем, может иметь устойчивый характер, быть тривиальной, поскольку отражает исторически сложившееся отношение носителей языка к тем или иным реалиям (*ясны месяц, добры люди, міцны Божэ, рідны батько*).

Наиболее продуктивны в песенной народной поэзии Каменецкого района словообразовательные дериваты как способы экспликации потенциального оценочного компонента. Среди всех словообразовательных значений максимальным оценочным потенциалом обладают существительные со значением лица: термины родства (*маты, матка – матіонка, матынька; батько – батынько, батенько; діты – діткі; дочка – доченька, дочічка; родына – родынонька; кум – кумочка*); со значением лица как производителя действия (*запывальныкі – запывальнычкі; шчедровка – шчідровочка* – отглагольные дериваты); со значением лица по роду занятий (*чабаны – чабаночкі*); со значением лица как носителя признака (*нывістка – богатырочка*); встречаются также номинации животных (*коровы – коровкі*); явлений природы (*сонце – сонычко*); предметов быта – напитки, одежда, обувь (*горілка – горілочка; чырывікі – чырывічкі*) и др.:

Подякуймо Господу Бігу, каменэцькому ксёндзу,
Шчо нашы **діткі** звынозав, ны дорого за сьлюб взяв!...
Ныхай перейде Господь Біг, а муй **батынько** напйірід,
А за **батыньком** **матіонка**, а за **матынькою** **родына**,
За **родыною** хоч і всі... (После венчания, д. Угляны)

Прыйіхалы **запывальнычкі** Явдоську запываты,
Прывезлы воны бочку **медочку** **батоньку** честоваты,
А **горілочкі** дві **бавылочкі** для всэйі **родынонькі**.
Родынонька п'е, бо думае оддаты,
Батенько ны п'е, ну думае **дочіньку** оддаты...

(Сватанье, д. Угляны)

Шчідровала **шчідровочка**

До **океньца** прыпадала ...

В мыне **юпочка** **красенька**

Чырывічкі **хромовы**

Буьте с **празнічком** здоровы

(Щедровка, д. Вулька)

Ты, **кумочку** пане, тыкі в тыбе стане,
 Всады **ручкув кішыньку**, виймы злота **жміньку**
 Город обгородыты, **дочічку** спорадыты.

(Крестильная песня, д. Угляны)

Словообразовательные дериваты в песенной народной поэзии эксплицируют оценку, выражая преимущественно деминутивное значение: уменьшительность, малость, ласкательность, жалость. Словообразовательные оценочные форманты способны присоединяться также к производящим основам слов с эксплицированной оценкой, в результате уже имеющаяся в семантике слова оценка взаимодействует с оценочным компонентом словообразовательной морфемы, усиливая его (**богатырочка, с празнічком, красенька**). Другая, большая часть лексического состава песен, не обладая оценочным компонентом семантики, получает оценочное значение именно благодаря словообразовательному форманту (**юпочка, жміньку, до океньца, ручку, горілочкі дві бавылочкі** и др.).

Таким образом, оценочные словообразовательные дериваты – слова пограничной зоны, переводящие лексемы с потенциальной оценкой в разряд лексем с выраженной оценкой.

Экспликация потенциальной оценки слова может происходить посредством синтагматических сочетаний слов. В этом случае экспликаторами являются слова, чаще всего имена прилагательные, с положительной коннотацией (**хорошы, жондана наша**) или наречия (**вірно, добре**), предикаты с положительной модальной оценкой (**густый буде коровай, солодкій буде коровай, жовты буде коровай; жывы вынёсла, жывы здорова; абы вівся, абы йівся**). Интенсификации оценки служат лексические повторы. Ярким примером экспликации положительной оценки слов **коровай, коровайніцы, день, хліб, нывістка** служит песня, связанная со свадебным обрядом в д. Угляны Каменецкого района:

Міцны Боже! **Густый** будэ **коровай!**

Ішлы, ішлы коровайныці хорою, ныслы ныслы по хунту цікру з собою,

Міцны Боже! **Солодкій** буде **коровай!**

Ішлы, ішлы коровайныці хорою, ныслы ныслы по копі яець з собою

Міцны Боже! **Жовты** буде **коровай!**...

Вэчур коровайныці, вэчур, наш коровай мы печем.

Хорошы коровай, хорошы, бо хорошы коровайніці робылы!

(Каравайная песня)

Экспликации потенциальной оценки способствуют определенные синтаксические конструкции, которые организуют семантические связи и создают контекст. В песнях в контекстуальном выражении оценки особенно продуктивны некоторые синтаксические фигуры, что в целом

характерно для народной песенной поэзии. Это прежде построения, в основе которых лежит сравнение (**Зрубалы бырозу сырую, звынчалы Явдоську сылюю; Жывы вынёсла як высна, жывы здорова як зыма, жывы здорова як осынь** (д. Угляны)), а также синтаксические конструкции, построенные на основе параллелизма:

А ў пэршому ясно сонце.
Шчодры вечур, добры вечур
Добрым людям на здоровье.
А ў другому ясны місяц
А ў третім дробны зоркі.
Ясне сонце – іхня матка
Ясны місяц – іхні батько
Дробны зоркі його дзіткі (д. Вулька).

Ясный місяць за хмурку заходьт, Явдоська Іванка наводьт,

Надвые Явдоська до лясу, сама верньтсся завчасу.

Надвые Явдоська до бору, сама верньтсся до дому (д. Угляны).

Таким образом, в песенной народной поэзии Каменецкого района лексеммы демонстрируют разную степень выраженности оценочного компонента в семантике слова. Положительное или отрицательное отношение носителей языка к действительности посредством лексем с потенциальной оценкой в текстах песен проявляется либо в контекстуальном окружении (синтагматические связи лексем, тип синтаксической конструкции), либо в системных связях слов в языке (словообразовательные и семантические связи слов).

Л. У. Пікула (БрДТУ, Брэст)

**ПАЧУЦЦЁ БЕЛАРУСКАСЦІ Ў ТВОРЧАСЦІ МАЛАДЫХ:
ПА СТАРОНКАХ ЗБОРНІКАЎ
БРЭСЦКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ТЭХНІЧНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА
“І ФІЗІКІ, І ЛІРЫКІ”**

Берасцейшчына адвеку была багатая на людзей таленавітых. У розныя часы і ў розных абставінах чалавечыя імкненні, перажыванні, клопат адлюстроўваліся ў творчасці. Ужо дзесяць гадоў студэнты адной з брэсцкіх ВНУ – тэхнічнага ўніверсітэта – будучыя праграмісты, архітэктары, эканамісты, інжынеры-дарожнікі, будаўнікі, гідратэхнікі могуць бачыць свае спробы пярэ на старонках універсітэцкага зборніка “І фізікі, і лірыкі”. “Лірыкі” ў большасці вучацца на тэхнічных спецыяльнасцях. Гэта паэтычны зборнік не толькі студэнтаў, але і

выпускнікоў, выкладчыкаў і супрацоўнікаў Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта. Аўтары не звязваюць сваё будучае з прафесійнай літаратурнай творчасцю, але адчуваецца іх паэтычная адоранасць. Праблематыка твораў даволі разнастайная. Гэтыя творы аб чысціні чалавечых адносін, прыгажосці роднага краю, сэнсе жыцця, сяброўстве, Радзіме, мове... Нягледзячы на тое, што ў свеце сёння існуе тэндэнцыя да зніжэння агульнай культуры, ці, як гучыць у сродках масавай інфармацыі, “узровень культуры імкнецца да нуля”, частка берасцейскага студэнцтва (думаецца, што не толькі студэнцтва) шчыра перажывае пачуцці, імкнецца ўсвядоміць рэаліі сённяшняга дня, звяртаецца да сваіх вытокаў і ўвасабляе гэта ў паэтычных радках. Аўтары пішуць пераважна на рускай мове, але сярод іх ёсць нямала білінгваў, якія на суд чытачоў прадставілі творы на абедзвюх мовах.

Калі звярнуцца да беларускамоўных студэнцкіх твораў на старонках зборніка, то можна адзначыць, што аўтары-нефілолагі добра валодаюць беларускім словам і пішуць па-беларуску на разнастайныя тэмы: ці то пра прыроду, ці пра захаванне беларускай мовы.

Яшчэ рачулка лёдам укрываецца.
 Яшчэ пад снегам не відаць зямлі –
 А жаваранак у небе заліваецца,
 Заве вясну-красуню на палі.
 Ёсць абудзіць ад сцюжаў намагаецца.
 І я паверыць у вясну хачу.
 Спявай, мой птах! З табой і мне спяваецца.
 Ляці вышэй! З табой і я лячу... [4, с. 17].

Аўтар верша Юлія Казловіч выказвае свой погляд на крыніцу творчага натхнення. Для многіх маладых аўтараў крыніцай іх натхнення з’яўляецца родны кут, які ўвасабляецца праз паэтычныя вобразы зялёнага гаю, чыстых азёр, празрыстага блакіту нябёс, вясновыя пралескі. Усё гэта – нацыянальны каларыт твора. Вось верш “Беларусь” Вікторыі Юрэні:

Любая мая старонка,
 Мілы сэрцу родны край,
 Дзе пая жаўронак звонка,
 Дзе шуміць зялёны гай.

Дзе ўначы ў азёрах чыстых
 Прамяніцца зорны шлях,
 Дзе нябёс блакіт празрысты
 Адбіваецца ў вачах.

Ручаіны, пералескі,
 Запаведныя лясы,

І вясновыя пралескі,
І ўзімку маразы...

І вясковыя сцяжынкi,
І ў асфальце гарадок,
Гэта й ёсць – мая Айчына,
Сэрцу дарагі куток! [3, с. 41].

Студэнты пішуць пра родны край, звяртаючыся да Палесся, прыгадваючы Брэст, Мінск, Полацк... Віталь Сарока звяртаецца да вобраза палескай вёскі, выказваючы замілаванасць родным беларускім краем:

Вёска Палесся стаіць прад вачыма:
Ціхая вуліца з пахам лучыны.
Вось стаіць хатка, за ёю другая –
у кожнай жыццё, як смала закіпае [1, с. 42].

Гістарычная памяць паўстае з радкоў рамана Івана Стадніка, напісанага на падставе рэальных падзей – расстрэлу фашыстамі выхаванцаў дзіцячага дома ў пасёлку Дамачава Брэсцкага раёна ў 1942 годзе:

Ці помніць хто?..
Не везлі ў Брэст, тут недалёка
Спыніўся мерны колаў рух,
Прад грузавой за пару крокаў
Дзяцей сагналі свістам пуг.
Шалёны страх трывожыў цела
Сваім маланкавым нажом,
Наводдаль ямішча чарнела,
І ў вушы біў магільны гром.
Пытанне ў сутаргах гучала:
“Нашто прывезлі нас сюды?!”
Пачуты крык імгла ўзняла
З Капыцкай вогненнай гары [2, с. 36–37].

Маладыя людзі па закліку сваёй душы пішуць на ваенную тэматыку, а значыць, ведаюць гісторыю сваёй радзімы, ушаноўваюць памяць пра тых, хто загінуў у страшныя для Беларусі гады Вялікай Айчыннай вайны.

Ушаноўвае маладое пакаленне і культурную спадчыну, прысвячаючы вершы знакамітым людзям Беларусі ці згадваючы іх у сваіх радках: Е. Полацкую, Ф. Скарыну, С. Буднага, М. Гусоўскага, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Купалу, Я. Коласа, Н. Мацяш і інш.:

З табою сёння можам ацаніць
Той слаўны след і Багдановіча-паэта:
Яму не давялося доўга жыць,
Але ў “Вянку” прыгожае ўспета [1, с. 57].

Гэта радкі з верша Дзяніса Шпінка “Слова да беларуса”. Аўтар шчыра заклапочаны лёсам беларусаў, ён заклікае сваіх братоў успомніць людзей, што ўсё жыццё дбалі пра лёс Радзімы, хоча абудзіць тых, хто сёння думае толькі пра сябе. Лірычны герой Дзяніса Шпінка, як, бясспрэчна, і сам аўтар, верыць у тое, што “ўсё роўна многа добрага жыве / У тых, хто беларусамі завецца”, і ў сваёй заклапочанасці лёсам Бацькаўшчыны звяртаецца да Бога: “Хай зберажэ Гасподзь краіну Беларусь – / Наш родны, мілы кут, прыгожы і любімы!”

Выказацца па-беларуску для маладых не мода, а патрэба. Напісаць пра духоўную спадчыну Беларусі – важна. У вершы “Крыж Ефрасінні Полацкай” Ганна Кісялевіч закранае і культурныя, і хрысціянскія традыцыі беларускага народа:

На Беларусі, у Полацку, у далёкую часіну
Святая нарадзілася Княгіня-Ефрасіння.
Світанкавай дзяўчынаю ў манастыр пайшла.
Сярод муроў намоленых жыццёвы шлях
знайшла.

Малітве галубінай сярод зямных трывог
Святую Ефрасінню вучыў вялікі Бог.
Заклікала ўсясветлая, каб крыж-каўчэг
зрабіць:

Хай з працы майстра лепшага навек ён
зіхаціць [3, с. 14].

Філасофскія развагі ўласцівы вершам маладых, якія сцвярджаюць, што беларускі народ валодае багатай гісторыка-культурнай спадчынай, і рупяцца пра лёс беларускай мовы. Такі і верш Ганны Кузаўкі, у якім яна разважае над галоўным для яе пытаннем: хто мы такія?

Мы – беларусы, а хто ж мы такія?
Ці маем мы мову сваю?
Куды адляцелі гады былыя?
Каму я песні пяю?
Куды дзеліся скарыны, сапегі і будныя,
Захавальнікі часу схаваліся дзе?
Хто знойдзе беларускія руны,
Успомніць, дзе багацці мае? [4, с. 20].

Студэнты выказваюцца па-беларуску і шчыра прызнаюцца ў тым, што яны – беларусы, што любяць беларускую мову, ганарацца ёю і могуць выказаць на роднай мове любую думку:

Я чую зыкі роднай мовы,
І за радком бяжыць радок.
Я так люблю цябе, зялёны

Найпрыгажэйшы мой куток (Дулевіч Дар'я) [3, с. 13].
 Ты заўсёды знаходзішся ў сэрцы.
 Ты ліешся, як хваля ў рацэ.
 Без цябе і душа не ўсміхнецца,
 І сляза не спаўзе па шчацэ (Настасся Ягорава) [5, с. 30].
 Беларуская мова – нібы родны наш дом.
 Ты, як мара, як сонца за нашым акном.
 Ты, як вецер, які вывівае наш сум.
 Ты за ўсіх даражэй,
 Ты – любоў нашых дум (Ірына Навіцкая) [1, с. 37].

Варта адзначыць, што не толькі паэтычныя, але і праязныя творы выходзяць з-пад пяра “фізікаў”. Прыкладам з’яўляецца казка Аляксея Таболіча “Дзіваслоў”. Галоўны герой казкі – галасісты хлопчык, якога яшчэ бабка-павітуха назвала Звінізвонам. Цікаўны і кемлівы, Звінізвон змалку задаваў пытанні пра назвы прадметаў, значэнне слоў, а калі дазнаўся пра ўсе словы сваёй мясцовасці, адправіўся ў падарожжа, у якім занатоўваў новыя для сябе словы ці новыя значэнні знаёмых слоў на кавалках бяросты, якія сшыў у “Дзіваслоў”. Так з’явіўся першы тлумачальны слоўнік. Мараль казкі: “Каб цябе правільна зразумелі, трэба ведаць не толькі слова, але і яго значэнне. І ў кожнага з нас ёсць цяпер магчымасць, як некалі Звінізвон, шукаць новыя словы, адкрываць іх нанова” [5, с. 27].

Невялікі па аб’ёме твор насычаны сакавітымі беларускімі словамі: намітка, абвінуць, мата, літасць, рыззё. Аўтар цікавіцца словам: шукае, высвятляе лексічнае значэнне, аналізуе. А. Таболіч адчувае, што беларуская лексіка яму блізкая, родная і цікавая.

Маладыя наогул разумеюць, што гэта іх спадчына, іх традыцыі, якія неабходна захаваць.

Яны пішуць, а значыць, і думаюць па-беларуску. Падсвядома моладзь захоўвае пераемнасць традыцый і непарыўнасць сувязяў пакаленняў – захоўвае сваю беларускасць. Гэта вельмі важна. Пакуль народ будзе гаварыць па-беларуску, мова будзе жыць. Праз маладых, якія займаюць сваю нішу ў прасторы, захоўваючы самаідэнтыфікацыю, мова не памрэ.

“Сёння літаратура нашага рэгіёна развіваецца, як ніякая іншая, вельмі хуткімі тэмпамі. З’яўляецца многа таленавітых маладых і сталых паўзросце творцаў. Прычым да літаратурнага жыцця далучаюцца людзі, якія па прафесіі далёкія ад філалогіі” [6, с. 104].

У нас на мэце не стаяла даць ацэнку пачынаючым творцам, але, аналізуючы беларускамоўныя студэнцкія творы са зборніка “І фізікі, і лірыкі”, можна адзначыць, што пачуццё беларускасці у вялікай ступені ўласціва маладым аўтарам. У сваіх творах маладыя ўзгадваюць духоўныя і культурныя каштоўнасці беларусаў, узбагачаючы творы эстэтычна і

насычаючы змястоўна. Яны валодаюць багаццем роднай мовы і клапацяцца пра яе будучыню. Яны шануюць спадчыну Беларусі і ацэньваюць сённяшні дзень. Беларускась моладзі нязмушана раскрываецца у іх творчасці. А паколькі маладыя пішуць толькі пра тое, што іх хвалюе, і на той мове, на якой яны думаюць, то можна сцвярджаць, што ў беларускага народа ёсць пэўны творчы патэнцыял.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. И физики, и лирики... Стихотворения студентов, сотрудников и выпускников УО «БрГТУ» / сост. Т. Ю. Шульга. – Брест : Брест. тип., 2008. – 60 с.
2. И физики, и лирики... Стихотворения студентов, выпускников, преподавателей и сотрудников УО «БрГТУ» / сост. Т. Ю. Шульга. – Брест : Брест. тип., 2010. – 60 с.
3. И физики, и лирики... Стихотворения студентов, выпускников, преподавателей и сотрудников УО «БрГТУ» / сост. Т. Ю. Шульга. – Брест : Брест. тип., 2012. – 44 с.
4. И физики, и лирики... Стихотворения студентов, выпускников, преподавателей и сотрудников УО «БрГТУ» / сост. Т. М. Мхоян. – Брест : Брест. тип., 2013. – Вып. 9. – 52 с.
5. И физики, и лирики... Стихотворения студентов, выпускников, преподавателей и сотрудников УО «БрГТУ» / сост. Т. М. Мхоян. – Брест : Брест. тип., 2014. – 60 с.
6. Сенькавец, У. Некаторыя тэндэнцыі развіцця сучаснай літаратуры Берасцейшчыны / У. Сенькавец, Е. Сенькавец // Моўнакультурная прастора Брэсцка-Пінскага Палесся : зб. навук. арт. : у 2 ч. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, Каф. гісторыі беларус. мовы і дыялекталогіі ; рэдкал.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст : Альтэрнатыва, 2011. – Ч. 2. – С. 100–108.

Г.С. Салавей (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ЛЕКСЕМА “ЛЫЖКА”: ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Семантыка слова не вычэрпваецца толькі лексічным паняццем. Лексічнае паняцце ўзыходзіць да класіфікацыйнай і намінацыйнай функцыі мовы, аднак у слове ёсць і семантычны кампанент, які адпавядае акумуляцыйнай функцыі. Вакол кожнага слова, асабліва цэнтральнага, назапашваецца значная колькасць інфармацыі. Уся сукупнасць непаняцыйных семантычных доляў, якія адносяцца да слова, называецца яго лексічным фонам. Тэрмін з’яўляецца вытворным ад “фонавыя веды” (ці веды, якія патэнцыяльна прысутнічаюць ў свядомасці чалавека), якія захоўваюцца ў памяці чалавека, але іх актуалізацыя залежыць ад патрэбы ў іх, і ўспамінаюцца яны не адначасова, а паступова. Лексічны фон – гэта не індывідуальны набытак асобнага чалавека. Зразумела, што некаторыя

звесткі могуць быць уласнымі, аднак лексічны фон, як і лексічнае паняцце, – гэта прыналежнасць мове, з’ява масавай, ці моўнай, свядомасці. Намі сабраны звесткі пра лексему “лыжка”, якія дапамогуць асэнсаваць як лексічнае паняцце, так і лексічны фон слова.

Лыжка – ‘*прадмет сталовага прыбора для рэдкай або рассыпістай ежы*’ [10, с. 324].

Лыжачка – 1. *Пад лыжачку (ударыць, папасці і пад.) – у ніжнюю частку грудзей.* 2. *Прадмет сталовага прыбора для зачэрвання ежы*[10, с. 323]. *Дыялектныя назвы: ополынык, полонік, полонык, пулонык, апалонік, ложка, ополонэк, уполонык, вароха, мешалка, трэпачка, чарап’е, чэрапак* [2, с. 256]; *берасцянка, лыжычка, лышка*[2, с. 127].

Іншыя назвы з кампанентам лыжка: ложкачка “*лыжкападобная палачка, якая служыць для снавання і для выраўноўвання нітак асновы*” [11, с. 65].

Словаўтваральнае гняздо – лыжачка 1) “*памяншалён. ад лыжка, невялікая лыжка*”; 2) “*лапатачка з дзірачкамі, куды працягваюцца ніткі пры снаванні красён*”; лыжачнік “*майстар, які робіць драўляныя лыжкі*”; лыжачны “*які мае адносіны да лыжкі; звязаны з вытворчасцю лыжкі*”; лыжкавы “*тое, што і лыжачны*”[10, с. 65]; лыжніца, лыжнік “*навеска на сцену палічкай да затыкання ў ім лыжак*”, стругальжнік “*хто выстругае лыжкі*” [11, с. 65].

Этымалогія – укр. ложка, ліжка, лішка, ліжга, руск. ложка, кастр. лыжка, ст.-рус. лъжка, ложька, польск. lyzka, lyska, lyjska, славац. lyzka. Прасл. лъзка “лыжка”, якая першапачаткова рабілася з дрэва, з кары; гэта дэмінітыўнае ўтварэнне ад *лъга, і.-е, адпаведнікам якога з’яўляецца алб. lugë “тс”, усх.-асец. aligd “надрэз”, ст.-інд. gujati “ламае” [12, т. 6, с. 19].

Устойлівыя адзінкі: лыжка дзэгцю (у бочцы мёду) ‘*нязначная, але непрыемная дробязь, якая псуе што-небудзь добрае*’;

У лыжцы вады ўтапіць ‘*прычыніць вялікую непрыемнасць каму-небудзь з-за дробязі*’;

(Адна) лыжка дзэгцю псуе бочку мёду ‘*нязначная, але непрыемная бробязь псуе што-небудзь добрае*’[8];

Увосень лыжка вады, вядро гразі;

Вясной вядро вады, а лыжка балота, а ў восень лыжка вады, а вядро гразі;

Вясною цэбар вады – лыжка гразі, а восенню лыжка вады, а вядро гразі;

Дорага лыжка да абеду;

Сухая лыжка рот дзярэ [1];

Божа мой, божа мой, столькі людзей, хоць лыжкаю мяшай.

Каб прымеў, то ў ложцы вады ўтапіў бы.

Калі мёд, то і з ложкаю.

Ціт, ідзі малаціць. – Бруха баліць. – А йдзі есці. – Го-го! А дзе вялікая лыжка?

Не ў пару абед, калі сваёй ложкаі нет.

Дару грушаваю лыжкаю, яблыневаю міскаю і вярбоваю калыскаю, і каб не была пустая.

Ты сягоння ўпіўся. – Каб я так першаю ложкаю ўдавіўся.

Каб ты першаю ложкаю ўдавіўся [7].

Загадкі:

Вушка ў моры – хвост у горы (лыжка).

Што ў яме ўверх нагамі? (лыжкі)

Не разыначка я – мяне ж усе смакуюць: не дзяўчыначка я – мяне ж усе цалуюць (лыжка) [6].

Ішоў чаборык цераз панскі дворык. Што гэта? (лыжка)

Вязушка вязе, сякушка сячэ, мокры Марцін ні сапе, ні храпе, толькі паварочваецца (лыжка, зубы, язык).

Дзеравяшка бярэ, касцяшка сячэ, а мокры Марцін падкладвае (лыжка, зубы, язык).

Сізаныкі селезень пад вадою плавае (лыжка).

Загадаю загадку: улажу ў яму ягадку, выму, абліжу ды ізноў улажу (лыжка і міска з кашай).

Я вам скажу загадку: вазьмі з ямы ягадку, абліжы і зноў улажы (лыжка).

Загадаю загадку: дастань з рота ягадку, абліжы і зноў улажы (лыжка са стравай).

Кіну кривуліцу тын на вуліцу, сякачыкі сякуць, Андрэй паварочвае (лыжка, язык, зубы).

Нясу кривулічку ды ў тую вулічку (лыжку ў рот).

Што гэта за загадка, што ў яме ягадку выймаю, абліжу ды зноў улажу (лыжка і міска з кашай).

Без чаго найбяднейшы чалавек абедаць не сядзе? (без лыжкі)

Каля ямы стаяць людзі з кіямі (міскі з лыжкамі) [6].

Антрапонімы: Лыжка, Ложка, Лыжчык, Ложачка, Лыжко, Лышко, Лышчык, Лажко, Лажкоў, Ложачкін, Лажкоўскі, Лошка, Лошко [4, с. 357].

Сімволіка. Лыжка – адна з нямногіх асабістых рэчаў чалавека. Яе забаранялася аддаваць, і просьба пазычыць лыжку выглядала як просьба падарыць яе. Як рэч, што працяглы час непасрэдна судакранаецца з чалавекам, лыжку надзялялі здольнасцю “ўбіраць” у сябе нейкую яго ідэальную частку. Таму ў шматлікіх рытуалах лыжка стала шырока выкарыстоўвацца ў якасці замяшчальніка самога чалавека, як сімвалічны яго прадстаўнік. Адсюль і выкарыстанне яе ў абрадах, што спадарожнічалі асноўным этапам жыцця чалавека, – у час радзін, вяселля, пахавання,

Дзядоў, а таксама ў самых розных побытавых сітуацыях. Па-рознаму клалі прыборы: лыжку і відэлец выемкай уверх – на вясельным сталае, выемкай уніз – на памінальным (паревернутая лыжка нагадвае заход сонца) [3, с. 242].

Медыятыўная скіраванасць лыжкі, яе здольнасць быць “умяшчальняю” пэўнай магічнай інфармацыі з наступнай яе перадачай паміж святамі абумовілі выкарыстанне лыжкі ў рытуалах ахвярапрынашэння і шматлікіх варожбах. Так, лыжка побач з хлебам і соллю заставалася на сталае ў час запрашэння дамавіка, з ёю ў руках клікалі Долю. Лёс прадказвалі лыжкай, пакінутай на сталае ці ў куцці на Каляды [3, с. 92].

Рот у традыцыйнай культуры ўяўляўся як уваход у невядомае, іншае вымярэнне і таму атаясамліваўся з чалеснікамі печы. Сованне лыжкі ў рот выступае як акцыя, ізафункцыянальная засоўванню ў печ лапаты і ў пэўнай ступені сованню ў зямлю – капанню магілы. Усё гэта сцвярджае медыятыўнасць самога дзеяння – кармлення, якое, акрамя таго, ёсць ілюстрацыя непасрэднага судачынення культуры і прыроды [3, с. 294–295].

Святы, абрады. Напярэдадні Дзядоў гаспадыня ўвесь дзень рыхтавала ежу, каб былі адпаведныя стравы, але каб іх лік быў няпарны – не меней ад пяці страў. Да куцці пайменна запрашалі ўсіх памерлых у гэтай хаце, але спачатку апошняга з нябожчыкаў як, напрыклад: “Васіль, Янка, Алена... прыходзьце ўсе да стала”. У хаце адчыняліся дзверы, каб нябожчыкі маглі зайсці. Ставілася асобная міска ці талерка, клалася лыжка, відэлец, налівалася шклянка і бралася па лыжцы кожнай стравы [3, с. 296].

Гульні, забавы, песні. Гульня “Кашавар”: “Кашавар” аббягае круг за спінамі ўдзельнікаў і незаўважна падкідвае да ног каго-небудзь “лыжку” (шышка, каменьчык, анучка і г.д.). Калі пасля гэтага “кашавар” паспее аббегчы круг, ён гаворыць: “Раз, два, тры – кашу вары!” і выштурхоўвае гульца, якому падкінута “лыжка”, у сярэдзіну круга, дзе той павінен знаходзіцца да канца гульні...

Калі гулец заўважыць падкінутую яму “лыжку”, ён становіцца “кашаварам”, а ранейшы “кашавар” займае яго месца [5, с. 135].

Гульня “Штучкі”: дасыпалі соль да снегу і ўціралі драўлянай лыжкай так доўга, пакуль кубак сапраўды прымярзаў да лавы так моцна, што можна было ўнесці разам з ім усю лаву [5, с. 438].

Мы паспрабавалі паказаць лексічны фон слова “лыжка”. У свядомасці людзей звычайна спалучаецца значны аб’ём інфармацыі пра слова: яго лексічнае паняцце і лексічны фон. Лексічнае паняцце слова пастаяннае, а лексічны фон значна змяняецца, нават на працягу жыцця аднаго чалавека. Гэтыя змены непасрэдна залежаць ад дынамікі культурнага жыцця. Іменна культура задае хуткасць і накірункі зменаў у лексічным фоне, які адлюстроўвае і фіксуе гэтыя змены.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі : Тлумач. слоўн. беларус. прыказак і прымавак з арх. кафедра. зб., рэд. выд. XIX і XX стст./ А. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 320 с.
2. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. / С. Санько [і інш.] ; рэд. В. Аўтушка. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
3. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
4. Гульні, забавы, ігрышчы / склад. А. Ю. Лозка ; рэдкал. А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 534 с.
5. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / М. М. Аляхновіч [і інш.] пад рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчука. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
6. Загадкі / склад. М. Я. Грынблат [і інш.] ; рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 363 с.
7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 511 с.
8. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – 2 т.
9. Рапановіч, Я. Н. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Я. Н. Рапановіч. – Выд. 2-е, дапрац. і перапрац. – Мінск : Выш. шк., 1974. – 384 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
11. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1985. – 5 т.
12. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / уклад.: Г. А. Цыхун [і інш.] ; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2010.

А.М. Самасюк (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

МЯНУШКІ Ў ГАВОРЦЫ ВЁСКІ РАДЗЕЖ МАЛАРЫЦКАГА РАЁНА

Вёска Радзеж знаходзіцца ў Маларыцкім раёне Брэсцкай вобасці. Размешчана яна амаль на мяжы з Украінай. Вёска мае старажытную гісторыю, першы пісьмовы ўспамін пра яе датуецца 1566 годам. Сёння Радзеж – гэта немалая вёска, дзесьці на паўсотні двароў, працягласцю каля 3 кіламетраў. Жыхары ўсе мясцовыя, прыезджых амаль няма, таму называюць адзін аднаго па мянушках.

Мянушкі ў час іх узнікнення заўсёды маюць пад сабой які-небудзь рэальны факт. Часта яны акрэсліваюць асобу па знешнім выглядзе ці па характары. У назвах-мянушках шырока адлюстроўваюцца розныя бакі жыцця і дзейнасці чалавека.

Мянушкі можна аб'яднаць у некалькі самастойных тэматычных груп, кожная з якіх ілюструе асноўны прынцып эмацыйна-ацэначнай намінацыі, тую прымету, што стала асновай узнікнення дадатковага імя.

У асобныя групы намі вылучаны наступныя мянушкі:

- **Назвы, утвораныя ад імя ці прозвішча чалавека:**

Ваніцкiй. Мянушка ўтварылася ад імя Іван.

Гарай, Гарайчiк. Паходзіць ад імя Герасiм; чалавек вярнуўся з вайны без нагi і тым запомнiўся аднавяскоўцам.

Жыгарка, Жыгар. Члены сям'i атрымалi мянушку па прозвiшчы Жыгарэвiч.

Бэрко. Чалавек, прозвiшча якога было Бярчук.

Ванюшына. Жанчына, якая была замужам за Іванам.

Мырунóвы. Мянушка пайшла ад продка Мірона.

Сыдуrow. Атрымаў мянушку, бо бацька меў імя Сідар.

Бурiсыха. Жанчына, якая замужам за Барысам.

Вляся. Мянушка ад імя Ульяна.

Гнáтова. Мянушка ад імя мужа Ігнат.

Манiрка. Імя жанчыны Марыя, ад яго і мянушка.

Мусейко. Мужчына меў імя Маісей.

Калэнца. Мянушку атрымаў ад свайго імя Мікалай.

Маркúша. Мянушка ад імя Марк.

Ванюхэль. Атрымаў мянушку ад свайго імя Іван.

Юрма. Чалавек быў вельмі вялікім, а звалі яго Юрый.

Бартошык. Мянушка ад імя Барталамей.

Максымкi. Сямейная мянушка, якую род атрымаў ад свайго продка, якога звалі Максім, што служыў у лейб-гвардыi пры цары.

Мышыга, Мышка. Мянушку атрымаў ад свайго імя Міхаіл.

Макарыха. Жанчына атрымала сваю мянушку ад імя мужа Макар.

Грыцкi. Сямейная мянушка, атрымалi яе ад імя бацькi Рыгора, па- мясцоваму Грыця.

Мiцьга. Мянушка ад імя Міхаіл.

Карпúсь. Мянушка ад імя Карп.

- **Назвы па месцы пражывання да пераезду ў вёску Радзеж:**

Галювчанка. Жанчына да замужжа пражывала ў вёсцы Галёўка.

Рúская. Жанчына, чые продкi пераехалi на пастаяннае месца жыхарства з Расii.

Галiй. Чалавек, продкi якога пераехалi з Галiччыны.

Беларúс. Адкуль пераехаў, невядома, але размаўляў па-беларуску.

Збуражчык. Быў родам з вёскi Збураж.

Украiнка. Жанчына прыехала з Украiны і ўсё жыццё размаўляла на ўкраiнскай мове.

- **Назвы паводле характару чалавека:**

Герой. Вельмі задзірлівы чалавек, за што і атрымаў кплівую мянушку.

Комік. Чалавек, які вельмі камічна расказваў розныя гісторыі.

Чірка. Любіў упрыгожыць свой аповед. Чірун – чалавек, які расказвае нерэальныя гумарыстычныя гісторыі.

Свэрба. Задзірысты чалавек. Пра якога гаварылі, што “в ёго кулакі свэрбят”.

Бзэбзі. Сямейная мянушка, якую яны атрымалі, бо вельмі любяць з усімі сварацца.

Попко. Скупы чалавек. Мянушка пайшла ад выразу “скупы як поп”.

Бомбэла. Дужы, задзірысты чалавек.

Пікуза. Жанчына з дрэнным характарам.

- **Назвы, атрыманыя паводле ўчынкаў, паводзінаў чалавека:**

Гітлер. Мужчына атрымаў мянушку з-за таго, што ў свой час насіў вусы і прычоску такія, як у Гітлера.

Лялька. Мужчына хваліўся, што ў яго сын прыгожы, як лялька.

Яблычко. Мянушка ўзнікла, бо чалавек любіў паўтараць: “А ты ж яблычко”.

Стахановэць. Прымаў актыўны ўдзел у стаханаўскім руху.

Флёт. Калі напіваўся, заўжды пападаў у канаву з вадой.

Бобыль. Вельмі доўга не жаніўся, заставаўся бабылём.

Краля. Жанчыну ў маладосці дражнілі “Галя-Краля”.

Ріда. Жанчына спяваць не ўмела, але вельмі хацела, спявала толькі: “Тай-ріда-ріда-да!”

Красівая. Лічыла сябе самай прыгожай і часта гаварыла: “Правда, я красівая?”

Быроза. Мужчына, выпіўшы, заўжды спяваў: “Ой, бярозы ды сосны...”

Шпала. Быў камсоргам і збіраў камсамольскія ўзносы. Першапачаткова мянушка была Шчипальшчкік, пазней змянілася да Шпальшчык, з часам стала Шпала.

Покідэнэць. Пакінуў сваю сям’ю.

Махорка. Усё жыццё курыў толькі махорку.

Музыкánt, Гарманіст. Іграў на вяселлях на гармоніку.

Сомік. Мужчына, чыя маці ў маленстве пахвалілася суседкам, што яе сыноч “спыць, як сомічок”.

Діпутáтова. Жанчына, чый муж быў дэпутатам.

Княгіня. Жанчына была высокага паходжання; яе, падмануўшы, прывёз у вёску муж.

Ерогін. Мужчына атрымаў мянушку па прозвішчы мясцовага пана; ён шмат апрацоўваў зямлі, як той абшарнік.

Лётчiк. У маладосці служыў у лётных войсках.

- **Назвы па пэўных фізіялагічных асаблівасцях і знешнім выглядзе чалавека:**

Глухая. Жанчыну назвалі так, бо яна нарадзілася з дрэнным слыхам.

Мўрах. Маленькі і вельмі працавіты чалавек.

Лівыі. Мужчына валодае левай рукой лепш, чым правай.

Бадзя. Былы настаўнік беларускай мовы гаварыў, што ён “бадзяецца без толку”.

Бызрукі. Страціў руку на працы ў калгасе.

Дында. Высокі чалавек. Сугучная прастамоўнаму слову “дында”.

Кнопка. Мянуску жанчына атрымала, бо мае невялічкі рост.

Рабўха. Твар жанчыны густа ўсыпаны рабаціннем.

Сыка. Вельмі доўга не вымаўляў гук с, тым самым “сыкаў”.

Рыжыйкі. Мае рыжыя валасы.

Куцюба. Мянуску жанчына атрымала з-за таго, што была худой і гарбатай.

Усаты. Мужчына мае густыя чорныя вусы.

Плысочка. Маленькая, рыжанькая жанчына, знешне падобная на грыб “плысочка”.

Краснюк. Твар у мужчыны заўсёды быў чырвонага колеру, як падбярэзавік, які па-мясцоваму называецца краснюком.

Ужо кароткае знаёмства з неафіцыйнымі найменнямі (мянускамі) вёскі Радзеж пашырае нашы веды пра асаблівасці паходжання і ўжывання гэтых моўных адзінак, паказвае на матывацыйную і функцыянальную адметнасць гаваркіх антрапонімаў.

Я.Р. Самуйлік (БрДТУ, Брэст)

ВЁСКА ГОРТАЛЬ ІВАЦЭВІЦКАГА РАЁНА: ГІСТОРЫЯ, СУЧАСНАСЦЬ, МОВА

Горталь – вёска ў Целяханскім пасялковым савеце, што размешчана за 50 км на паўднёвы ўсход ад раённага цэнтра г. Івацэвічы. Упершыню згадваецца ў пісьмовых крыніцах у 1539 годзе пад назвай (на рускай мове) Гортоль (Ортел, Гортель, Ортель). Паселішча належала да аднайменнага маёнтка. У 1567 годзе Горталь – уладанне Кішкаў па Радзівілах. Па іншых звестках гэтае паселішча ўпамінаецца ў “Пісцовай кнізе” былога Пінскага староства, складзенай у 1561–1566 гадах пінскім і кобынскім старастам Лаўрынам Войнам. Пры апісанні Вядскай воласці ён піша пра дарогу, якая звязвала Бабровічы з Горталем. З 1795 года паселішча ўвайшло ў склад

Расійскай імперыі. У 1874 годзе (па іншых звестках – у 1876 годзе) Горталь – вёска Целяханскай воласці Пінскага павета Мінскай губерні, дзе пражывала 218 чалавек. Паселішча ўваходзіла ў Целяханскі царкоўны прыход. У 2005 годзе тут налічвалася 1060 жыхароў і 338 гаспадарак [3, 95–99, 135–136, 204; 4, с. 67–71, 108–109, 210; 5, с. 467–468; 6, с. 378–379; 11, с. 476].

Для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” (дапрацаваны варыянт, 128 пытанняў), а таксама т.зв. вялікая (новая) праграма: “Як у вас гавораць?” (210 пытанняў па лексіцы) [15, с. 32–35]. Дыялектны матэрыял у в. Горталь (мясц. назва: *Но́ртол*; жыхары: *хо́ртол’цы*, *хо́ртол’ец*, *хортол’а́нка*) быў запісаны ў верасні 2013 – красавіку 2014 годзе ад мясцовых жыхароў Юнчыка Аляксея Трафімавіча, 1950 года нараджэння, і Юнчык Веры Уладзіміраўны, 1953 года нараджэння.

Разгледзім комплекс моўных асаблівасцей, якія характарызуюць гаворку в. Горталь Івацэвіцкага раёна.

Даследуемай гаворцы ўласцівы пяціфанемны склад галосных гукаў [a], [e], [o], [y(i)], [y]. Найперш адзначым такую адметную рысу дадзенай гаворкі, як захаванне гістарычнага *оў ненаціскным становішчы пасля цвёрдых зычных, г.зн. о к а н н е: *до́ро́ха*, *ко́ро́ва*, *хо́лова*, *мо́локо*, *с’е́но*, *л’е́то*, *высо́ко*, *жы́то* і інш [15, к. 1].

Адна з найбольш яркіх і спецыфічных асаблівасцей націскаго вакалізму вывучаемай гаворкі – гэта рэалізацыя галоснага [é] на месцы этымалагічнага *о ў складахпад націскам: *бе́л’ш*, *вѐз*, *вѐн*, *вѐл*, *ко́рэ́вка*, *не́йды́з’еш*, *не́с*, *сте́л*, *ке́н’*, *ке́т* [15, к. 2].

Вельмі выразнай і паказальнай адметнасцю разглядаемай гаворкі з’яўляецца вымаўленне гука [e] ў наступных пазіцыях: на месцы гістарычных *е, *h ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных: *весна́*, *беда́*, *ведро́*, *мешо́к*, *песо́к*; на месцы этымалагічных *е (*ь) у першым пераднаціскным складзе пасля гістарычных *з, *с, *н, [ц’] <*т, [дз’] <*д: *з’емл’а́*, *с’ело́*, *ц’ене́р*, *дз’ен’о́к*, але *н’і́ма*, *н’і́ма*; на месцы этымалагічнага е ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у словах тыпу: *хл’ед’е́w*, *зл’ека́wс’а*, *зл’ека́ц’іса*, *за́йец*, *па́мец’*, але *уз’ела́* і *вз’ала́*. Аднак у адпаведнасці з гістарычным націскным *h, апрача [e], спарадычна зафіксаваны галосны [é]: *л’ес*, *с’е́но*, *сн’eh*, *хл’ew*, *в’е́ц’ер*, *в’е́ц’ор*, *л’е́то*; *л’ѐс*, *с’ѐ́но*, *сн’ѐh*, *хл’ѐw*, *л’ѐ́то* і інш. [15, к. 4–7, 7а, 12–15].

Характэрная асаблівасць даследуемай гаворкі – гэта вымаўленне гука [o] на месцы націскаго і паслянаціскаго этымалагічнага *е адпаведнаў лексемах *дал’о́ко*, *оўйо́с*, *ве́чор*, *бе́рох*, а таксама

захаванне названага гістарычнага галоснагаў націскай пазіцыі пасля цвёрдых зычных у слове *мед* [15, к. 8–10, 11, 11а].

Найбольш яркай і значнай адметнасцю сістэмы кансанантызму дадзенай гаворкі з'яўляецца розная рэалізацыя губных і пярэднеязычных: губныя цвёрдыя перад этымалагічнымі **е* /ва ўсіх пазіцыях/, **h*/у ненацісных складах/: *весна*, *бе*роh*, ve*чор, *до мен'е*, *пе*ршы, *беда*, *ведро*, *мешо*к, *песо*к; мяккія – перад гістарычным **і*: *заб'іра*ц*'і*, *лов'і*ц*'і*, *м'і*ска, *н'іса*ц*'і*, *роб'і*ц*'і*; этымалагічныя **з*, **с*, **н*, [ц'] <**т*, [дз'] <**д*, **л* мяккія перад гістарычнымі **е* (**ь*), **і*: *з'емл'а*, *с'ело*, *н'іма*, *н'іма*, *ц'ене*р, *дз'ен'о*к; *з'іма*, *кос'і*ц*'і*, *н'і*чка, *ходз'і*ц*'і*; *ал'е*, *л'едз'*, *по*л'е; *кол'і*, *л'і*па, *л'і*ц*'і*, *ходз'і*л'і [15, к. 6, 7а, 22, 24, 25, 27, 28].

Выразная асаблівасць вывучаемай гаворкі – гэта пераход этымалагічных “паўмяккіх” **д'*, **т'* перад **е*, **і*, гістарычных мяккіх **д'*, **т'* перад націсным **h* ў палаталізаваных зычных [дз'], [ц']: *дз'ен'*, *ц'ене*р; *ходз'і*ц*'і*, *ц'і*хо; *дз'ед*, *ц'ен'*. Акрамя гэтага, у падобных умовах спарадычна адзначаны мяккія [дз^д'], [ц^м'] ([дз^д'] – вымаўленне [дз] з прыгукам [д], [ц^м'] – вымаўленне [ц] з прыгукам [т]), [д'], [т']: *дз^д'ен'*, *ц^м'ене*р, *ходз^д'і*ц*'і*, *ц^м'і*хо, *дз^д'ед*, *ц^м'ен'*; *д'ен'*, *т'ене*р, *ход'і*т'і, *т'і*хо, *д'ед*, *т'ен'*. Аднак на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку этымалагічны мяккі **т* паслядоўна ацвярдзеў: *вэн хо*дз'іт, *но*с'іт, *воны* хо^дз'ат, *но*с'ат [15, к. 32–35].

Істотнай адметнасцю разглядаемай гаворкі з'яўляецца рэалізацыя мяккіх зычных у гістарычных спалучэннях **гы*, **кы*, **хы*, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў: *до*wh*'і*, *коро*тк*'і*, *то*нк*'і*, *ц'і*х*'і*. Аднак у пазіцыі перад галосным [е] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку зычныя [h], [к], [х] захаваліся цвёрдымі: *до*whе, *до*whеіе, *коро*тке, *коро*ткеіе, *ц'і*хе, *ц'і*хеіе [15, к. 26, 31].

Паказальная асаблівасць даследуемай гаворкі – гэта наяўнасць пераважна толькі цвёрдых этымалагічных **р*, **ж*, **ш*, **ч*, **ц* у пэўных пазіцыях: *ре*чка, *hre*x, *поре*зав, *пора*док, *hpa*d, але *дз'е*рeво; *жар*, *жы*то, *на меже*; *ша*пка, *ол'е*шына; *во*чы, *о*чы, *лохаче* ‘буякі, дурніцы’; *молодз'і*ца, *ца*чка, *хло*пцы, *цеп*, *це*чка [15, к. 36–38].

Неадназначны і своеасаблівы ў дадзенай гаворцы галосны [в], што паходзіць з **в*, **л*. У пазіцыі перад галосным ён рэалізуецца ў губна-зубны [v]: *ва*та, *во*да, *во*л'ны, *в'е*ц'ор, *плыву* і інш. Сустракаецца губна-зубны [v] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: *вз'ала*, *в'йун* ‘уюн’ і інш. Аднак у пазіцыі пасля галоснага гука перад зычным і ў канцавым становішчы зычны [в] (< **в*, **л*) даў рэфлекс губна-губнога [w]: *ла*чка,

пра□wда, до□wh'i, куп'і□□□w. Акрамя гэтага, паўгалосны [ў] зафіксаваны ў наступнай словаформе: *оўйо□с* [15, к. 9, 12, 41].

Вельмі яркая адметнасць вывучаемай гаворкі – гэта вымаўленне фарынгальнага (глотачнага) зычнага [h]: *хусты□, хо□род, hadз'у□ка, зноh'i□* і інш. Зрэдку ўжываецца тут і выбухны [g]: *ху□с'і g'erg'e□чут* ‘гусі гагочуць’.

Адрознай асаблівасцю разглядаемай гаворкі з'яўляецца таксама захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі: *дуб, véz, нѣж, хо□лод, ка□зка, заha□дка, ху□бка, нѣ□жка* [15, кк. 39, 40]. Часам на канцы слова назіраецца частковае аглушэнне гэтых зычных: *дубⁿ, véz^c*.

Яшчэ адна істотная адметнасць даследуемай гаворкі – гэта захаванне гістарычнага спалучэння “**мяккі зычны + Ъ**” у становішчы паміж галоснымі або рэалізацыя ў акрэсленай пазіцыі падоўжаных зычных: *з'е□л'йе,нас'е□н'йе;з'е□л'л'е,нас'е□н'н'е* [15, к. 53].

І нарэшце, выразнай і значнай асаблівасцю дадзенай гаворкі з'яўляецца пашырэнне пратэтычных зычных [h], [v] або іх адсутнасць перад галоснымі [o], [y]: *hora□ц'і, хо□стры, н'іho□дноho; vo□з'еро, vo□сен', vo□чы, voho□н', ву□л'іца; ону□ча, o□сен', o□чы* [15, кк. 43–49].

Характарызуецца вывучаемая гаворка і сваімі граматычнымі адметнасцямі.

Назоўнікі мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку другога скланення з мяккай і зацвярдзелай асновай у творным склоне зафіксаваны з канчаткамі *-ем, -ом*: *коне□м,рубл'е□м, ноже□м, йейце□м, йайце□м; кон'о□м, рубл'о□м* [15, к. 54].

Назоўнікам жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне ўласцівы канчатак *-е*: *на дворе□□□, на конце□, на меже□* [15, к. 55, 56].

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з цвёрдай і мяккай асновай у месным склоне вымаўляюцца з канчаткамі *-і*: *у /v/ ха□ц'і, у /v/ л'ес'і, /y/ в по□л'і, у /v/ но□□с'і* [15, к. 57].

Формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку адзначаны з канчаткамі *-о, -а*: *ма□мо, ба□бо, Ва□л'о, На□дз'о, Ма□н'о; ма□ма, ба□ба,Ва□л'а, На□дз'а, Ма□н'а* [15, к. 58].

Назоўнікам жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне характэрны канчаткі *-ей* або нулявы канчатак: *н'і^eма□, н'іма□ бабе□й, голове□й, йаме□й, дороhe□й, стрехе□й; баб, hole□в, доре□h, стрех* [15, к. 59].

Яркая і паказальная асаблівасць прыметнікаў раглядаемай гаворкі – гэта т.зв. “сцягнуты” аднаскладовы націскны і ненаціскны канчатак *-a* або поўны двухскладовы націскны і ненаціскны канчатак *-ейе* (зрэдку – ненаціскны канчатак *-e*) у назоўным склоне адзіночнага ліку адпаведна жаночага і ніякага роду: *молада□, стара□, до□бра, но□va; моладе□йе, старе□йе, но□вейе, соло□дкее, хоро□□шейе; до□whe, коро□тке, ц’і□хе*. Аднак у гэтым жа склоне і ліку жаночага роду, як і ў літаратурнай мове, тут мае месца і поўны двухскладовы націскны і ненаціскны канчатак *-айа*: *молада□йа, стара□йа, но□вайа, до□брайа* [6, к. 65–68].

Інфінітыў дзеясловаў з асновай на галосны пашыраны з старажытным суфіксам *-ц’і*: *роб’і□ц’і, спа□ц’і, ходз’і□ц’і* [15, к. 73].

Дзеясловам першага і другога спражэнняў у трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку ўласцівыканчаткі *-e, -іт, -ут, -ат*: *vén idz’e□, н’ес’е□, хо□дз’іт, но□с’іт, воны□ іду□т, н’есу□т, хо□д’ат, но□с’ат* і інш. [15, к. 80].

Зваротныя дзеясловы ў даследуемай гаворцы адзначаны з постфіксам *-са (-со)*: *бра□ц’іса, зва□ц’іса, мы□ц’іса, умыва□ц’іс’а, роб’і□ц’іса, бойу□са, купа□йуса, бойа□wса, купа□wса, н’е□шчо зроб’і□лоса* [15, к. 74, 79].

Выразная і значная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта аднаўленне форм інфінітыва на *-ц’і (-ц’е)* з захаваннем зычных [к], [h] у аснове: *с’е□кц’і, с’екц’е□, пекц’е□, стрыц’е□*. Да таго ж у форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу падобныя дзеясловы паслядоўна захоўваюць зычны [h], непаслядоўна – [к]: *стрыц’у□т, с’еку□т, але пеку□т і печу□т* [1, с. 316–318; 9, с. 155; 20, 64, 116, 184–185].

Разгледзім яшчэ шэраг найбольш істотных асаблівасцей вывучаемай гаворкі. Назоўнік *гру□□дзі* ў творным склоне мае канчаткі *-ам’і, -м’і*: *бол’і□т пыд хруд’а□м’і, хрудз’м’і□*. Назоўнік *чо□боты* [боты] у месным склоне множнага ліку ўжываецца з націскным і ненаціскным канчаткам *-ах*: *у чобота□х, чобо□ц’ах*. Асабова-ўказальныя займеннікі трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *ён, яна□, яно□, яны□*, уласна-асабовы займеннік другой асобы множнага ліку *вы*, няпэўны займеннік *не□шта*, а таксама займеннік, злучнік і часціца *што* выступаюць у своеасаблівых лексіка-граматычных формах: *vén, вона□, воно□, воны□; v’і; н’е□□шчо; шо, шчо*. Азначальнаму займенніку ўсе ў выразе *жа□ла жы□та з усі□мі* ўласцівы наступны фанематычны варыянт: *жа□□ла жы□то з ус’іма□*. Дзеяслоўныя формы тыпу *лята□ць, лята□юць* вымаўляюцца з націскам на першым складзе асновы: *л’е□□□тац’і, л’е□□тайут*. Дзеясловам *хадзі□ць, насі□ць* у першай асобе адзіночнага ліку характэрны адметныя формы: *ходз’у□, нос’у□*. Інфінітыў дзеяслова *расказва□ць* адзначаны з фанематычным варыянтам:

роска□зывац'і. У выразе *гадзі□ннік (часы□)* *вісі□ць* дзеяслоў *вісе□ць* у трэцяй асобе множнага ліку, а таксама ў выразе *я лью ваду□* дзеяслоў *ліць* у першай асобе адзіночнага ліку маюць наступны лексіка-граматычны выгляд: *часы□w'e□с'ат; йа л'л'у wo□ду* [15, к. 50, 52, 61, 62, 69, 71, 72, 76–78, 84].

Адрозніваюць і вылучаюць разглядаемую гаворку і разнастайныя лексічныя адметнасці: *ба□л'ка* ‘бэлька’, *б'е□лы* *һрыб* ‘баравік’, *бл'ішча□□вы* ‘бліскучы, блішчасты, які бліскае, ззяе, выпраменьвае святло; які мае гладкую, бліскучую паверхню, адбівае прамяні святла’, *бол'а□чка* ‘хвароба ў выглядзе сажы ў коласе’, *боронава□ц'і*, *волочы□ц'і* ‘баранаваць’, *бо□чечка* ‘ячэйка на мёд у сотах’, *булава□*, *довбе□н'ка* ‘даўбешка, палка з тоўстым канцом /круглае палена з патончаным канцом-дзяржаннем для расколвання, убівання чаго-небудзь, у што-небудзь; невялікая доўбня/’, *бу□л'каwk'і* ‘бурбалка, бурбалкі’, *бу□с'ко* ‘бусел’, *бу□с'ко кл'еко□че* ‘бусел клякоча’, *бере□мн'е* ‘бярэмя’, *бере□мн'е*, *пере□б'ірок* ‘пластаваны абярэмак сена’, *варе□нька* ‘кашэль /вялікая кашолка, звычайна з лучыны/’, *во□w'чыіе*, *ове□чыіе* ‘неядомыя грыбы’, *во□л'л'е* ‘валлэ’, *вуздз'е□чка*, *уде□чка* ‘аброць’, *вым'е□тац'і* ‘вымятаць’, *вы□мн'е* ‘вымя /у каровы/’, *вы□чawk'і* ‘мякаць унутры гарбуза’, *v'йун* ‘уюн’, *һо□йдалка* ‘арэлі’, *һолова□сц'ік* ‘апалонік /хвастатая лічынка жабы/’, *һры□ва* ‘пропуск у кашэнні’, *һуздз'е□р* ‘ніжня частка снапа’, *һу□с'і g'ерг'е□чут* ‘гусі гагочуць’, *һушак'і□* ‘вушакі /бакавы брус у дзвярнай асадзе’, *дзв'ён* ‘вага ў калодзежным жураўлі’, *дз'у□бка*, *дз'у□бен* ‘дзюба ў птушак’, *дз'ац'е□л'іна* ‘дзяцеліна /дзікая канюшына/’, *драб'і□на*, *страб'і□на* ‘драбіны /прыстаўная лесвіца/’, *ды□хл'іна* ‘уздухавіна /у каровы, бакавая ўпадзіна паміж апошнім рабром і клубам/’, *йе□жык* ‘вожык’, *жа□ло*, *жало□* ‘джала /у пчалы/’, *журахv'і□ны* ‘журавіны’, *жереб'йа□□* ‘жарабя’, *запл'е□тац'і* ‘заплятаць’, *зато□w'ка* ‘здор /нутранае свіное сала/’, *збро□дз'іц'і* ‘нанесці шкоду пасевам’, *з'ел'ену□x'і* ‘недаспелыя плады’, *карма□ш* ‘кірмаш’, *карто□пла*, *карто□пл'і* ‘бульба’, *картопл'а□найа ка□ша*, *комн'акі□* ‘таўчоная бульба /пюрэ/’, *квасо□л'а* ‘фасоля’, *кло□wn'а* ‘рыбалоўная снасць’, *клу□н'а* ‘гумно’, *кл'у□чка* ‘вочап у калодзежным жураўлі’, *коворе□т* ‘калодзежны журавель /агульная назва/’, *ковта□ц'і* ‘глытаць’, *коzl'ак'і□□* ‘ядомыя грыбы’, *ко□ло Іваце□v'іч*, *ко□ло ха□ты* ‘каля Івацэвіч, каля хаты’, *коп'і□ца* ‘капа сена’, *коро□ва проже□рна* ‘пражэрлівая карова’, *косц'е□нк'і* ‘касцяніцы, касцянікі /лясная травяністая ягадная расліна/’, *кочерһа□* ‘качарга’, *кочеры□□жн'ік* ‘качарэжнік /месца каля печы, дзе стаяць качэргі/’, *краноһоло□v'ік*, *красноһоло□вец* ‘падасінавік’, *кубе□л'ец* ‘ку□бел /дзежка і пад. з вушкамі і векам для захоўвання салёнага сала/’, *ку□ра* ‘курыца’, *ку□ры коко□чут*, *сокора□т* ‘куры сакочуць’, *к'ёт*

м'яа□wкайе ‘кот мяўкае’, *кён’ нату□рл’івы* ‘конь натурысты’, *ла□пно* ‘вапна’, *ла□□с’іцы* ‘узоры ад марозу на акне’, *лата□□ц’і* ‘латаць, лапіць’, *л’еда□шчы* ‘кволы, стары, хілы’, *л’і□□вен*, *пролэ□□йны дошч* ‘лівень /моцны, праліўны дождж/’, *ло□тад’* ‘лотаць’, *лохаче□* ‘буякі, дурніцы’, *луh¹ /he□то вел’і□ке боло□ц’істе м’е□сто з ра□зноўу траво□йу, йаку□йу кос’і□л’і, кол’і□ подсыха□ло/* ‘луг¹ /вялікая балоцістая мясцовасць з кустамі, звычайна сенажаць/’, *луh² /йе□дк’і роство□р з по□пелу, зал’і□ты һара□чоўу водо□йу, йак’і□м мы□л’і бел’і□зну, хо□лову/* ‘луг² /едкі раствор, прыгатаваны з попелу, залітага варам, які ўжываўся для мыцця бялізны, галавы і інш.; шчолак/’, *мл’інцы□* ‘бліны /мучны выраб з рэдкага цеста, спечаны на патэльні/’, *мн’а□со худе□йе* ‘нятлуштае смачнае мяса’, *му□раха* ‘мурашка’, *му□с’іт* ‘мабыць’, *муц’і□ц’і* ‘хлусіць, маніць, падманваць’, *мете□л’ік* ‘матылёк’, *наһав’і□цы* ‘штаны’, *н’ебо□һа* ‘пляменніца’, *н’ебо□ж* ‘пляменнік’, *не□хл’а* ‘неахайны /чалавек/’, *оме□ц’і* ‘буйныя адходы пры ачыстцы абмалочанага збожжа’, *орабу□шок* ‘вєрабей’, *ора□ч* ‘араты /той, хто апрацоўвае, арэ зямлю; земляроб/’, *о□с’ен’іца* ‘вусень’, *оц’о□сы* ‘атосы, атос /драцяныя з жалезных прутоў або раменныя цяжы□, што ідуць ад верхняга канца аглоблі да за□гваздкі/’, *плы□тко* ‘мелка /пра нязначную глыбіню на возеры, рэчцы, сажалцы, балоце і інш./’, *подбере□зн’ік*, *ба□бка* ‘падбязозавік’, *подн’еб’е□н’н’е* ‘верхняя частка ўнутры печы’, *по□лудз’ен* ‘абед /час яды/; сярэдзіна дня, поўдзень’, *по□лымн’е* ‘полымя’, *помё□□ст*, *пыдло□һа* ‘падлога’, *поц’еро□бы* ‘мясцовасць, “прамежкавая” паміж балотам і грудом /выцєрабленае месца ад хмызняку (лесу) па сенажаць, поле і інш./’, *прос’е□кац’і* ‘прасякаць’, *проц’е□кац’і* ‘працякаць’, *прут* ‘пугаўё /дзяржанне, да якога прымацоўваецца пуга/’, *пта□шка* ‘птушка’, *пуһа□ц’іса* ‘палохацца, пужацца’, *пуха□□* ‘пятка, тупы канец яйца’, *пы□дз’ел’енк’і* ‘падзялёнка, падзялёнкі /ядомы пласціністы грыб з шапкай ад светла-шэрай да брудна-шэрай афарфоўкі/’, *пересла□нейе са□ло* ‘свіное сала са сляямі, пластамі мяса’, *пере□хмарок* ‘воблака’, *п’яа□вочн’ік* ‘слімак або смоўж з ракавінай у вадзе’, *радно□*, *це□һа* ‘палатняная коўдра’, *рома□н’еу* ‘рамонак’, *рыше□тн’іца* ‘рашэтнік /ядомы губчасты грыб карычневага колеру/’, *св’і□н’н’і ро□хкайут*, *ру□хкайут* ‘свінні рохкаюць’, *св’іну□шка* ‘свінуха /ядомы пласціністы грыб з карычнева-бураватай шапкай/’, *с’ен’н’і□к* ‘матрац, набіты сенам, саломай’, *с’ін’а□к* ‘польскі грыб /ядомы губчасты грыб каштанава-карычневага, бурага або шакаладна-карычневага колеру/’, *слон* ‘услон’, *слон’е□чн’ік*, *солон’е□чн’ік* ‘сланечнік’, *со□н’ейко* ‘сонейка’, *сосу□л’к’і* ‘ледзяшы’, *спова□ц’і* ‘спяваць’, *стре□лка* ‘кветканоснае сцябло ў цыбулі’, *стре□цца* ‘сустрэцца’, *стру□һа /н’евел’і□кейе боло□то, кол’і□ тро□х’і вода□ высыха□ла, то йейе□ кос’і□л’і/* ‘невялікі лужок, балотца, сенажаць’,

сту□бло ‘забалочаная мясцовасць, невялікае балотца’, сука□йло ‘сука□ла /старадаўняя прылада для насуквання нітак на цэўкі/’, сц’е□жар ‘месца, дзе стаяў стажок’, сц’о□бка /не□то по□хреб ко□ло ха□ты/ ‘склеп каля хаты’, трыбу□х ‘страўнік у кабана, свінні; страўнік кабана, свінні, набіты мясам, салам і вэнджаны на паветры’, хвартуха□ запереза□□ц’і ‘надзець і завязаць фартух’, холо□дне ‘халадзец, квашаніна’, хрест ‘крыж’, цв’ірку□н ‘цвыркун’, ц’е□□мно, по□ночы ‘цёмна’, ц’епа□р ‘сёння’, ц’і□рка ‘тарка /прадмет кухоннага ўжытку для раздраблення, расцірання, напрыклад, бульбы/’, цыба□х ‘лісце цыбулі’, цыдз’і□лко ‘цадзілка /кавалак палатна, марлі і пад. або іншае прыстасаванне для працэджвання малака ці якой-небудзь вадкасці/’, ц’у□ра ‘страва, прыгатаваная з вады, кавалкаў хлеба і цукру ці з малака і хлеба’, чабре□ц, чобо□□□р ‘чабор’, чаре□н ‘чарэнь’, часны□к ‘часнок’, чо□боты, чобо□ц’і ‘боты’, че□рез, проз ‘цераз’, шамп’ін’о□н ‘шампіньён’, шве□да ‘скварка’, шкарлуп’і□н’н’е ‘шкарлупіна, цвёрдая абалонка яйца’, шпа□ха ‘стрэмка’, шп’і□л’кі ‘іглападобнае лісце хвойных дрэў і кустоў’, шчаве□й ‘шчаўе’, шчо□лка ‘шчыліна’, шчын’а□ц’і ‘ачышчаць абмалочанае збожжа’, йа□сна ‘дзясна□, дзя□сны’ [7; 10; 12; 15; 18; 19].

Такім чынам, гаворка в. Горталь Івацэвіцкага раёна характарызуецца цэлым комплексам моўных адметнасцей і адносіцца да цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночнабрэсцкіх гаворак [2, с. 81–82, 107–108, 113, 189; 8, с. 7–8; 9, с. 202–203; 13, с. 123–125, 127–131; 14, с. 115, 120–122; 15; 16; 17].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко ; пад рэд. А. І. Жураўскага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
2. Вайтовіч, Н. Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 220 с.
3. Вялікі гістарычны атлас Беларусі : у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Белкартаграфія, 2009. – Т. 1. – 2009. – 1 атлас (244, [3] с.).
4. Вялікі гістарычны атлас Беларусі : у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Белкартаграфія, 2013. – Т. 2. – 2013. – 1 атлас (347, [4] с.).
5. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. Т. 3, кн. 1. Брэсцкая вобл. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – 528 с. : іл.
6. Гарады і раёны Берасцейшчыны: гісторыя і сучаснасць. Івацэвіцкі раён / У. В. Здановіч [і інш.]; пад агул. рэд. А. А. Гарбацкага. – Брэст : Брэсц. друк., 2009. – 563 с.
7. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Р. І. Аванесаў [і інш.]; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : АН БССР, 1963. – [2] с., VIII, 338 к.

8. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
9. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
10. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. М. В. Бірылы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Фонд фундам. даслед. Рэсп. Беларусь, 1993–1998. – 5 т.
11. Памяць. Івацэвіцкі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / уклад.: М. В. Банасевіч [і інш.] ; рэдкал.: В. П. Касько [і інш.]. – Мінск : БелТА, 1997. – 496 с.
12. Раслінны свет : тэат. слоўн. / склад.: В. Д. Астрэйка [і інш.] ; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 655 с.
13. Самуйлік, Я. Гаворкі Выганаўскага Палесся / Я. Самуйлік // *České vědomí Bělarusi : sborník / Univ. Karlova v Praze ; ed.: V. Lendělová [et al.]*. – Praha, 2013. – S. 123–142.
14. Самуйлік, Я. Міждыялектныя сувязі гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Самуйлік // *Діалектологічны студіі : зб. ст. / НАН Украіны, Ін-т українознавства ; відп. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей*. – Львів, 2006. – Вип. 6 : Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації. – С. 115–125.
15. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
16. Самуйлік, Я. Р. Лінгвагеаграфія гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік // *Имя и слово: проблемы семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках : материалы междунар. науч. конф., Брест, 19–20 апр. 2007 г. : в 2 ч. / Брест. гос. ун-т, Akad. Podlaska w Siedlcach ; редкол.: В. И. Сенкевич [и др.]*. – Брест, 2007. – Ч. 2. – С. 299–302.
17. Самуйлік, Я. Р. Цэнтральнацеляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак (на матэрыялах лінгвістычнага атласа «Гаворкі Выганаўскага Палесся») / Я. Р. Самуйлік // *Вестн. Брест. гос. техн. ун-та. Сер. Гуманитар. науки*. – 2012. – № 6. – С. 112–116.
18. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
19. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. А. А. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
20. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. пед. ін-таў / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 301 с.

І. У. Сацута (БрДУ імя А. С. Пушкіна, Брэст)

НАЗВЫ ВЕРХНЯГА АДЗЕННЯ Ў ГАВОРКАХ БЕРАСЦЕЙШЧЫНЫ

Аб'ектам даследавання з'яўляецца заходнепалеская наменклатура адзення, зафіксаваная ў “Дыялектным слоўніку Брэстчыны” (1989).

Назвы жаночага верхняга адзення

Плацце ‘сукенка’ (*Матруна, надзяні чыстае плацце*. Востраў Ганц.) [1, с. 167]. Паводле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, слова ўпершыню зафіксавана ў “Актах, относящихся к истории Западной России, собранных и изданных археографической комиссией”: *Было у господарыни иноки Марши, у сестры его, въ монастырѣ, два платья, однорядка, скорлатъ, червчатъ, веревка у нее низина, пуговицы золотые съ чернью* [2, т. 24, с. 351–352]. Слова ўтворана ад прасл. **platъ* ‘кусок матэрыі’ з дапамогай суфікса: **plat-ьj-e*. Некаторыя даследчыкі (Фідроўская) лічаць слова запазычаным са ст.-слав., што не мае падстаў, калі выводзіць яго з прасл. **platъ* [3, т. 9, с. 182–183].

Одэжа ‘сукенка’ (*Под свято пошлыла новую одэжу*. Ботава Пін.) [1, с. 152]. Слова ўпершыню адзначаецца ў Вісліцкім статуце XV стагоддзя: *о слѣжебниках што не имеют изъ битых чловков одэжи брат* [2, т. 22, с. 7].

Запінка ‘фартух’ (*Маці подвязала запінку*. Харомск Стол. *Завязы хоць запінку, а то сподніцу покаліш*. Рамель Стол.; *Прынесла запінку зеля*. Велямічы Стол.) [1, с. 73]. Лексема ўпершыню зафіксавана ў “Историко-юридических материалах, извлеченных из архивных книг губерний Витебской и Могилёвской”: *Крѣвьцу за всю роботу дали копу, на шнурокъ, на гаплики и запинки* [2, т. 11, с. 75]. У “Тураўскім слоўніку” запінка – ‘фартух’: *Оля, а дзе моя запінка? Пойду вубіраць гуркі* [4, т. 2, с. 114].

Кабат ‘кароткая жаночая куртка’ (*Юй у кабаты вы натто хорошэ*. Закляценне Драг.; *Кабат тэплы буй, коратэнькый, пообшываныи гычкамы, ззаду розрэзочки булы с сукна*. Спорава Бяроз.) [1, с. 82]. “Гістарычным слоўнікам беларускай мовы” лексема зафіксавана ў “Литовской метрике. Книге судебных дел”: *Кобаты два сѣконным голубыи* [2, т. 14, с. 213]. У “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы” слова разглядаецца як дыялектнае. Шырокае распаўсюджанне яго на польскай тэрыторыі дазваляе меркаваць, што крыніцай запазычання лексемы ў беларускай мове быў польскі перыферыйны дыялект. На карысь гэтага – наяўнасць лексемы ў сумежных літоўскіх гаворках са значэннямі ‘сукенка без рукавоў’ (*kabacius*), ‘жаночы кафтанік’ (*kombotas*) [3, т. 4, с. 9]. У “Тураўскім слоўніку” *кабат* – ‘то такія шніровачкі’, *Мачуль* [4, т. 2, с. 176].

Козачэнка ‘жаночая сукенка асобага пакою: ніз шырокі, на грудзях шнуравалася, рукавы кароткія або зусім без рукавоў’ (*Тэпэр козачэнку нэносяць*. Адрыжын Іван.) [1, с. 100]. Паводле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, слова ўпершыню зафіксавана ў “Прамове Івана Мялешкі” канца XVI стагоддзя: *Я тоже радиль бы, нехай бы бѣло жонки на шые въ запинаные давные убиралися козачинки* [2, т. 15, с. 177].

Гандарак ‘андарак’ (*В бабы шэ будэ в скрыні гандарак. Закозель Драг.; Кулысь ходылы в гандарках. Ялач Драг.*) [1, с. 43]. *Андарак* – аналаг спадніцы; яго шылі з тонкага ўзорнага сукна ці паўсукна дамашняй вытворчасці. Найбольш распаўсюджанымі ўзорамі быў тканы геаметрычны арнамент у клетку. Нярэдка ўзорны малюнак утваралі дэкаратыўна аформленыя гарызантальныя палоскі рознай шырыні. У якасці дэкаратыўных элементаў ужывалі прышытыя ў ніжняй частцы тасёмкі, істужкі. Андарак часцей выкарыстоўваўся як святочнае адзенне, у народным ужытку ён сустракаўся яшчэ да сярэдзіны ХХ стагоддзя. На Берасцейшчыне насілі *андаракі* кожны дзень, але былі і асаблівыя святочныя *андаракі*, якія апраналі толькі ў царкву ці на свята, напрыклад, на вяселле. Этымалогія слова да канца не высветлена. Адносна беларускіх форм даследчыкі выказвалі думку пра цюркскае паходжанне; крыніцай тады б было тур. *antars* ‘кароткае адзенне, якое носяць пад кафтанам’. Але вывесці з цюркскага слова *андарак* нельга па фанетычных і семантычных матывах. Найбольш пашырана версія У. Даля аб нямецкай крыніцы слова: *Unterrock*. Існуе таксама шмат варыянтаў тлумачэння канкрэтнага шляху нямецкага слова ў беларускую мову. Адно даследчыкі, напрыклад, лічаць, што крыніцай была ніжненямецкая форма (*onderrock*), што трапіла ў беларускую праз польскае ці балтыйскае пасрэдніцтва [3, т. 1, с. 112–113]. У “Тураўскім слоўніку” *андарак* – ‘самаробная суконная спадніца’: *Андарака ў цебе е на празнік?* Верасніца [14, т. 1, с. 28].

Сукня ‘сукенка’ (*Одзень гэту сукню. Кароцічы Стол.; Мы кажэм сукня, а молодый скажуха платце. Ботава Пін.; Хороша сукня в гэтой деўкі. Велута Лун.*) [1, с. 222]. У слоўніку “Народная лексіка” П. Сцяцко адзначана, што А. Будзіловіч лічыць слова праславянскім. Паходзіць ад *сукно*, суфікс *-j-*: **suknja > сукня* [5, с. 98–99]. У “Тураўскім слоўніку” *сукня* – ‘суконная спадніца для дарослых’ [4, т. 5, с. 115].

Шныроўка ‘безрукаўка’ (*Мая бабулька носіць і летом шныроўку. Мікашэвічы Лун.; Моя шныроўка лоўко пошыта. Любань Лун.*) [1, с. 263]. У “Тураўскім слоўніку” *шныроўка* – ‘шнуроўка’ [4, т. 5, с. 333].

Назвы мужчынскага верхняга адзення

Бекеша, бекешка ‘мужчынскае паліто старадаўняга крою са зборкамі ў таліі’ (*Бекешку вжэ ны найдэтэ. Павіцце Кобр.*) [1, с. 19]. Лексема ўпершыню фіксуецца ў “Сборнике документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси”: *Бекешка ездеца сукна чорного влоского, завыйхами лисими новыми подшитая* [2, т. 1, с. 265]. Паводле “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”, слова запазычана з польскага *bekieszka* (а гэта з *bekieszka*; ад прозвішча *Bekesz* венгерскага караля С. Баторыя). Варыянт *бекеши, бікеши* адлюстроўвае венг. форму *bekes* (< польск.) [3, т. 1, с. 343].

Помні ‘штаны’ (*Мне купілі новыя помні*. Давыд-Гарадок Стол.) [1, с. 176]. Слова ўзыходзіць да польск. *spodnie*, тут, відаць, адбыўся шэраг фанетычных змен: прыпадабненне *сподні* > *спонні*, як у *спадніца*, далей зноў распадабненне, але з іншым месцам утварэння, *понні* > *помні* [3, т. 9, с. 276].

Нагавыцы ‘штаны’ (*Нагавыцы сохлы на гуры*. Клейнікі Брэсц.) [1, с. 43]. Прасл. **nogavica*, вытворнае ад *noga* (паводле Махэка), паколькі адсутнічае прыметнік **nogavъ* [3, т. 7, с. 182]. У слоўніку “Народная лексіка” П. Сцяцко гэта слова сустракаецца толькі спарадычна са значэннем разгледжанага (*ганавіцы*). Слова вельмі старажытнае. А. Будзіловіч залічвае яго да праславянскіх. У праславянскай мове **nogavica* абазначала самастойную дэталю касцюма, якая пакрывала нагу ад калена, шчыкалаткі; на гэта паказваюць значэнні слова *нагавіца* ў некаторых славянскіх мовах: старачэшск. **nogavice* – ‘панчоха, шкарпэтка’, польск. (дыял.) *nogawica*. Такім чынам, *нагавіцы* – лексікалізаваная форма множнага ліку ад *нагавіца* ‘калашына’, якое ад *нага*: *наг-ав-іц-а* [5, с. 86–87].

Марнатка ‘пінжак, куртка’ (*Купыв собі новую марнатку*. Камень Пін.) [6, с. 132]. Паводле “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”, гэта найменне паходзіць з польск. *marunarka* ‘вопратка’ [3, т. 6, с. 234].

Хрэч ‘фрэч’ (*Мы ёму купілі новы хрэч*. Люсіна Ганц.) [6, с. 246]. У “Тураўскім слоўніку” *хрэч* – пінжак: *Ужэ холодно, одзень хрэча*. Бярэжцы [4, т. 5, с. 258].

Назвы сумеснага (мужчынскага і жаночага) верхняга адзення

Каптан ‘касцюм’ (*Наложы каптана, в люды ідэш*. Спорава Бяроз.) [1, с. 87].

Паводле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, слова ўпершыню зафіксавана ў “Литовской метрике. Книге судебных дел”: *Признался тежъ... и къ каптанъ* [2, т. 15, с. 5]. Згодна з “Этымалагічным слоўнікам беларускай мовы”, ст.-бел. *каптанъ, кафтанъ, кахтанъ* (XVI стагоддзе) запазычана з перс. *chāptan* пры пасрэдніцтве тур. *kaftan* ‘доўгая верхняя адзежына’ [3, т. 4, с. 255]. У слоўніку “Народная лексіка” П. Сцяцко адзначаецца, што лексема сустракаецца ў рускай, украінскай, балгарскай, сербскай, чэшскай і польскай мовах. А. Праабражэнскі адносіць яго да запазычанняў з цюркскіх моў, дзе мае шмат значэнняў. Ф. Слаўскі першакрыніцай лічыць персідск. *chāftan*, адкуль турэцк. *kaftan* ‘доўгае лёгкае адзенне’ [5, с. 81–82].

Свыта ‘кафтан, які шылі з дамаатканага сукна’ (*Моя баба шчэ носыла свыту*. Оўзічы Іван.) [1, с. 43]. Па сваіх кроі і колеры світы былі розныя. Найбольш распаўсюджанымі былі світы прамога халатападобнага крою. Былі яны і прыталеныя, нярэдка з адразною спінкаю і прызборанаю

ніжняю часткаю, з устаўнымі клінамі-“вусамі” і без іх. На Палессі побач з цёмна-шэрымі сустрэкаліся світы бурага і попельна-шэрага колераў.

Кожух ‘верхняя зімняя вопратка з аўчыны, якая па пакроі мала чым адрознівалася ад світы’ (*Самы добры кожухы булы ў Мотолі.* Крытышын Іван.) [1, с. 87].

Бранка ‘самаробная вязаная кофтачка’ (*Ох, і цёплая бранка.* Велямічы Стол.; *Вывязала шэрсцяную бранку.* Альгомель Стол.) [6, с. 24]. “Гістарычным слоўнікам беларускай мовы” слова зафіксавана ў “Литовской метрике. Книге судебных дел”: *Призналися тежъ и къ перьлово бранце* [2, т. 2, с. 189]. “У Тураўскім слоўніку” *бранка* – ‘світар’: *Дзе мая бранка, ма?* Сямігосцічы [4, т. 1, с. 80].

Ясёнка ‘дэмісезоннае паліто’ (*Водна була в ясёнцы.* Міжлесе Бяроз.; *В магазін прывезлы новы ясёнкi.* Аркадзія Брэсц.; *Яна ў гэтай ясёнцы выглядала вельмі прыгожа.* Ліпск Лях.) [1, с. 271]. Слова запазычана з польск. *jesionka* ‘дэмісезоннае паліто’, ад *jesien* ‘восень’ [3, т. 2, с. 327]. Гэта лексема адзначаецца паўсюдна на Гродзеншчыне і Брэстчыне. Цяпер гэта найменне бытуе ў мове старэйшых людзей. Маладое пакаленне ўжывае састаўную назву – *асенняе паліто*.

Нагруднік ‘безрукаўка’ (*Я пойду копаты бульбу у нагрудніку.* Заліпенне Лях.) [1, с. 140]. У “Тураўскім слоўніку” *нагруднік* – ‘нашыўка на адзенні спераду’: *Кабат з адным нагрудніком, а е кабат і з двума нагруднікамі.* Цераблічы [4, т. 3, с. 121].

Кохта ‘кофта’ (*Побачно, ці лоўкую я кохту себе сшыла.* Купаўцы Лун.) [1, с. 108]. А. Праабражэнскі лічыць магчымым пранікненне слова ў рускую мову з польскай, у якой яно з цюркскіх моў. Аўтары “Кароткага этымалагічнага слоўніка рускай мовы”, не адмаўляючы польскага пасрэдніцтва, адносяць лексему *кофта* да запазычанняў з германскіх моў: шведск. *kofta*, дацк. *kofte* ‘шырокая сукенка’ або ‘паліто’ [6, с. 216].

Капота ‘паліто’ (*Міхаська быў рады, што ему одзевалі капоту.* Калоднае Стол.) [1, с. 87]. У “Тураўскім слоўніку” *капота* – ‘сукенка з рукавамі’: *Здымі с плоту капоту, шо я повесіла сохці.* Верасніца [4, т. 2, с. 182]. Улічваючы супадзенне значэння слова *капота* ў даследаваных гаворках і польскай народнай мове, можна меркаваць, што слова прыйшло з польскай мовы, дзе *kapota* – ‘сурдут’, ‘верхняе адзенне ў старажытных палякаў’; паводле А. Брукнера, слова паходзіць ад нямецк. *Kapote*; Ф. Слаўскі і М. Фасмер адносяць яго да франц. *capote* ‘плашч-дажджавік’ [5, с. 95–96].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Уклад.: М. М. Аляхновіч [і інш.] ; пад рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчука. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : БелЭн, 1982–2014. – Т. 1–34.

3. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–2010. – Т. 1–13.
4. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.
5. Сцяцко, П. У. Народная лексіка / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 176 с.
6. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.

Л.В. Скибицкая (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЙ ЗАГОЛОВОК В ГАЗЕТЕ: АСПЕКТЫ КОММУНИКАЦИИ

Эмпирическую базу исследования составили номера газеты «СБ. Беларусь сегодня» за сентябрь 2013 года. Методологической основой изысканий выступают положения и выводы по интертекстуальности публицистического дискурса доктора филологических наук, профессора В.И. Ивченкова [1]. Об интертекстуальности как тенденции озаглавливания журналистского текста пишут и другие исследователи: «В современной журналистике наиболее распространенными являются заголовки, построенные по принципу модификации устойчивого выражения» [2, с. 97].

Общеизвестны требования к газетному заголовку: он должен «быть ясным высказыванием; заключать в себе основную идею текста; не противоречить содержанию материала; быть корректным, легко схватываемым и понятно сформулированным; возбуждать интерес читателя» [2, с. 97]. Эти требования корректируются типом издания.

К примеру, в деловой прессе вряд ли уместными будут интертекстуальные заголовки, в то время как в массовой они займут ведущие позиции. В общественно-политической газете, какой является «СБ. Беларусь сегодня», заголовок выполняет номинативную (суть содержания) и привлекающую (рекламную) функции. Аудитория общественно-политического издания разнородна, потому для привлечения разных групп населения озаглавливать текст следует и точно, и ярко.

Приведем перечень интертекстуальных заголовков в выбранной для анализа газете: По праву первого. Впечатления особого режима. Земля Коновалова. Двое в лодке. Империя наносит новый удар (3.05.2013); Стрела Амура. С ветерком. Очарованный деревней. И все-таки она вертится. SOS из люка (4.09.2013); «Витовт» расправляет плечи. Девушки, которые подают (5.09.2013); Олимпийское танго. Когда промедление

смерти подобно. Тяжела дорога на Берлин (6.09.2013); Большая вода. Друзья познаются в беде. Сыт по город. Трубы зовут (7.09.2013); Одни дома. Девушки с характером. Смерть на кукурузном поле. Не рой яму другому. В омут с головой. О чем молчат женщины (10.09.2013); Медсестра на вес золота. Последнее прибежище хамов. Такая жизнь. Занятая арифметика. Жертва тихого парня (11.09.2013); Пусть чужие здесь не ходят. Молодые попали в переплет. Чужой беды не бывает. Толстой кожей рынок не прочувствуешь (12.09.2013); Что у коровы на языке. Пора отфильтровать пену. Из жизни отдыхающих. Праздник, который всегда. Почему мечтать не вредно. Служебный роман директора с театром (13.09.2013); Периодическая система алиментов. Письмецо в конверте. Постой, не плати... Деньги всему голова. Виктор в театральной шкуре (14.09.2013); В круге третьем. Чалма в разрезе. Мяч изобилия (17.09.2013); Новые герои нашего времени. 25 процентов любви. Мимо кассы. Странник с блокнотом. Интим не предлагать. Шапочный разбор (18.09.2013); Наш Матросов. Проснется ли совесть от удара доской (19.09.2013); Продавщица счастья. Добрый человек из Слободки. Дело мастера – добиться (20.09.2013); Аквапарк, который построил дед. Первый пошел (21.09.2013); Очевидное и коварное (25.09.2013); В гостях у сказки (2.09.2013); Блеск и нищета онлайн-лавочек (27.09.2013); Утром – результат, вечером – деньги. Не по Сеньке шапка, не по девушкам колпак (28.09.2013). Подсчеты показали, что интертекстуальные заголовки есть в каждом номере, чаще всего их больше 2–3, следовательно, можно утверждать, что это стилевая тенденция издания. Важным фактором, обусловившим наши наблюдения, является то, что выборка заголовков осуществлялась на официальном сайте газеты. Интернет-формат номеров газеты предлагает заголовки «в отрыве» от текста, что делает их, по сути, автономными текстовыми образованиями.

Прецедентными текстами для этих заголовков являются литературные произведения, кинофильмы, фольклор, общекультурный фон, узнаваемый широким читателем, по крайней мере, по замыслу.

О качестве (творческом характере, индивидуальности, мастерстве языковой игры) процитированных заголовков можно судить лишь в соотношении с текстом. К примеру, статья под названием «Пора отфильтровать пену» повествует о ситуации в пивоваренной области: доходах, неразумных тратах, протекционизме и т.д. Автор соединил императивность (уместную в данном случае) с ключевым словом «пена», которое имеет и буквальный, и метафорический смысл. Более того, эти два смысловых уровня в статье реализованы.

А вот заголовок «Стрела Амура» по отношению к наводнению, принесшему столько беды, выглядит не просто не соответствующим, а

неэтичным. Тем более что автор текста сообщил о чрезвычайно серьезных фактах, свидетельствующих о катастрофичности ситуации на Дальнем Востоке.

Неудачно выбрал заголовок «Девушки, которые подают» автор для статьи о волейболе. В материале рассказано об истории белорусской команды волейболисток. Отлично выполняя функцию привлечения внимания читателя, название в то же время обманывает читательское ожидание. Кроме недоумения, заголовок у читателя вряд ли способен вызвать какие-то иные эмоции.

В.И. Ивченков справедливо полагает, что «тиражирование интертекста способствует превращению его в клише» [1, с. 102]. Некоторые заголовки иллюстрируют данное положение. Таков, например, заголовок «Из жизни отдыхающих». Автор в статье анализирует поведение современного человека, который не способен по-настоящему отдыхать, все время переключается в привычный режим работы. Аналогия с известным советским кинофильмом только внешняя. И автору, видимо, и не нужен круг ассоциаций, связанный с кинофильмом, хотя эта затекстовая информация взаимодействует с материалом статьи.

Такого же плана заголовок «Праздник, который всегда», сопровождающий текст, повествующий о празднике города Минска. В тексте ретроспективно представлено, как праздновались красные дни календаря в разные времена, однако отсылка к Хемингуэю остается косвенной.

«Новые герои нашего времени» – тот же заголовок-клише, который может быть адресован разным людям, претендующим на звание «героя времени». Поскольку в данной статье речь идет о гиках, логичнее было бы, на наш взгляд, ключевое слово «гик» актуализировать уже в заголовке.

В отдельных случаях (их, к счастью, единицы) создается впечатление, что автор текста просто не знает, не чувствует поля притяжения прецедентного текста. К примеру, статья называется «В круге третьем». В сознании читателя выстраивается ассоциативный ряд: «В круге первом. – Солженицын. – ГУЛАГ – Данте. – Ад», исполненный драматической, даже трагической тональностью. Между тем текст повествует о третьем этапе чемпионата страны по футболу. Футбол, конечно, игра, полная драматических порой поворотов, но все же не таких, какие содержатся в прецедентном тексте.

Неуместен и заголовок «В омут с головой» для текста, рассказывающего о матери, сначала столкнувшей с моста ребенка, а потом прыгнувшей в воду и погибшей. Смысловое наполнение этого известного выражения – иное, хотя и сопряжено с крайними проявлениями эмоций и чувств человека.

Удачный, на наш взгляд, заголовок выбрал Л. Екель для очерка об Александре Коновалове – «Земля Коновалова». Этот заголовок обращает читателя к известному советскому фильму «Земля Санникова», рассказывающему о поисках легендарной теплой земли, что за Полярным кругом. Очерк Л. Екеля – о реальном человеке, работающем на земле, любящем землю, владельце большого крестьянского хозяйства, которое приносит доход не только хозяину и другим людям; это повествование о созидательном труде, о труде как способе самореализации личности. Корреляция между заглавием статьи Л. Екеля и прецедентным текстом происходит на уровне идеи, которая озвучена в завершающих статью строках о том, что люди, подобные Коновалову, – настоящие самородки. К слову, в очерковых материалах Л. Екеля часто используются интертекстуальные заголовки, в большинстве случаев выбор автора мотивирован личностью героя.

Проанализировав заголовки в газете «СБ. Беларусь сегодня», мы констатируем следующие моменты:

- интертекстуальность заголовков характеризует общий стиль издания, использование подобных названий статей не является эпизодическим, о чем свидетельствуют и наши наблюдения, и наблюдения В. И. Ивченкова, сделанные им к 2003 году;

- частотность и долгая жизнь в анализируемой газете интертекстуальных заглавий свидетельствует о высоком уровне культуры читателя, ибо феномен интертекста не состоится при отсутствии таковой;

- использование интертекстуальных заголовков нацелено на результативность коммуникации, однако результат достигается при условии включенности в прецедентный текст автора и адресата;

- воспринимая заголовок, содержащий отсылки к узнаваемым текстам, читатель составляет прогноз относительно самого текста – обман ожиданий читателя не должен становиться нормой;

- кроме функции привлечения внимания, интертекстуальные заголовки выполняют и идейно-эстетическую, идейно-воспитательную функции, следовательно, и требования к подобным заголовкам должны быть строгими;

- интертекстуальность заголовков в газете осознается и как историко-культурная данность, обусловленная ходом развития XX века, и как специфическая прерогатива общественно-политического издания, рассчитанного на разнородную аудиторию;

- создавая интертекстуальные заголовки, авторы должны хорошо знать смысловое поле прецедентного текста, чтобы моделировать адекватную читательскую рецепцию.

Список использованной литературы

1. Іўчанкаў, В. І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : БДУ, 2003. – 257 с.
2. Колесниченко, А. В. Практическая журналистика : учеб. пособие / А. В. Колесниченко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2008. – 179 с.

Вал.М. Смаль (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

**“МУДРАСЦЬ, ВІДУШЧАСЦЬ РОЗУМУ НЕМАГЧЫМЫ
ПРЫ СЛЯПЫМ СЭРЦЫ”: ЖАНРАВая РАЗНАСТАЙНАСЦЬ
ТВОРЧАСЦІ ВАСІЛЯ ВІТКІ**

Было б несправядліва ўспрымаць Васіля Вітку толькі як таленавітага дзіцячага пісьменніка-казачніка. Гэты шматгранны мастак слова выявіў свой талент у самых розных жанрах дзіцячай літаратуры, якія непарыўна былі звязаны з народнай педагогікай, з мастацкімі традыцыямі вуснай народнай творчасці.

Творчы лёс Цімоха Васільевіча кардынальна змяніўся ў 1957 годзе, калі ён стаў галоўным рэдактарам новага часопіса “Вясёлка”. З гэтага часу ён увесь свой творчы патэнцыял рэалізоўваў на ніве дзіцячай літаратуры. Ён не толькі пісаў творы з уласнымі аўтарскімі сюжэтамі, але і апрацоўваў розныя жанры дзіцячага фальклору, а свае педагогічныя погляды выкладаў у шматлікіх артыкулах, нататках, якія склалі зборнікі “Дзеці і мы” (1977), “Урокі” (1982), “Азбука душы” (1988). Пісьменнік і публіцыст, педагог і старэйшы сябра, Васіль Вітка ўзнімаў актуальныя праблемы маральна-этычнага выхавання. Ён заўсёды быў перакананы, што сапраўдны педагог найперш павінен любіць дзяцей: “Без душэўнай чуласці, без любові да дзіцяці не можа быць ні педагогікі, ні дзіцячай літаратуры. Педагогіка і літаратура –родныя, неразлучныя сябры. Толькі пры іх самым цесным супрацоўніцтве магчымае сапраўднае духоўнае і эстэтычнае выхаванне дзяцей, фарміраванне чалавечай асобы” (“Гэта шчасце пісаць для дзяцей” з кнігі “Урокі”) [2, с. 235]. Шмат увагі Васіль Вітка надаваў выхаванню ў дзяцей патрыятызму, далучэнню падростаючага пакалення да роднага слова. У 1996 годзе выйшла кніга “Дом, дзе жывуць словы”, якая ўяўляе сабой вершаваны “Слоўнік народнай мовы для дзяцей”. Васіль Вітка сябраваў з выдатным педагогам Васілём Аляксандравічам Сухамлінскім, які лічыў, што асоба дзіцяці з’яўляецца найвышэйшай каштоўнасцю. Для папулярызацыі ідэй педагогікі Сухамлінскага Вітка пераклаў на беларускую мову яго кнігу “Блакiтныя жураўлі” (1971). Пісьменнік таксама прымаў удзел у стварэнні чытанак “Роднае слова” для пачатковай школы.

Васіль Вітка ўзняў беларускую дзіцячую літаратуру на новую эстэтычную вышыню. Ведаючы асаблівасці дзіцячага ўспрымання мастацкага тэксту, ён таленавіта сінтэзаваў у сваіх творах гуманістычны патэнцыял фальклорных традыцый з жыццёвымі рэаліямі.

Вядомы Васіль Вітка і як таленавіты дзіцячы празаік. У 1962 годзе выйшаў зборнік апавяданняў для дзяцей “Зайчык-вадалаз”. Празаічныя творы Віткі ўзнімаюць розныя праблемы, але аб’ядноўвае іх клопат пра выхаванне падрастаючага пакалення. У апавяданні “Зайчык-вадалаз” паказваецца сям’я, у якой юны герой Стась выходзіць адкрытым, шчырым чалавекам, які заўсёды дапамагае людзям. З маленства галоўны герой разумее, што жыць трэба, дапамагаючы ўсім. Вада смачная ў калодзежы была таму, што яе пілі ўсе, а Стась быў шчаслівы ад таго, што прыносіць карысць людзям.

Зусім іншая сітуацыя апісваецца ў апавяданні “Чмяліны мёд” (1958). Адночы паспрабаваўшы смачнага чмялінага мёду, юны герой эгаістычна кожны дзень пачынае карыстацца плёнам працы рупліўцаў-чмялёў. Вельмі арыгінальна аўтар падводзіць чытача да таго, каб ён самастойна прыйшоў да адпаведных высноў, прымушае кожнага паразважаць над учынкам хлопца: “А дзед усміхнуўся і сказаў: “А ім лягчэй зрабіць новыя (соты – В.С.), чым безупынку насіць і насіць мёд, а самім нават і не пакаштаваць яго”. Я прапусціў гэтыя словы міма вушэй. А пасля падумаў, што дзед, мабыць, рабіў нейкі намёк. А які? Сорамна нават перапытваць” [3, с. 136].

Яшчэ больш востра ставіцца праблема выхавання моладзі ў апавяданні “Трывога ў Ельнічах” (1960). У казках маральныя ўрокі пісьменнік даводзіў праз алегарычныя вобразы жывёл і птушак, у гэтым жа творы мастак слова напрамую звярнуўся да дзяцей і дарослых з клопатам пра выхаванне дзяцей. Галоўны герой Юзік з маленства сярод іншых дзяцей вылучаўся непаслухмянасцю: “Ты яму кол на галаве цяшы, а ён адно выскаляецца. З такім гаварыць – што на вей вецер” [3, с. 225]. Пра сям’ю, у якой гадаваўся Юзік, ніхто нічога благога не мог сказаць, толькі меншы вылучаўся сярод іншых сямейнікаў сваёй непаслухмянасцю. Аднак такія паводзіны хлопца павінны былі турбаваць найперш сям’ю, пакуль сварка Юзіка з Толікам не ўстрывожыла ўсю вёску. У гневе хлопец спачатку стрэльбу накіраваў на Толіка, але потым стрэліў у бусла: “Вуліца гула, як устрывожаны вулей. Калгаснікі сарамацілі і дакаралі Яўстрата і Настусю Скачылясаў, а каторыя дык адкрыта казалі, што такому шывеніку, як іх сын, не можа быць месца ў Ельнічах, што ад такога немаладу якой можна бяды дачакацца” [3, с. 230]. Васіль Вітка пераканальна паказвае перажыванні ўсіх герояў твора: абурэнне суседзяў, сорам бацькоў за сына, перажыванні Толіка і нават пакуты сумлення Юзіка. Забойства амаль сакральнай для беларусаў птушкі прымусіла

герояў твора пераасэнсаваць адносіны да выхавання падростаючага пакалення і ў той час падштурхнула “героя” задумацца над сваімі паводзінамі. Аўтар апавядання амаль упэўнены, што Юзік зменіцца ў лепшы бок, таму ў фінале твора ён паказвае, як хлопец разам з Толікам вырашае клапаціцца пра асірацелых буслянят.

Асобна з праявічай спадчыны Васіля Віткі неабходна вылучыць нізку апавяданняў пра Янку Купалу “Дарогі песняра”. У апавяданнях “Казка”, “Жалейка”, “Лірнік”, “Бровар”, “Мужык” і іншых проста і зразумела расказваецца юнаму чытачу пра маладыя гады будучага паэта, пра тое, як хлопец гарнуўся да навукі, якія нялёгка выпрабаванні чакалі юнака ў набліжэнні да мары стаць паэтам.

Творчасць Васіля Віткі шматгранная. Акрамя вершаваных казак і апавяданняў для дзяцей, ён напісаў шмат вершаў, калыханак, пацешак, загадак, лічылак, скарагаворак. У іх, па словах М.Ф. Шаўлоўскай, добра выявілася мастацкая індывідуальнасць пісьменніка: “Спалучэнне заснаваных на народна-паэтычнай глебе займальнасці і пазнавальнасці. Фальклорныя традыцыі адчуваюцца і ў паэтыцы, і ў глыбокім мастацкім спасціжэнні мудрасці народнай педагогікі” [6, с. 16].

Вершы Васіля Віткі нясуць моцны гуманістычны і эстэтычны патэнцыял, яны вучаць дзяцей шчырасці і сумленнасці (“Коця і Каця”), павазе да працы (“Гартаванне”), патрыятызму і непрыманню вайны (“З вайны”). Асобна вылучаюцца паэтычныя творы, якія выходзяць цікавасць і любоў да роднай прыроды: вершы пра птушак (“Салавей”, “Ластаўка”, “Гіль”, “Сінічка”, “Івалга” і іншыя), вершы, якія знаёмяць з беларускімі кветкамі (“Маці і Мачыха”, “Іван ды Мар’я” і іншыя). Усе гэтыя творы маюць не толькі пазнавальнае і эстэтычнае значэнне, але і выходзяць любоў да роднага слова, назіральнасць, экалагічную культуру, вучаць заўважаць прыгожае і незвычайнае нават у будзённых малюнках прыроды.

У лічылаках Васіля Віткі спалучаюцца традыцыі вуснай народнай творчасці, і арыгінальны мастакоўскі сюжэт. Асноўнае функцыянальнае прызначэнне лічылак – размеркаваць ролі ў гульні, аднак якасць твораў гэтага жанру заключаецца яшчэ і ў арыгінальным лічэнні. Вітка выкарыстаў традыцыйныя для дзіцячага фальклору вобразы ваўка і зайчыка: “Раз, два, тры, чатыры – // Зайка вушкі натапырыў. // Ідзе з лесу воўк, воўк // І зубамі шчоўк, шчоўк” (лічылка “Раз два тры, чатыры”) [3, с. 32]. Пісьменнік разумее, што гульня без эмацыйнасці, экспрэсіі не будзе цікавая дзецям, таму ўключыў у лічылку гумарыстычныя элементы з вядомымі і экзатычнымі жывёламі: “Малыя аленікі, // Елі варэнікі, // Журавель – журавіны, // А жырафа – апельсіны, // Бегемот – ананасы, // А янот – бульбу з квасам” (“Малыя аленікі”) [3, с. 33]. Як вядома, лічылка

для самых маленькіх дапамагае авалодаць першымі навыкамі лічэння і прывучае да парадку. Гэта ж меў на ўвазе і Васіль Вітка: *“Раз, два – булава, // Тры, чатыры – падчাপілі, // Пяць, шэсць – табе чэсць, // Сем, восем – цябе просім, // Дзевяць, дзесяць – дай навесіць, // Дай навесіць булаву // На тваю галаву. // А ты стой і маўчы, // Сам спачатку лічы. // Дзесяць раз лічы на дзесяць, // А не злічыш – стой хоць месяц”* (“Булава”) [3, с. 34]. Ёсць лічылкі, з дапамогай якіх мастак пашырае кругагляд падрастаючага пакалення і актывізуе патрыятычныя пачуцці: *“Она, // Она, // Она, // Амерыка, // Еўропа, // Азія, // Афрыка, // Кітай, // Індыя... // А дзе // Наш край? // Ты // Пакліч – // І я // Знайдуся: Я // Завуся // Беларуссю!”* (“Лічылка-скакалка”) [3, с. 9].

Скарагаворкі гэтага мастака слова маюць дыдактычны характар: дапамагаюць навучыцца правільна вымаўляць гук або некалькі гукаў, развіваюць маўленне. Напрыклад, скарагаворка “Рак” у вясёлай і лёгкай форме дапамагае навучыцца дакладна вымаўляць гук “р”: *“Рак поўз паўз барак, // Сустракае рака грак: // – Здароў, рак, дай руку, // У раку завалаку”* [3, с. 72]. Шэраг скарагаворакаў не толькі маюць лагapedычнае значэнне, але і падтрымліваюць бадзёры настрой: *“Хвошча, хвошча дождж, // Воўк схавася ў хвошч. // Хвост пад хвашчом, // А сам пад дажджом”* (“Воўк”) [3, с. 73]. Класік нацыянальнай дзіцячай літаратуры, Васіль Вітка бачыў сваю задачу ў зямальнай форме далучыць дзяцей да роднага слова: *“Скарагаворкі вучаць нас гаварыць, развіваць, узбагачаюць нашу мову”* [3, с. 72]. Развіваюць тэхніку маўлення, садзейнічаюць дакладнаму вымаўленню гукаў і слоў і такія скарагаворкі Васіля Віткі, як “Кобра”, “Сорак сарок”, “Тарарам”, “Ці лілі?”, “Скача грак”, “Крот”, “Тачыляс”, “Пасярод двара”.

У творчай скарбонцы Васіля Віткі можна знайсці шэраг цікавых загадак, якія вучаць дзяцей успрымаць свет шматгранным, напрыклад, загадка “Сем вясёлых муляроў”: *“Сем вясёлых муляроў. // І такіх, што будзь здароў – // Аж паўнеба распісалі. // Выйшла што – не знаюць самі. // Той, напэўна, адгадае, // Хто часопіс наш чытае”* (Вясёлка) [3, с. 84]. Значэнне загадак сам мастак акрэсліў вельмі дакладна: *“Загадкі вучаць нас кемлівасці. Загадкі вучаць думаць вобразамі, цэлымі карцінамі”* [3, с. 81], што пацвярджае загадка “Браты”: *“Пабывалі на ўсім свеце, // Вандравалі на ракеце, // Удваіх браты не раз // Бачылі Венеру, Марс, // А сустрэца не могуць, // Хоць жывуць цераз дарогу. (Вочы) [3, с. 82]. Шэраг загадак Васіля Віткі пашыраюць веды маленькага чытача пра прыроду: *“З цёмнай хмары наўскасяк // Скочыў на зямлю басяк // І пусціўся басанож. // Вы яго пазналі?”* (Дождж) (“З цёмнай хмары”) [3, с. 83]. Багатай вобразнасцю, гумарам і зямальнасцю вылучаюцца таксама загадкі “Вадавоз”, “Не*

пытайся ў мамы”, “З-пад капелюша”, “Пад адным брылём”, “Страшны звер”, “У яры хаваюся”, “Сёстры”, “Сяку, сяку” і іншыя.

Кемлівасць і назіральнасць развіваюць вясёлыя задачкі Васіля Віткі: *“На вярбіне – тры галіны, // На кожнай галіне – па тры апельсіны. // Колькі нарвеш – // Усе паеш”* [3, с. 105]. Задачкі вучаць дзяцей не механічна выкарыстоўваць веды, а разважліва ставіцца да вырашэння любой жыццёвай задачы: *“За тры вазы дзеразы // Купіў тата тры казы. // А ці кожнаму вядома – // Па чым козы йшлі дадому?”* [3, с. 105].

Большасць твораў Васіля Віткі малой формы ўвайшлі ў зборнік “Чытанка-маляванка” (1971). Таленавіты аўтар адзначаў: “Мне больш за ўсё хацелася паказаць дзіцяці багацце і музыку народнага слова. У калыханках, у гульнях-пацешках, лічылках, загадках, у каламбуры скарагаворак я шукаў той наіўнай веры ў чудадзейнасць слова, якая ўласціва маленству. Як ніхто, дзіця ўпэўнена, што, ведаючы таямніцы слова, можна стаць усемагутным уладаром” [5, с. 51]. За кнігі “Чытанка-маляванка”, “Казкі” (1971), “Беларуская калыханка” (1971) Васілю Вітку ў 1972 годзе была прысуджана Дзяржаўная прэмія Беларусі. Апрацаваныя народныя калыханкі, забаўлянкі, лічылкі і гульні ўвайшлі ў кнігу “Ладачкі-ладкі”, якая ў 1978 годзе атрымала дыплом I ступені на ўсесаюзным конкурсе “Мастацтва кнігі”.

Творчая спадчына Васіля Віткі заўсёды будзе актуальнай, бо яна незвычайная і разам з тым патрэбная ў розных праявах. “Творчасць В. Віткі для дзяцей, – як слушна адзначыла М.Б. Яфімава, – свет чарадзейства, характава, незвычайных прыгод, прывабнай гармоніі гукаў і фарбаў. Гэта неацэнны скарб, бо можа быць выкарыстаны і выкарыстоўваецца настаўнікамі на ўроках і ў час прагулак з дзецьмі ў лес, на рэчку, возера, для напісання сцэнарыяў ранішнікаў, тэматычных дэкламацый, для правядзення жывой размовы-гутаркі пра родную мову, прыроду, дабрыню і чалавечнасць” [7, с. 395]. Усё, створанае класікам дзіцячай літаратуры, рабілася па прынцыпе “Няма большай асалоды, як пісаць для дзяцей” [2, с. 238].

У 2001 годзе, калі ўжо не было мудрага педагога і непаўторнага творцы, вышла кніга “Урокі роднага слова”, якая задумана была Васілём Віткам як падручнік-дапаможнік для пачатковых класаў. Асноўная задача распрацаваных урокаў – выхаваць маладое пакаленне добрым і спагадлівым, шчырым і міласэрным, каб юныя сэрцы ўспрымалі толькі чалавечнае. Пісьменнік казаў: “Змалку трэба вучыць, што такое радасць і засмучэнне на абліччы і ў вачах чалавека, чытаць настрой, трывогу ў вачах чалавека, у вымаўленні слова, у інтанацыях і адценнях голасу такіх блізкіх, знаёмых і незнаёмых. Дачыненні з жывымі істотамі, дрэвамі, раслінамі – з усёй прыродай – таксама азбука знакаў” [1, с. 54].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Вітка, В. Азбука душы: Традыцыя, пошук, эксперымент / В. Вітка. – Мінск : Маст. літ. 1982. – 319 с.
2. Вітка, В. Урокі : артыкулы, выступленні, нататкі / В. Вітка. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 319 с.
3. Вітка, В. Урокі роднага слова : вершы, казкі, апавяданні / В. Вітка. – Мінск : Юнацтва, 2001. – 264 с.
4. Вітка, В. Случчына : вершы, паэмы, казкі / В. Вітка. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 350 с.
5. Марціновіч, А. Святло чароўнага ліхтарыка: Выбраныя старонкі беларускай дзіцячай літаратуры : у 2 кн. / А. Марціновіч. – Мінск : Нар. асвета, 1998. – Кн. 2. – 256 с.
6. Шаўлоўская, М. Ф. Вітка Васіль / М. Ф. Шаўлоўская // Беларускія пісьменнікі : бібліягр. слоўн. : у 6 т. / Пад рэд. А. В. Мальдзіса – Мінск : БелЭн, 1993. – Т.2. – 541 с.
7. Яфімава, М. Б. Васіль Вітка / М. Б. Яфімава // Беларуская дзіцячая літаратура : вучэб. дапам. / пад агул. рэд. А. М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск : Выш. шк., 2008. – 688 с.

В.І. Сянкевіч (БрДУ імя А.С. Пушкіна; UPHwSedlcach, INiBI (Polska))

ЭТАС ЯК КУЛЬТУРНЫ ФОН

Этас – не нацыянальны кампанент, а культурна-этнічны. Нацыянальны кампанент – пафас. Аднак апошні разумеецца толькі на фоне першага. Іншая назва для этасу – фон. Паняцце “фон” – фундаментальнае для культуры.

Фон разумеецца як нешта аднароднае, як тое, што выступае перадумовай існавання чаго-небудзь. У розных галінах дзейнасці адзначанае паняцце набывае розныя мадыфікацыі. Змяняецца і аблічча тэрміна, параўн.: *фон і тон*. У мастацтве *фон* гэта – “падставовы колер, тон, на якім пішацца карціна”. На фон наносіцца малюнак, узор: *Светлы фон*. *Змрочны фон карціны*. *Фігура жанчыны на фоне дрэваў* і да т.п.

У шырокім сэнсе *фонам* называюць перадумову існавання нечага; фон спрыяе вылучэнню індывідуальнасці. Нешта існуе і ўспрымаецца толькі на фоне: *Голас спевака выгадна вылучаўся на фоне агульнага безгалосся*. *На яркім фоне гарызонту дрэвы ўспрымаліся яшчэ больш змрочнымі*. Фон – гэта асяроддзе, дзе адбываюцца падзеі. Найбольш удалая назва для фону – *поле*. У слоўніку У. Даля як сінонімы *фону* падаюцца словы *поле, небо, земля*.

Паняцце “поле” – фундаментальнае для розных тыпаў дзейнасці (параўн.: *поле дзейнасці*; пол. *poledomysłów, poledodziałania, poledopopisu*). Гэтае паняцце, найперш, вядома з фізікі. Канцэпцыя поля распрацоўвалася

ў працах Фарадэя, Максвела і Герца. Паступова тэрмін *поле* ўзялі на ўзбраенне сацыёлагі і псіхолагі. Не абыходзіцца без яго і лінгвістыка. Гаворыцца аб “*інфармацыйным полі*”, аб “*полевым падыходзе*” да даследавання мовы.

Найбольш вядомы сэнс набывае паняцце *фон* у працэсе аўдыяльнага ўспрымання. Старажытнагрэчаскае слова *phone* перакладаецца на славянскія мовы і як “*голас*” (*тон*), і як “*гук*” (рус. *звук*). Грэчаскі элемент *phone* выступае ў словах, якія маюць дачыненне да голасу (*тэлефон, саксафон, камертон* і да т.п.). Істотна разумець, што *голас* не тое, што *гук*. Гук вымаўляецца, а голас артыкулюецца (параўн. рус.: *зов* і *глас; позвать*, но: *пригласить*; «*Врача позвать, а доктора пригласить*». А.П. Чэхаў). Артыкуляцыя звязана з якасцю голасу, яго выразнасцю.

Голас (тон) – катэгорыя субстанцыі, а не формы. Толькі голас звязаны з быццём: голас *ёсць*, або *няма* голасу; нехта “*не ў голасе*”. Танічны аспект мовы даследуецца спецыяльнай дысцыплінай – фаналогіяй, якая вылучае адзінкі двух узроўняў – этычныя (фоны) і эмічныя (фанемы).

Фоны (тоны) мы слухаем, а гукі чуем. Паняцці “фон” (тон) і “гук” часта атаясамліваюць не толькі ў лінгвістыцы, але і ў штодзённым жыцці. Так, можа скласціся ўяўленне, што доктар слухае, як б’ецца сэрца. Аднак на самай справе сэрца не б’ецца, сэрца стукае. Доктар слухае тоны сэрца. Сэрца, якое б’ецца, – “гучыць” (параўн.: *шумы ў сэрцы*).

Гукі адрозніваюцца сілай, фанемы валодаюць унутранай энергіяй. З цягам часу колькасць галосных фанем у славянскіх мовах скарацілася. Так, зніклі, акрамя польскай мовы, насаваыя галосныя, якія ў старажытнасці існавалі ва ўсіх славянскіх мовах. Галосныя фанемы – энергетычная база мовы. Энергетыка мовы, напрыклад, выкарыстоўваецца ў так званых “гарлавых спевах”. Добра вядомая практыка артыкулявання замоў з выкарыстаннем “гарлавога спеву”. Гэтай тэхнікай карыстаюцца шаманы. Існуе вера ў тое, што багі ўспрымаюць танальнасць чалавечага голасу.

Неабходны параметр якасці фону – чысціня. Гэты параметр разумеецца праз *негацыю* (зняцце). Пра чысціню (самасць) усякага “фону” гаворыцца тады, калі ў ім няма нічога пабочнага. Падобная “стапрацэнтная” субстанцыянальная самасць і з’яўляецца этычным эталонам, да якога інстынктыўна і асэнсавана імкнецца ўсё жывое. Так, цішынёй мы называем стан, калі нічога не чуваць, здароўем – калі нічога не баліць і да т.п. Відавочна, што ўсякае прадметнае і знешняе “што” ёсць парушэнне адзначанага праз *негацыю* стану. Любое парушэнне звязана з актуалізацыяй пэўнага культурнага ці ідэалагічнага інстытута – звычайу, закону. Звычай як інстытут культуры скіраваны на захаванне эталоннага этычнага стану.

Аўдыяльнаму этычнаму фону перашкоду стварае зычны гук, акустычную аснову якога, як вядома, складае шум. У гэтай сувязі этычную рэlevantнасць набывае дзеяслоў *фаниць*. Гэты дзеяслоў выступаеў розных субкультурных сэнсах: “непрыемна пахнуць, смярдзец”, “бурчаць, лаяцца”; “выказвацца, трапацца”. Прыклад тексту: *Климат есть, но включаю не всегда, если не включают начинает фанить антифризом, если включить, то пропадает запах. До воскресенья тухлятинкой фанить будешь. Может немного фанить коньяком. Ща в моде ходить и фанить, как паровоз. Опять мать его будет фанить что «Нужно дело делать, а ты опаздываешь».* Чуваки бухие начали фанить друг на друга [1]. У дачыненні да аўдыятэхнікі *фаниць* – выдаваць гук (шум): *звінець, трашчаць, скрыпець, пішчаць, свісцець* і да т.п.

Істотнасць фону ў этычнай рэальнасці тлумачыцца тым, што нешта існуе толькі на фоне. Неакрэсленыя феномены быцця нараджаюцца (паўстаюць) з фону. “*Нішто*” – фон для існавання.

Праяўленне самасці, якая асэнсоўваецца праз негачыю «нічога», інстынктыўна адчуваецца як дасягненне ўласнай мяжы. Мы абураемся, калі нехта вераломна гэтую мяжу парушае: “*Ты чаго?*” – “*Я нічога*”. “*Нішто*” як асяроддзе (поле) – неад’емная перадумова нашага існавання. Этычнае ўспрыманне заўсёды арыентавана «анты» – супраць усяго, што стварае перашкоду (рус. *помеха*). “*Не нашкодзіць!*” – галоўная інтэнцыя ўсякай этычнай дзейнасці. Усё, што шкодзіць, элімінуецца з поля дзейнасці, не дапускаецца ў міжлюдскіх стасунках.

Этычная дзейнасць лакальная – замыкаецца ў сабе, не мае выхаду за межы ўласнага вопыту чалавека. Яна не “закежная” – іманентная, абласная, унутраная. Яна – камерная, закрытая, тайная, святая, непрыкметная, ціхая. У яе няма “выхаду ў людзі”. Чалавек – фігура этычна-культурная, людзі – катэгорыя эмічная (пафасна-ідэалагічная). Архетып этасу – дом. Этычны чалавек жыве ў свеце, як ва ўласным доме. (“*Дзе я, там мой дом*”). Асноўная этычная інтэнцыя – быць усюды як дома.

Этычная дзейнасць не адбываецца “дзе” (справа, злева) і наогул не мае ўяўлення пра бок (рус. сторону) і прастору. Яна адбываецца на пэўнай тэрыторыі – у полі (локусе). Галоўны арыенцір усякага поля – *мяжа*. Этас існуе тады, калі існуе параметр “паміж”. Сутнасць быцця знаходзіцца якраз “паміж”. Гэтую галіну М. Бубер апісвае рамантычна: «В затемненном зале между двумя чужими друг другу слушателями, которые в одинаковой частоте и с одинаковой интенсивностью внимают звукам Моцарта, возникает едва осязаемая и тем не менее элементарная динамическая связь, которая исчезает, как только загораются огни» [2].

Этычнае поле, якое ўзнікае ў сітуацыі “паміж”, існуе толькі ва ўнутраным месцы, якое называецца месцам “тут”. Калі нешта існуе, то

яно існуе “паміж”. «“Быць” для античнасці – значыць знаходзіцца сярод іншых прадметаў. А яны існуюць, апіраючыся адна на адна і складваючыся ў грандыознае збудаванне Усёй Сусветнай» [3, с. 216]. Этычнае поле рушыцца, калі індывід прысутнічае ў знешняй прасторы, абзначанай як “там”. “Там” – месца, дзе мяне (нас) няма. Тут мяне *слухаюць*, а там *чуюць*. Тут *глядзяць*, а там *бачаць* (“*Што вы там чулі?*”, “*Што вы там бачылі?*”). Пазбаўлены ўласнага культурнага асяроддзя этычны чалавек адчувае сябе, як рыба, выкінутая на бераг (параўн.: *дзядзька ў Вільні*). Чалавечы індывід *там* губляецца, перастае існаваць сам па сабе і пачынае прысутнічаць як *другі*. Стан змяняецца палажэннем, якое можа чалавеку адпавядаць ці не адпавядаць, аднак яму не ўласціва – не “яго”. “Там” чалавек знаходзіцца не “паміж”, а “побач”.

Этычная дзейнасць і той, хто ёю займаецца, не існуюць асобна. Нешта дзеецца *вакол*, а не *побач*. Этычная дзейнасць не ўмова і не перадумова функцыянавання, а акалічнасць і абставіны існавання – тое, без чаго індывід не існуе. Чалавек загіблены ў этычную дзейнасць, як ва ўласнае асяроддзе. Для рыбы ўласнае асяроддзе – вада, для ваўка – лес, для чорта – ціхае балота. А якое ўласнае асяроддзе ў чалавека? Адказ прасты – поле культуры, якое ён сам здзяйсняе *вакол* сябе.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Інтэрнэт-рэсурс : <http://cnru123.com/index.php/term/Общие,9528-fanit-.xhtml>. – Дата доступу: 31.03.2015.
2. Бубер, М. Я и Ты. Два образа веры [электронны рэсурс] / М. Бубер. – М., 1955. – <http://www.philosophy.ru/library/bub/0.html>.
3. Ортега-и-Гассет, Х. Эстетика. Философия культуры: сб. ст. / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.

В.С. Тарасевіч (*БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст*)

КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНАЯ СПЕЦЫФІКА ІМЕНАСЛОВУ ПРОЗЫ І ДРАМАТУРГІІ ГЕОРГІЯ МАРЧУКА І ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ І ЮНАЦТВА

Георгій Марчук з’яўляецца аўтарам шматлікіх твораў для дзяцей і юнацтва. Прыгадаем зборнікі казак “Чужое багацце”, “Дзікая груша”, п’есу-казку “Новыя прыгоды Несцеркі”, а таксама драму “Кракаўскі студэнт”. Шэраг твораў Зінаіды Дудзюк адрасаваны юнакам і дзецям. Гэта драматычная паэма “Падданыя каханья”, а таксама зборнік п’ес-казак для дзяцей “Канікулы на астэроідзе”. Героі твораў берасцейскіх аўтараў ажыццяўляюць захапляльныя падарожжы ў прасторы і часе, наведваючы

далёкія планеты, пераносячыся і ў язычніцкія часы, і у эпоху Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, і ў далёкую будучыню.

Ствараючы яркія, фантастычныя і праўдзівыя карціны мінулага, сучаснага і будучага жыцця роднай зямлі, Г. Марчук і З. Дудзюк звяртаюцца да такога паказальнага ў плане нацыянальнай і культурнай адметнасці складніка мовы, як антрапонімы.

Своеасаблівы характар мае антрапанімічная прастора твораў на гістарычную тэму. Ствараючы анамастычны свет мастацкага тэксту, аўтар выбірае імёны, адпаведныя месцу, часу, этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі. Паказальнымі ў гэтым сэнсе з’яўляюцца назіранні над мовай драмы Г. Марчука “Кракаўскі студэнт”. Для ўзнаўлення атмасферы мінуўшчыны (падзеі ў творы адбываюцца ў XVI ст. у Полацку) аўтар выкарыстоўвае наступныя тыпы імён:

1) імёны-сучаснікі, якія адпавядаюць асноўнаму часу дзеяння драмы: *Георгій Францыск Скарына, Лука Скарына, Іван Скарына, Іосіф III*, архіепіскап полацкі;

2) імёны-рэтраспекцыі, якія адлюстроўваюць час, што папярэднічае асноўнаму. Так, у разважаннях Францыска Скарыны, прысвечаных лёсу радзімы, прызначэнню чалавека на зямлі, гучаць імёны святых айцоў, асветнікаў, друкароў, вялікіх мысліцеляў, палітычных дзеячаў мінулага: *Сергія Раданежскага, Гарацыя, Цыцэрона, Сенекі, Уладзіміра Манамаха, Еўфрасінні Полацкай, Швайпальта Фіёля, Аляксандра Македонскага*.

XVI стагоддзе – час суіснавання ў нашай шматканфесійнай дзяржаве каталіцызму, праваслаўя, язычніцтва. Таму побач з імёнамі праваслаўных святых *Кірылы Тураўскага, Барыса, Глеба* згадваецца імя каталіцкага святога *Францыска Асізскага*, а таксама імя язычніцкага бога *Перуна*. Суіснуюць на старонках драмы каталіцкія (*Францыск, Ян Аміцын*) і праваслаўныя (*Георгій, Міронія, Параскева, Еўфрасіння, Косма, Кіпрыян, Іван*) імёны персанажаў. Заўважым, што імя *Іван* ужываецца як у асвоенай народнай мовай форме з устаўным [в] (у якасці наймення брата Францыска Скарыны), так і ў царкоўнай форме *Іаан* як імя расійскага цара і як найменне святога *Іаана Залатавуста*. Сустракаюцца на старонках драмы язычніцкія імёны. Такія імёны могуць указваць на месца нараджэння чалавека (*Туравец*). Ёсць антрапонімы, звязаныя сваім паходжаннем з назвамі прадметаў побыту (*Лапцік, Шыла*). Некаторыя онімы ўтвораны ад найменняў жывёл, птушак і рыб (*Шчэня, Дрозд, Сялява*). Такія імёны з’яўляюцца адлюстраваннем раннеславянскага татэмізму – веры ў боскасць жывёл, пераважна тых, якія адыгрывалі асабліваю ролю ў жыцці нашых продкаў. Прадстаўлена ў драме і традыцыя надання чалавеку імені святога. Такое імя, на думку нашых

продкаў, прадвызначае жыццёвы шлях. Драматург адзначае, што лёсавырашальным з’явілася для Скарыны прыняцце ім пры пераходзе ў каталіцтва імені святога **Францыска з Асізі**, які праславіўся тым, што прапаведаваў слова Божае.

У драматычнай паэме З. Дудзюк “Падданыя кахання” ўзнаўляюцца падзеі XVстагоддзя, калі на нашых землях валадарылі князі **Хведар Кобрынскі, Іван Гальшанскі, Міхал Алелька** і іншыя, а кіраваў дзяржаваю вялікі князь літоўскі і кароль польскі **Казімір IV**. Іншамоўныя паводле паходжання хрысціянскія імёны (іх носяць рэальныя гістарычныя асобы) з цягам часу набывалі ўсходнеславянскія і беларускія фанетычныя рысы: гук [ф] замяняўся гукам [х] або спалучэннем гукаў [хв]: князь Бельскі **Хведар**, княгіня **Хадора**, з’яўляўся прыстаўны [г]: **Ганна** – кобрынская князёўна. Побач з хрысціянскімі на старонках твора ўжываюцца язычніцкія імёны баяр: **Някраш, Дробыш**. Імя расійскага цара выкарыстоўваецца ў асвоенай народнай мовай форме з устаўным [в] у маўленні літоўскіх князёў, і гэта з’яўляецца паказчыкам непачцівасці, непавагі да цара-заваёўніка: “*Мы наўгародцам здрадзілі падманна! Рэспубліка задушана Іванам! А люд закатаваны ці ў выгнанні...*”. У маўленні маскоўскіх баяр ужываецца кананічная форма імені цара – **Іаан** як паказчык шанавання свайго валадара: “*А не подстрекал ли тебя князь Лукомский убить царя Иоанна?*”. Ва ўспамінах герояў пра мінуўшчыну выкарыстоўваюцца імёны-рэтраспекцыі слаўных і магутных князёў: **Ягайлы, Альгерда, Вітаўта, Гедыміна**.

У моўную тканіну драматычнай паэмы ўводзяцца радкі з народных песень, што перадаюць перажыванні галоўнай гераіні. У іх выкарыстоўваюцца эмацыйна-ацэнныя формы імён, напоўненыя пяшчотай і спачуваннем: “*Пераедзь, Ганулька, да майго татчкі, бо ў майго татчкі большая хатчка*”; “*Пачула Ганначка ціхі стогн: “Змарыў мяне, донечка, вечны сон*”. Паводле традыцыі таго часу імёны як этыкетныя знакі ўжываюцца разам з паказчыкамі сацыяльнага рангавання: “*Здароў будзь, князь Іван! Яшчэ ёсць порах!*”; “*Князь Хведар, радасць я хіба схаваю?*”; “*Князёўна Ганна, летуценны промнік, душу лагодзіш, радуеш пагляд*”.

Як бачым, уласныя імёны з’яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння ў творах каларыту даўніны, спосабам характарыстыкі светаўспрымання нашых продкаў.

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменнікаў, заўважым: у творах дзіцячай літаратуры, у тым ліку і казках, онімы часцей за ўсё матываваныя словаўтваральна, фанетычна і семантычна, пры гэтым матывы іменавання прама ці ўскосна эксплікуюцца ў тэксце. Дзіцячы пісьменнік імкнецца да максімальнай празрыстасці ўнутранай формы ўласнага імені.

Нярэдкія на старонках казак пісьменнікаў *гаваркія* асабовыя імёны. Э.Б. Магазанік параўноўвае такія імёны з шыльдамі, якія ўказваюць чытачу на тое, з кім ён мае справу [1, с. 30]. Да ліку такіх онімаў адносяцца імёны-ўказальнікі роду заняткаў і сацыяльнага статусу персанажаў казак Г. Марчука: *Настаўнік, Студэнт, Прафесар, Дама*. Звесткі як пра знешнасць, так і пра унутрнае аблічча героя нясе гаваркое імя *Аднавокі Пірат*: “Адно вока *Пірата* закрыта павязкай, другое гарыць злым чырвоным агнём. Увесь дзень *Аднавокі* бегае па замку і ўсё думае, думае, якое б зло зрабіць” (Г. Марчук “Чаканне сабакі Тэафіла”). Менавіта *Пірат* стварае Чорны горад, забараніўшы яго жыхарам жыць весела, ярка, сябраваць, дапамагаць адно аднаму. Матывацыя імені казачнага асілка *Сілуяна* становіцца зразумелай чытачу тады, калі кантэкст высвечвае першааснову оніма: “*Сілуян* – ладны хлопец, што ростам і сілаю выйшаў. Кулакі ў яго, як гіры пудоўвыя. Так дасць, што і не ачомаюся” (Г. Марчук “Каваль Сілуян і злы дух”). Гаваркімі празваннямі надзелены героі п’есы-казкі З. Дудзюк “Лятавіцы”. Так, пра знешнюю і ўнутраную прыгажосць прынца сведчыць яго імя *Міламед*: “Ты самы прыгожы юнак на свеце. Калі я была зоркаю і магла азіраць усю зямлю, ты адзіны з усіх людзей прывабіў мяне. Мне спадабаліся твае сінія вочы і светлыя валасы, твая добрая ўсмешка і шчырае сэрца”. Замалёўкамі знешнасці прыгажунь з’яўляюцца іх імёны: “Паглядзі, якая прыгожая *Чарняўка*. Вочкі чорныя, каса доўгая, шчочкі ружовыя”; “*Ружа* – дзівоснае імя! Я запрашаю цябе на танец, чароўная *Ружа*! Ты сапраўды падобная на гэтую кветку. У цябе агністыя валасы, карыя вочы, гнуткія рукі”.

У казцы “Як нарадзіўся Несцерка” Г. Марчук прадстаўляе чытачу сваю трактоўку паходжання імені традыцыйнага героя беларускіх казак. Дзіця з’явілася на свет тады, калі стары Месяц знік, малады не нарадзіўся, а бацьцюшка “даваў імёны па Сонцы або па Месяцы”. Да таго ж вельмі незвычайным было немаўля, якое з першых хвілінаў жыцця пачало смяцца. Неардынарнасць малога і незвычайнасць часу нараджэння дзіцяці патрабавала своеасаблівага імені. Словы бацьцюшкі “*несць* чысла імёнам – Ян, Пятрусь, Яраслаў, Святаполк, – ды ніводнае вашаму не падыходзіць” сталі асновай узнікнення імені *Несцерка*.

Адлюстроўваючы тонкія нюансы людскіх адносінаў, імёны ў разнастайных жыццёвых сітуацыях ужываюцца ў выглядзе шматлікіх эмацыйна-ацэначных формаў. Дыяпазон пачуццяў, што выражаюцца з дапамогай такіх імёнаў, надзвычай шырокі. Гэта пяшчота, сяброўская фамільярнасць, насмешка, іронія, пагарда, абраза, спачуванне. Шырока прадстаўлены такія варыяцыі імёнаў у творах Г. Марчука і З. Дудзюк. Галоўным чынам гэта памяншальна-ласкальныя формы. Доля

пеяратыўных імёнаў у дзіцячай літаратуры нязначная. Гэта звязана са становай эмацыянай і этычнай накіраванасцю твораў для дзяцей.

У казках Г.Марчука адлюстравана народная традыцыя называць дзяцей і падлеткаў формамі імёнаў, якія выражаюць ласку і пяшчоту. Прыгадаем **Ягорку**, добрага, спагадлівага хлопчыка, вернага сябра Шпака, Дзятла, Жаўрука з казкі “Зімовая песня Жаўрука”. Гэта і малы **Юраська**, унук галоўных герояў казак пра дзеда Васільчыка і бабу Кацярыну. Традыцыю ўжывання эмацыяных формаў імёнаў захавваюць, на думку З. Дудзюк, людзі будучага, што адлюстравана ў п’есе-казцы “Канікулы на астэроідзе”. Цёплыя, сяброўскія адносіны паміж дзецьмі наступнага стагоддзя перадаюць эмацыяныя формы імёнаў: “Ты, **Яська**, любіш рабіць толькі тое, што забаронена”, “Дзякую, **Юрасік**”; “Мае ключы! Неверагодна! Малайчына, **Юраська!**”. Не толькі нашымі продкамі і намі, але і нашымі нашчадкамі імя ўспрымаецца як неад’емны складнік асобы. Страта імені вядзе да страты важных асобасных якасцяў. Так, герой твора З. Дудзюк пад уздзеяннем чарадзейных промняў прафесара Стратона губляе імя і з зямнога хлопчыка ператвараецца ў касмічнага салдата, ва ўсім падуладнага свайму гаспадару: “**Ясь, Ясечка**, няўжо ты нічога не помніш?” – “Па-першае, я не **Ясь**, а жаўнер Сусветнага войска”. І толькі сапраўдныя сябры дапамагаюць хлопчыку **ўспомніць імя** і разам з тым тое, што ён – жыхар Зямлі, якому трэба вяртацца з сузор’я Вадалея на сваю планету, дзе яго даўно чакае мама.

Максімальна насычаны любоўю і пяшчотай формы імёнаў, якімі называюць каханых людзей: “Кахае ён **Марыйку**, дачку бондара, а Домна не хоча, каб яны пажаніліся” (Г. Марчук “Як Несцерка злодзея правучыў”); “Няўжо не вернецца да яе **Іванка?**” (Г. Марчук “Чужое багацце”); “Так шкада яму зрабілася маладую прыгожую **Кацярынку**” (Г. Марчук “Каза Марфа”).

Побач з асабовымі імёнамі яркім ацэначна-характарыстычным сродкам у творах Г.Марчука выступаюць прозвішчы. Паказчыкам высокага саслоўнага статусу з’яўляецца форма і будова прозвішча. Але пад пяром пісьменніка дваіное прозвішча можа стаць сродкам насмешкі з нібыта высакароднага, а на самой справе нікчэмнага персанажа. Так, у п’есе “Новыя прыгоды Несцеркі” адзін з герояў, пан, носіць прозвішча **Пуп-Шкевіч**. Высокая форма празвання напаяўняецца зніжаным зместам асновы першай часткі наймення. Гэта назва часткі цела чалавека, якая выклікае ў свядомасці чытача асацыяцыю з размоўнай фраземай іранічнага гучання **пуп зямлі** – ‘самы важны, самы галоўны, лепшы за ўсіх’ [2, с. 232]. Зусім не гаспадаром свайго маёнтка з’яўляецца пан. Вырашае людскія лёсы, кіруе гаспадаркай і маніпулюе панам аканом, па мянушцы “**Усё магу**”. Намаганні пана скіраваныя на вырашэнне

псеўдаграндыёзнайзадачы – выбар кўхара. Ды і гэтае пытанне *Пуп-Шкевіч* не можа вырашыць самастойна, падпадаючы пад уплыў аканона і фальшывых шляхцічаў Патыліцы і Абдулы.

Ствараючы яркія, запамінальныя партрэты казачных герояў, Г. Марчук выкарыстоўвае выяўленчыя магчымасці такога разраду антрапанімічнай лексікі, як мянушкі. Характарыстычныя празванні могуць акрэсліваць вонкавы выгляд, фізічныя якасці персанажаў. Так, жартаўлівае празванне героя казкі “Мядзведзь” дзеда Васільчыка, адно вока якога забрала вайна, – *Кутузаў*. Падставай узнікнення ацэнчна-характарыстычнага наймення з’яўляецца не толькі знешняе падабенства са славым палкаводцам, але і смеласць, знаходлівасць дзеда, які здолеў злавіць злодзея, адшукаць выкрадзеную ікону і нават дапамагчы мядзведзю.

У асобную групу мы вылучаем мянушкі, прычынай узнікнення якіх з’яўляюцца надзвычайныя выпадкі, здарэнні, якія высвечваюць сутнасныя людскія рысы. Так, герой адной з казак Г. Марчука мае мянушку *Карыта з чырвонцамі*. Празванне пана характарызуецца адценнем пагарды, знявагі. Атрымаў казачны персанаж такое найменне за тое, што перамог у спаборніцтве па выцягванні грошай з карыта: “*Пан меў ручышчы доўгія і жмені вялізныя, бы не людскія. І так імі, паганец, чэрпаў, што паўпуда, не менш, тых чырвонцаў з карыта выцягваў*” (Г. Марчук “Карыта з чырвонцамі”). Мянуска не толькі фіксуе надзвычайную падзею, яна перадае асаблівасці маральнага аблічча героя: яго імкненне і ўменне здабываць грошы любымі шляхамі.

На старонках твораў пісьменнікаў знаходзім гаваркія празванні антрапаморфных істот. Г. Марчук арыентуецца на скарбы нацыянальнай міфалогіі, якая з’яўляецца адной з самых распрацаваных у еўрапейскім фальклору. Імёны нячысцікаў – яркія штрыхі ў партрэтах персанажаў. Так, у празванні *Пачварнік* – указанне як на непрывабную знешнасць персанажа, адзінае вуха якога было заўсёды чырвоным ад злосці, так і на маральныя якасці героя: “*Ён нікога не любіў, толькі зайздросціў, рознымі хітрыкамі прывабліваў новых грэшнікаў. Чым больш іх будзе кінець у някельнай смале, тым лепш*” (Г. Марчук “Чужое багацце”). Інфармацыя пра месца жыхарства нячысціка змяшчаецца ў імені *Хлеўнік*. Героямі казкі З. Дудзюк “Пралеска” з’яўляюцца духі кветак, у прыватнасці, *Пралеска*, а таксама *Русалка* і духі агню. Персанажы п’есы-казкі “Гадзіннік Лікбога” – *Карачун*, злосны бог апраметнай, і *злыдні*, злыя духі, якія прыносяць няшчасце.

У кантэксце казак Г. Марчука і З. Дудзюк імёны герояў з’яўляюцца сродкам, які стварае яркія, фантастычныя і ў той жа час праўдзівыя мастацкія вобразы, а таксама ўтрымлівае каштоўную інфармацыю пра культуру продкаў і сучаснікаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Магазаник, Э. Б. Ономапэтика, или «говорящие имена» в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 2 : М – Я. – 607 с.

В.С. Тарасевіч (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ МЯНУШАК У ПРОЗЕ І ДРАМАТУРГІІ ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Георгій Марчук – пісьменнік, які ўражвае многімі мастакоўскімі якасцямі. Сярод іх – універсальнасць. Пэралік жанраў, у якіх творца добра адчувае сябе, даволі шырокі: раман, аповесць, апавяданне, казка, навела, п’еса, кінасцэнарый. Пры гэтым за многімі значнымі творамі мастака слова паўстае яго малая радзіма – Палессе, у большасці персанажаў пазнаюцца землякі пісьменніка – людзі з багатым духоўным светам і марай пра спакойнае заможнае жыццё на сваёй зямлі. І. Штэйнер, даследчык творчасці Г. Марчука, адзначае: “Пісьменнік стварае мастацкую палітру сусвету, убачанага вачыма палешука. І гэтая палітра паўстае шматграннай і шматстайнай, як і жыццё Давыд-Гарадка, Століна, Беларусі, свету” [1, с. 5]. Перадаючы шматгалоссе сучаснага жыцця і па-мастацку ўзнаўляючы старонкі слаўнай паляшувкай гісторыі, Г. Марчук умела выкарыстоўвае вобразна-выяўленчыя магчымасці такога паказальнага ў плане нацыянальнай і культурнай адметнасці складніка мовы, як антрапонімы.

Мянушка – адзін з самых старажытных складнікаў антрапанімічнай лексікі. Гэты тып наймення чалавека застаецца актуальным і ў сучасным грамадстве. Функцыяй вылучэння (ідэнтыфікацыі), якой бы яна ні была важнай, не вычэрпваецца сутнасць моўнай творчасці. Адною з галоўных мэт моўнай дзейнасці з’яўляецца выражэнне адносінаў чалавека да навакольнага свету і іншых людзей. Моўцу важна не толькі ідэнтыфікаваць індывіда, але і акцэнтаваць увагу на асобных яго якасцях, ацаніць яго. Гэтыя задачы і выконваюць мянушкі – неафіцыйныя ацэначна-характарыстычныя найменні чалавека, якія дастаткова часта маюць насмешлівы характар і ўжываюцца паралельна з уласнымі імёнамі і прозвішчамі.

Само жыццё дае багаты матэрыял для адбору і абагульнення найбольш цікавых і характэрных выпадкаў ужывання мянушак. У мастацкіх творах гэтая магчымасць рэалізуецца ў найбольш згушчанай, па-мастацку завершанай форме. Пісьменнік выкарыстоўвае мянушку як

дзеісны сродак, пры дапамозе якога ствараюцца каларытныя рэалістычныя вобразы.

З глыбокай старажытнасці да нашага часу ў асяроддзі вяскоўцаў шырока ўжываюцца так званыя **сямейна-родавыя мянушкі**. Такія празванні як адзін са сродкаў перадачы вясковага каларыту выкарыстоўваюцца берасцейскім аўтарам. Утваральнай базай для такіх мянушак служаць імёны, прозвішчы, мянушкі роднасных асоб (бацькі, дзеда, бабулі, жонкі, мужа). Да ліку генесіянімічных мянушак можна аднесці ўжытую ў аповесці “Паляшук” назву сына па прозвішчы бацькі, утвораную пры дапамозе дэмінітыўнага суфікса **-чык**: “*Стаміўся фанфарыць у горн заядлы футбаліст, сын Трухана – “Труханчык”-малодшы*”. Адзначым таксама найменні жонкі паводле імені, прозвішча ці мянушкі мужа. Такія празванні ўтвараюцца пры дапамозе суфіксаў **-іх (-ых)**, напр.: “*Прыземісты, дужы ад прыроды, Толік нават папихваў перад сабою мажную Паячыху*” (“Кветкі правінцы”); “*Ачкі насіць – гэта ж не ганьба. Міхалко, як Полю браў, прыбегла Юрчыха, кажса: “Ой, каго ж твой сын бярэ, сляную Полю*” (“Кветкі правінцы”).

Паводле прымет, якія становяцца асновай ацэначна-характарыстычных намінацый, можна выдзеліць наступныя тэматычныя групы мянушак, ужытых у творах Георгія Марчука.

Самымі яркімі, вобразнымі з’яўляюцца мянушкі, якія адлюстроўваюць маральныя ўласцівасці, рысы характару асобы: **Воўк-пустэльнік, Цыган, Ціхая, Северны, Панскі, Гароховы кароль, Кобра, Панікёрша, Акадэмік, Баптыст, Бахус, Бомба**.

Да мянушак гэтай групы належыць найменне аднаго з галоўных персанажаў рамана Г. Марчука “Кветкі правінцы” – **Воўк-пустэльнік**. Матывацыя кантэкстам дазваляе вызначыць унутраную форму характарыстычнага празвання. Стары Дзям’ян дажывае свой век адзін, асобна ад сыноў. Гэта чалавек мудры, разважлівы, вопытны. Аднавяскоўцы звяртаюцца да яго па дапамогу ў цяжкіх жыццёвых сітуацыях. За сваё жыццё яму давалося шмат чаго пабачыць, перажыць. Адмераны Богам час Дзям’ян прысвячае спробам разгадаць спрадвечную тайну быцця: “*Шмат дадзена чалавеку на зямлі. Мільярд пачуццяў перажыць дадзена... У кожным дні смерць і ўваскрэсенне, толькі трэба ўмець назіраць... Ёсць тры найвялікшыя святы: каханне – свята душы, работа – свята розуму, смерць – свята цела*”. У славянскай міфалогіі **воўк** выступае ў якасці сімвала мудрасці, празорлівасці. Акрамя таго, у многіх рэлігіях свету людзі, якія імкнуліся спасцігнуць сутнасныя пытанні чалавечага жыцця, станавіліся **пустэльнікамі**, пасяляючыся ў бязлюдных месцах. Такім чынам, антрапонім-мянушка цалкам адпавядае асобе яе носбіта, выяўляючы сутнасць героя.

Празрыстую ўнутраную форму мае мянушка *Гарохавы кароль*, якая належыць герою рамана Г. Марчука “Без ангелаў”. Носьбіт мянушкі – чалавек, надзелены ўладай. Праўда, ён нічога не робіць, каб дапамагчы людзям у вырашэнні іх надзённых праблем. Кантэкст падказвае сэнсавую напоўненасць мянушкі: “*Зот Мітрафанавіч усім абяцаў дапамогу, абавязкова спасылаючыся на моцную руку зверху. Блізка да сэрца новы старшыня ніколі і нікога не прымаў. За знешняй увагай і актыўнасцю хавалася звычайная апатыя і бязвер’е да ўсяго, акрамя гарэлкі, якую ён мог піць у любы час сутак. Быў ён дзядзька пацешны*”. Мянушка *Гарохавы кароль* асацыятыўна звязваецца, на нашу думку, з фразеалагізмам *пудзіла гарохавае* – ‘пусты чалавек, варты смеху’ [2, с. 231]. Сапраўды, аднавяскоўцы пасмейваліся са старшыні, не ўспрымалі яго ўсур’ёз, лічылі балбатуном, пустасловам, пасмешышчам.

Мянушкі, якія характарызуюць маральныя якасці персанажаў, могуць утвараць сінанімічныя рады, акрэсліваючы герояў з розных бакоў. Так, у рамана “Вочы і сон” чытаем: “*Завуч мясцовай школы Варвара Якаўлеўна сярод вучняў мела мянушку **Кобра**, а сярод настаўнікаў **Панікёрша***”. Першая мянушка характарызуе персанажа як бязлітаснага, жорсткага, помслівага настаўніка: “*Варвара Якаўлеўна ашалела ад сваёй бескантрольнай улады. Баяліся і, як мышы, наводзілі сябе вучні на яе ўроках, зубрылі гісторыю, як колісь дзяды “Ойча наш”*”. Другое найменне гераіні перадае яе панічны страх перад начальствам, імкненне дакладна выконваць усе, нават самыя бессэнсоўныя, загады, спушчаныя зверху.

У другую тэматычную групу намі былі вылучаны мянушкі, якія акрэсліваюць вонкавы выгляд персанажаў. Такія антрапонімы ўяўляюць свайго роду згорнутае апісанне, слоўны малюнак, у якім на першы план выходзіць “асаблівая”, найбольш кідкая прыкмета індывіда. Так, мянушка персанажа рамана “Кветкі правінцыі” *Барадулька* ўказвае на доўгую бараду старога чалавека, якая адразу кідаецца ў вочы пры сустрэчы з ім: “*Сівая, доўгая барада, вусы хавалі яго рот, і здавалася, што голас у яго ідзе з грудзей*”. Мянушкі могуць утрымліваць інфармацыю пра фізічныя ўласцівасці чалавека. Пра неадольную цягу да моцных напіткаў сведчаць мянушкі персанажаў трагікамедыі “Цвярозы дзень Сцяпана Крываручкі”. Жывуць героі твора ў вёсцы з сімвалічнай назвай *Пераброды*. Заўважым, што персанажы называюцца не імёнамі, а найчасцей мянушкамі. Так, празванне *Крываножка* стварае ўяўленне пра асаблівасці хады чалавека – аматара чаркі. Згаданае найменне адносіцца да ліку *парадыйных онімаў*, якія ўтвараюцца ў выніку камічнага скажэння сапраўднага імя. Так, у рэпліках сяброў-сабутэльнікаў прозвішча героя *Крываручка* мадыфікуецца ў мянушку *Крываножка*. “*А мы неяк пазнаёмліся з табой, Крываручка, год таму, калі кароў здавалі. Добра тады замачылі. Не*

Криваручка ты быў, а Криваножка". Унутраная форма мянушак *Долар* і *Бражка* раскрываецца ў кантэксце трагікамедыі. Носьбіт першай мянушкі "...азербайджанскае віно любіць, "*даляр*" называецца. *Доларам ахрысцілі*". А носьбіт другога празвання ўжывае шырокі спектр напояў: ад "чарнілаў" да рэктыфікату. Людзі, якія страцілі чалавечае аблічча, памяншлі сям'ю, працу, сумленне на гарэлку, пазбаўляюцца імёнаў. Нябожчык-бацька, звяртаючыся да Сцяпана Криваручкі, гаворыць: "*Навошта табе імя? Памяці ў цябе не засталася, сумленне спіць, дух народны падменены, ні гордасці, ні гонару за Айчыну ў цябе няма... Жыві безыменным*". Празванні герояў трагікамедыі маюць відавочную адмоўную ацэначнасць, выражаюць абразліваю, пагардлівую характарыстыку персанажаў.

У асобную тэматычную групу мы вылучылі мянушкі, якія ўтрымліваюць інфармацыю пра род заняткаў, прафесію персанажаў. Так, герой п'есы "Вясёлыя, бедныя, багатыя" дзед Лука атрымаў мянушку *Гурок* за тое, што займаўся вырошчваннем гуркоў. Герой рамана "Без ангелаў" Мікола Тупіца прыдумаў сабе мянушку *Цаліна*, таму што ў гады камсамольскага юнацтва ездзіў на асваенне цалінных земляў. Мянушка *Барка* стала лаканічна выражанай характарыстыкай роду дзейнасці марака, героя рамана "Крык на хутары".

Наступную тэматычную групу складаюць мянушкі, утвораныя як вынік імітацыі чужога маўлення, яго манеры, асаблівасцей, найбольш паўтаральных слоў і фраз. Гэта своеасаблівыя дэлакутывы – адфразавыя ўтварэнні, напр.: "*Цяпер, калі прыходзілася іграць на рэдкіх вяселлях, Карней не мінаў выхваляцца новым словам: "Танец у духу **алегра**". Парознаму ставілася вёска да свайго **Алегра**" ("Паляшук"); "Іх, немчыкаў, было на нашу Аселицу два: Юрко і Жэня **Мэко**. Так ён казаў на малако: **мэко**" ("Кветкі правінцыі")*.

Акрамя функцыі характарыстыкі, мянушкі ў творах Георгія Марчука выконваюць ацэначную функцыю, даючы літаратурным героям станоўчую (*Акадэмік*), а значна часцей – адмоўную ацэнку (*Кобра, Панікёрша, Бомба, Криваножка, Гарохавы кароль*). Характарыстычныя найменні выражаюць дастаткова шырокі спектр эмоцый: павагу (*Акадэмік*), пяшчоту (*Сынмартачкі*), жартаўлівасць (*Рылатэрыла*), пагарду (*Панскі, Гарохавы кароль, Штатны праважаты*), абразу (*Кобра, Долар, Карыта з чырвонцамі*).

Заўважым, што мянушкі ў творах Георгія Марчука з'яўляюцца сродкам характарыстыкі не толькі іх носьбітаў, але і соцыуму, у якім ужываюцца такія формы найменняў. Найчасцей гэта вясковае асяроддзе, дзе людзі не так строга прытрымліваюцца этыкетных нормаў, дзе прынята адкрыта, востра, трапна, а часам і крыўдна ацэньваць чалавека. Эмацыйна-

ацэнчаная вобразнасць мянушак і прозвішчаў літаратурных герояў абумоўлена наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных нормаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Штэйнер, І. Ф. Сусвет, убачаны здалёк: Творчасць Георгія Марчука : манаграфія / І. Ф. Штэйнер. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 95 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 2 : М–Я. – 607 с.

Д.М. Хівук (Брэст, БрДТУ)

ЯНАЎСКІЯ ЛАБАРЫ – ЦІКАВАЯ СТАРОНКА АЙЧЫННАЙ ГІСТОРЫІ

Янаўскія лабары – адна з цікавых старонак айчыннай гісторыі, старонак, напісаных часам і чалавечымі лёсамі. Гэта – загадкавая, малавядомая мінуўшчына, якая не павінна застацца па-за нашай увагай. Час няўмольны: адыходзяць людзі, знікаюць апошнія сведкі мінуўшчыны. У наш час доля нашчадкаў лабараў сярод агульнага насельніцтва Іванава зусім невялікая. І даўно ўжо ніхто не займаецца зборам ахвяраванняў на будаўніцтва храмаў, а значыць, і не з’яўляецца лабарам у літаральным сэнсе слова. Але яшчэ працягвае захоўвацца слова “лабар” у другім значэнні – як назва патомных жыхароў горада, продкі якіх здаўна жылі ў Янаве.

Нам давялося гутарыць з людзьмі, а таксама з апошнімі сапраўднымі лабарамі, якія займаліся промыслам сваіх продкаў у 20–30-я гады. Некалі лабарская мова была даволі развітой. На ёй размаўлялі на самыя розныя тэмы. Усе мужчыны-лабары яе добра ведалі, жанчыны – менш, бо яны не займаліся зборам сродкаў і не мелі патрэбы ў тайнай мове. Затое ўсе хлопчыкі з 7–8 гадоў абавязкова яе вучылі.

Лабары жылі замкнута, у сваім асяродку. “Мэць”, так яны называлі вясковых жыхароў, не павінна была ведаць іх тайную мову, іх гісторыю. Мова янаўскіх лабараў блізкая да мовы жабракоў і кубракоў (нагадаем, што апошнія таксама займаліся зборам ахвяраванняў на царкву).

Нягледзячы на тое, што лабары добра ведалі асаблівую мову, так званую «ліберску гаврідню», яны карысталіся штучнай гаворкай, каб пазбавіцца чужых вушэй. Найчасцей – у дарозе, пры неабходнасці

дамовіцца аб нечым паміж сабою ў прысутнасці людзей. Роднай мовай янаўскіх лабараў была мова насельніцтва брэсцка-пінскага рэгіёна. На ёй гаварылі ў сям’і, мелі зносіны з жыхарамі Янава і навакольных вёсак.

Некалькі год работнікі Іванаўскай раённай бібліятэкі імя Ф. Панферава займаліся зборам слоў, якія на працягу доўгага часу ўжывалі мясцовыя жыхары-лабары. Я родам з Іванаўскага раёна з горада Янава. Яшчэ будучы вучаніцай, я таксама спрычынілася да гэтай справы. Словы ўдзячнасці хочацца выказаць Базюку Леаніду Сцяпанавічу, Мікітчук Таццяне Васільеўне, Куліч Таццяне Маркаўне, Беразоўскаму Рыгору Віктаравічу, Лагодзічу Федару Аляксандравічу – людзям, якія дапамагалі ў гэтай справе.

Што ўяўляла сабой гэтая мова? У асноўным – збор слоў з самых розных моў і дыялектаў. Многія словы былі запазычаны з грэцкай, лацінскай, нямецкай і іншых замежных моў, іншыя з’яўляліся вузкалакальнымі і сустракаліся толькі ў якой-небудзь адной мясцовасці. Былі і проста скажоныя словы і новаўтварэнні. Прапануем урыўкі са слоўніка лабарскай гаворкі (складальнікі – бібліёграфы Іванаўскай ЦБ Я.В. Шэмет, Г.П. Валавень, рэдактар Н.П. Куліч):

бросить – порутыць, пуляць
 брызгать – пльскаць
 бутылка – пляхта, пляха
 вши – цызы
 вшивый – цызатый
 выгода – лахва
 выкидывать – вжигарить
 вязать – шворить
 город – шусто
 готовить – шухлевать
 гремит – копсае
 гром – копсач
 гуси, утки, индюки – гоги
 дом евреев – кудлайские показы
 дорога – строка
 достигать – достычить
 думать – мараковать
 дурак – чмурко
 еда – тройня
 есть – епать
 ехать – ёрчить
 живи – рыгуй

жить – рьгувать
жулик – гицель
зевать – позяхать
земля – тырыга
злотые – хрущы
зубы – москотни
иди – пнай
идти – пнаты
извозчик – катанько
имеется – емать
курить – бенить
курица – шурпа
кушать – троить
любимая девушка – корсонька
любить – колюбать
любовь – скулибание, колюба
мужик – кыл
мять – жмокать
мятый – жмоканный
нога – ходня
нож – цезорик, клэцка
нос – нюхо
ныть – рэмзать
отец – баштый, баштэй
отечество – баштейство
отцовский – баштэйский
продавец – пропульнык
продать – пропульть
прыгать – гоцать
пшеница – яшпорка
пьяница – кирняк
пьянка – кирня
пьяный – кирной
пять – пянджа
речка – плавуха
рот – зибра
рубашка – наклюжа
стоять – стычить
стул – сыскор
сумка – шахта
три – скира, триня

туалет – хизьняк, хизняк
 ты – бияк
 тысяча – тысымоныца
 убежать – скитать
 умер – ухаляв, ухалив
 умирать – схолеть, халять
 флегматический – цаповатый
 фрукты – тройки
 хороший – клёвый, суразный
 хорошо – клево
 хочет – вольт
 худой – склют
 ценные бумаги – локши
 церковная запись – плюсная репсанка
 церковный староста – плюсный похазник
 церковь – плюса
 чернильница – макулька
 четыре – цисара, цисора
 чистить карманы – ялошить
 школа – шуля
 школьный – шульный
 штаны – настыги
 шутник – хохмач
 этот – бысий
 яичница – китошница
 яйца – китошники
 яйцо – кито
 ярмарка – опуля

Н.Р. Якубук (БрДУ імя А.С. Пушкіна, Брэст)

СЕМАНТЫЧНЫЯ МІКРАТАПОНІМЫ ПАБУЖЖА

Кожны геаграфічны аб'ект на Зямлі мае ўласную назву, якую даў яму чалавек. Любое геаграфічнае найменне мае сваё значэнне, паходжанне і гісторыю. Уласныя геаграфічныя назвы склаліся гістарычна, іх паходжанне цесна звязана з грамадскім жыццём тых народаў, якія насялялі пэўную тэрыторыю. Міналі тысячагоддзі, мяняліся гістарычныя ўмовы жыцця народа, насельніцтва пераходзіла з аднаго месца на іншае, таму ні ў адной краіне няма адзінай сістэмы геаграфічных назваў. Яны розныя. Але

даследчыкі тапаніміі прыйшлі да агульнай высновы, што ніводная назва не з'яўляецца выпадковай, што кожны геаграфічны аб'ект атрымлівае назву па той прыкмеце, якая адрознівае яго ад іншых.

Унікальным моўным матэрыялам, які захоўвае цікавыя звесткі пра матэрыяльную і духоўную культуру, гісторыю народа, з'яўляюцца мікратапонімы. Не зафіксаваныя на картах і ў дакументах, вядомыя толькі мясцовым жыхарам, найменні малых геаграфічных аб'ектаў – найкаштоўнейшыя помнікі, якія з'яўляюцца важнай крыніцай для даследавання гісторыі мовы.

Мікратапанімічныматэрыял, зафіксаваны на Пабужжы, адлюстроўвае розныя праявы жыцця насельніцтва, яго заняткі, вызначае асаблівасці рэльефу тэрыторыі, тыпаў паселішчаў, што функцыянавалі ў пэўныя храналагічныя перыяды, указвае на ранейшых уладальнікаў былых маёнткаў, хутароў, дазваляе прасачыць не толькі тыя змены, што адбыліся ў грамадскім жыцці насельнікаў гэтай мясцовасці, але і ў пэўнай ступені выяўляе разнастайныя праявы сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця людзей.

Пад Пабужжам разумеецца тэрыторыя, якая ўключае Брэсцкі, Жабінкаўскі, Камянецкі, Кобрынскі, Маларыцкі раёны Брэсцкай вобласці.

Пры ўтварэнні мікратапаніміі Пабужжа даволі пашыраны спосаб, які ў тапанімічных даследаваннях атрымаў некалькі назваў: бязафіксны, семантычны, лексіка-семантычны, спосаб з нулявой афіксацыяй і інш. Сутнасць бязафікснага, ці семантычнага, спосабу заключаецца ва ўтварэнні тапонімаў шляхам пераносу ў тапанімію апелятываў ці онімаў без змены структуры зыходнага слова. Такі перанос суправаджаецца стратай датапанімічнага і нападзеннем слова новым, тапанімічным зместам, г.зн. адбываецца яго пераасэнсаванне.

Да адзначанага тыпу належаць мікратапонімы, якія не маюць у сваёй структуры спецыяльных тапанімічных афіксаў. Яны ўтвораны шляхам пераасэнсавання апелятываў ці онімаў.

Бязафікснымі з'яўляюцца мікратапонімы, па граматычнай структуры роўныя апелятывам з невытворнай асновай: *Алёс, Амбар, Багно, Багон, Бор, Вал, Вэрх, Гала, Глына, Гора, Горб, Града, Груд, Дол, Канава, Кемпа, Корыто, Кут, Кулода, Кумора, Куна, Кутёл, Луг, Луста, Ліс, Ляда, Міжа, Мохы, Ніз, Паша, Плес, Ров, Струга, Угул, Хэрма, Яма, Яр* і пад.

У функцыі мікратапонімаў Пабужжа ўжываюцца таксама вытворныя (суфіксальныя) апелятывы без спецыяльных тапанімічных фармантаў: *Багонец, Барок, Брудок, Бугрына, Бырозка, Выршок, Долінка, Дубок, Дубынка, Дылянка, Градка, Горбаха, Грудок, Гурка, Ждарок, Жортка, Жытінка, Згурак, Купына, Лазок, Лыснычівка, Нізіна, Островок,*

Обложок, Паліток, Погорок, Погурочок, Порубка, Пэсочэк, Рувок, Стрелка, Узгорак, Ямка і пад.

Бязафікснымі з'яўляюцца і назвы, матываваныя складанымі словамі, якія ўяўляюць сабой структуры апелятыўнага ўзроўню: *Водопой, Лісонільня, Лісопылка, Чурнозём*.

Апелятывы-назоўнікі, выкарыстаныя ў функцыі мікратапонімаў, найчасцей абазначаюць прыродна-геаграфічныя тэрміны, як агульнаўжывальныя, так і мясцовыя (*балота/болото/булото, багно/багон/богон, брод, верх/вэрх, града, груд, даліна/долына/далена, дол, жабор, кабаня/кобаня/кубаня, кацёл/куцёл, крыніца/крынэця, курган/кірган, плёс, поплав, роў/рив/рув, сажалка/сажувка, смуга, ставок, струга, яма, язвіна* і інш.), зрэдку – вынікі дзейнасці чалавека (*амбар, манастыр, млынок, грэбелька, хэрма, кумора, лыснычівка* і інш.).

Асобную групу бязафіксных утварэнняў складаюць найменні ўрочышчаў, што ўзніклі на базе прыметнікаў у выніку іх субстантывацыі. Мікратапонімы гэтага тыпу суадносяцца з якаснымі адноснымі ад'ектывамі.

Даволі распаўсюджаны ўтварэнні ад адносных ад'ектываў. Абсалютная большасць такіх найменняў матываваныя прыметнікамі, утворанымі ад назоўнікаў, што абазначаюць назву населенага пункта, каля якога знаходзіцца аб'ект: луг *Богданыскі* (в. Багданы Бр.), узвышанае месца *Борісовская* (в. Барысы Бр.), лес *Буснівскі* (в. Бусні Жаб.), дарога *Велікорыцкая* (в. Велікарыта Мал.), дарога *Волчынска* (в. Волчын Кам.), лес *Вылычувський* (в. Вялічкавічы Кам.), лес *Галачівський* (в. Галачова Бр.), лес *Грымяцькій* (в. Грымяча Кам.), дарога *Дамачавска* (в. Дамачава Бр.), лес *Дворэцкі* (в. Дварэц Кам.), паша *Дубыцька* (в. Дубіца Бр.), дарога *Зборомырська* (в. Збарамірава Бр.), луг *Комарыськэ* (в. Камароўка Бр.), дарога *Кабельская* (в. Кабёлка Бр.), поле *Кліпацке* (в. Клепачы Кам.), лес *Каралынскій* (в. Каралін Кам.), лес *Копылівскій* (в. Капылы Кам.), поле *Мылыньків* (в. Мелянькова Кобр.), лес *Омылынскі* (в. Амяліна Бр.), дарога *Паныковска* (в. Паніквы Кам.), луг *Падлужскі* (в. Падлужжа Бр.), поле *Ратайськэ* (в. Ратайчыцы Кам.), лес *Тэльмовскі* (в. Тэльмы Бр.) і пад.

Значную колькасць утвараюць мікратапонімы, суадносныя з якаснымі прыметнікамі. Лексемы, што іх матывуюць, указваюць звычайна на пэўную характэрную асаблівасць аб'екта (форму, канфігурацыю, велічыню і працягласць у прасторы): поле *Вістрово* (в. Хаціслаў Мал.), дарога *Косая* (в. Шумакі Бр.), поле *Круглэ* (Бучамля Кам.), поле *Круглое* (Арэпічы Жаб.), гарыстая мясц. *Кривый* (в. Забалацце Мал.), сенажаць *Кругла* (в. Казловічы Бр.), дарога *Кривая* (в. Макавішчы Кам.), луг *Кривый* (в. Ляхаўцы Мал.), дарога *Попырэчна* (в. Дружба Бр.), балота *Поўздоўжне*

(Харсы Бр.), дарога *Простая* (в. Макавішчы Кам.), поле *Пупэрэчне* (в. Пелішча Кам.), поле *Шырока* (в. Сцяпанкі Жаб.) і пад.

Семантычны спосаб словаўтварэння найменняў урочышчаў даследуемай тэрыторыі прадстаўлены трыма відамі пераносу назваў: *метаніміяй, метафарай, сінекдахай*.

Тыповымі для Пабужжа з'яўляюцца назвы, утвораныя метанімічна, г.зн. шляхам перанясення на геаграфічны аб'ект назвы іншага аб'екта, звычайна паблізу размешчанага, ці аб'екта, які знаходзіўся раней на месцы цяперашняга. Так утвараюцца, напрыклад, мікратапонімы ад апелятываў са значэннем лясных масіваў і хмызнякоў (*Бор, Гай, Гушча, Дуброва, Ельнік, Ліпнік, Ліс, Пусадка*), са значэннем пабудоў, прадпрыемстваў і пасяленняў (*Амбар, Буда, Будынок, Дача, Кантора, Камора, Корчма, Леснічоўка, Обора, Осэльця, Посёлок, Сыдыба, Усадьба, Фальварак, Хутар, Хэрма*). Метанімічна ўзнікаюць мікратапонімы і на аснове пераасэнсавання ўласных назоўнікаў – айконімаў і гідронімаў, калі поле, луг, паша або лес атрымліваюць найменне па суседняй вёсцы ці рэчцы: станцыя Уладава (мясц. Владава) – поле *Владава*, в. Дабучын – лес *Дабучын*, рака Грыўда (прыток Шчары) – сенажаць *Грыўда*, рака Цемра (мясц. Тэмра) – луг *Тэмра*.

Даволі пашыраны мікратапонімы, утвораныя па мадэлі *сінекдахі*, г.зн. найменні ўрочышчаў узнікаюць шляхам пераасэнсавання геаграфічных тэрмінаў. Распаўсюджанне гэтага тыпу пераносу тлумачыцца тым, што аб'екты ў асноўным невялікія па памерах і часта не маюць спецыяльных уласных назваў, у якасці якіх і выкарыстоўваюцца геаграфічныя тэрміны. Назвы палёў, лясоў, сенажацяў, паш, выганаў пры гэтым відзе пераасэнсавання ўзнікаюць ад таго, што на іх тэрыторыі знаходзяцца пагоркі, насыпы, равы, ямы, крыніцы. Гарыстае поле называюць *Гарой*, нізкае, з няроўным рэльефам, – *Ямай, Ямінай*, лясное ўрочышча, дзе з-пад зямлі б'юць крыніцы, – *Крыніцай* і пад.

Нешматлікую колькасць складаюць мікратапонімы, утвораныя па мадэлі *метафары*. Асновай метафарычнага наймення служыць знешняе падабенства паміж аб'ектам і прадметам, назва якога пераасэнсоўваецца: поле *Ганок* (в. Грушаўка Кам.), поле, сенажаць *Глыста* (в. Забалацце Кобр.), луг *Загадка* (в. Ставы Кам.), лес *Зубок* (в. Навіцкавічы Кам.), частка лесу *Ігла* (в. Камень Кобр.), лес *Памір* (в. Мікалаева Кам.), поле *Пятка* (в. Ставы Кам.), поле *Шыйка* (в. Дубавое Кам.), лес *Шырма* (в. Ратайчыцы Кам.), паша *Шыя* (в. Навасёлкі Кам.) і інш.

Такім чынам, назвы мікрааб'ектаў, утвораныя семантычным спосабам, не ўяўляюць сабой новых адзінак, гэта назвы-пераасэнсаванні, назвы-перанясенні. Утваральнымі асновамі іх з'яўляюцца розныя тэматычныя групы лексікі.

Мікратапонімы семантычнага ўтварэння – традыцыйныя ў мікратапаніміі і характэрныя для розных тэрыторый, але ў кожнай мясцовасці вызначаюцца рэгіянальнымі асаблівасцямі. Гэтая група назваў цікавая і ў тым плане, што пераасэнсаванне заключае ў сабе вялікія магчымасці для выбару трапнага, часта вельмі выразнага, наймення мікрааб’екта.

Умоўныя скарачэнні

Раёны: Брэсц. – Брэсцкі, Жаб. – Жабінкаўскі, Кам. – Камянецкі, Кобр. – Кобрынскі, Мал. – Маларыцкі.

в. – вёска

мясц. – мясцовасць

М.И. Яницкий (БрГУ имени А.С. Пушкина, Брест)

РЕЦЕНЗИЯ КАК ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ ЖАНР ЖУРНАЛА «НЁМАН»

Ведущее место среди художественно-публицистических жанров журнала «Нёман» соответственно специфике издания занимает *рецензия*. Причём рецензия встречается в различных модификациях практически во всех рубриках издания, кроме, естественно, разделов, где печатаются тексты художественных произведений. Есть и специальная рубрика в журнале, которая отдана этому жанру, – «**С точки зрения рецензента**».

Отличие рецензии от других жанров состоит прежде всего в том, что её предмет выступают не непосредственные факты действительности, на которых основаны очерки, корреспонденции, зарисовки, интервью, репортажи, а информационные явления – книги, брошюры, спектакли, кинофильмы, телепередачи.

Авторами рецензий в журнале выступают как известные литературные критики и писатели (В. Гниломёдов, П. Васюченко, В. Рагойша, В. Локун, Т. Мушинская, А. Мартинович, Т. Шамякина), так и не известные широкому кругу читателей или начинающие авторы (Н. Сенаторова, Ю. Сапожков, Слуцкий, О. Алексеев и др.). В первую очередь, рецензии отличаются масштабом, глубиной поставленных проблем – от осмысления межнациональных культурных связей, мирового литературного процесса (В. Локун. Белорусско-русские литературные взаимосвязи) до оценки сборников произведений начинающих авторов (В. Гришковец. Живет на селе подвижник).

Рецензия сочетает в себе признаки информационных и аналитических жанров и имеет чёткую коммуникативную установку: привлечь внимание читателя к рецензируемому произведению.

Соотношение аналитического и информационного, объективного и субъективного может быть разным. Оно зависит от намерения автора.

Рецензия, как правило, рассматривает одно-два произведения и дает им соответствующую оценку, не ставя перед собой других, более сложных задач. Часто на страницах журнала публикуются рецензии на новые книги, сборники художественных и публицистических произведений. Одна из лучших – рецензия К. Ладутько «Лодка – память, весло – вдохновенье...». Уже сама по себе будучи составляющей публицистического дискурса, она посвящена выходу в свет книги «За мостом моего детства» (Минск, РИУ «Літаратура і Мастацтва», 2011). В сборник вошли художественно-публицистические тексты газеты «СБ. Беларусь сегодня», объединенные рубрикой «Што ні край, то звычай». Этим текстам трудно дать жанровое определение, потому что они глубоко авторские, эмоционально-пронзительные. У кого-то получилось эссе, у кого-то краеведческий очерк, а кто-то представил на суд читателей зарисовку. В предисловии к книге главный редактор газеты П. Якубович назвал публикации популярной у читателей рубрики «краеведческими повествованиями» и отметил, что в них «белорусские писатели рассказали о своих родных местах – о деревнях, местечках, небольших городках, – в которых родились, выросли, о первых учителях, сельских библиотеках, о своих родителях, давших им первые уроки любви к родному краю, а значит – ко всему Отечеству» [1, с. 216].

Рецензия К. Ладутько написана в соответствии с классическими требованиями к этому жанру. Её содержательный аспект включает в себя информационно-аналитические параметры. Эта часть рецензии более объективна и устойчива в речевом выражении. Автор не мог не заметить широкого представительства в книге авторов из Брестской области, Полесья: «О Давид-Городке рассказывают поэт Леонид Дранько-Мойсюк («Лодка») и прозаик Георгий Марчук («Ласточки над Горынью»), Оксана Спринчан приглашает нас в Лунинец («Самый красивый космос – в Лунинце»). Литературовед, переводчик Иван Чарота – в кобринскую деревню Лыщики («Дорожки памяти – дорожки радости»). Раиса Боровикова — в березовские Пешки («Золотое яблочко судьбы»). Алесь Бадак рассказывает о родных ляховичских Турках («Уходящая в вечность»). Эссе Юрася Нератка «Ходаки» названо по имени его деревни в Ивацевичском районе» [1, с. 216].

Журнал, вероятно, видит в числе своей потенциальной читательской аудитории не только любителей изящного слова, но и ограниченную категорию специалистов в области литературы: писателей, критиков, культурологов. В этом аспекте интересны литературоведческие реминисценции рецензента статьи, который глубоко и профессионально

исследует содержание публикаций книги. Так, используя компаративистский метод, К. Ладутько отмечает выражение индивидуально-авторского стиля у поэта Леонида Дранько-Мойсюка и прозаика Георгия Марчука в эссе, которые они посвящают родному Давид-Городку.

Поэт главными символами города считает цветы, реку Горынь и лодку, без которой ему трудно представить жизнь давид-городчуков. Этому есть и реальное объяснение. Издавна подворья городчуков славились клумбами с восхитительными цветами разных сортов и яркими красками. А Горынь и речное судно изображены на гербе города. Л. Дранько-Мойсюк смог неповторимо поэтизировать эстетическую красоту города и торгово-ремесленную деятельность земляков в многочисленных своих произведениях, начиная с первого сборника стихотворений «Вандроўнік».

Газетная же публикация позволила поэту выступить в роли публициста, а газета представила возможность ближе познакомиться с любимым городом детства миллионную аудиторию читателей. Нужно отметить, что Л. Дранько-Мойсюк не впервые пробует себя в жанре эссе. В книге «Акропаль» он последовательно идёт за европейской и мировой художественной культурой: в произведении практически стираются грани между прозой и поэзией, которые сливаются в один эстетический организм выражения богатства белорусского слова, дающий автору неограниченные возможности авторского самовыражения. Мы можем говорить об авторском поэтическом феномене, дискурсе Л. Дранько-Мойсюка. И, действительно, мастер слова сам счастлив любить женщину и мать, родные места и экзотику заграничной жизни, краски цветов и голоса птиц... Он создал свой свободный мир творчества, который отличается полнотой жизни через любовь ко всем её лучшим проявлениям:

І не марнее, жывіцца мастацтва
Глінянай прахалодаю быцця.
Яшчэ магу кахаць і падабацца,
І чыстым быць, як зорка і дзіця.

Автор нёмановской рецензии тонко прочувствовал поэтическое мироощущение Л. Дранько-Мойсюка и поэтому логично проводит литературоведческие параллели эссе с ранним творчеством поэта. Рецензия должна быть ясной по содержанию и форме, доступной для адресатов разной категории читателей, слушателей, зрителей. Для этого рецензент, безусловно, глубоко изучил творчество поэта из сердца Полесья.

Своей основной задачей он считал: увидеть в рецензируемой книге то, что незаметно непосвященному, тем самым расширив потенциальную аудиторию нового произведения. А это трудно сделать, не обладая

специальными знаниями в литературе, искусстве, стихосложении. Эти знания не может заменить обычный жизненный опыт или интуиция. Чем большим запасом специальных знаний обладает журналист, тем больше у него шансов подготовить действительно профессиональную рецензию. Поэтому К. Ладутько утверждает, что, познакомившись с публицистическими реминисценциями художника слова, «совсем по-другому начинаешь осмысливать творчество Л. Дранько-Мойсюка».

Основу любой профессиональной рецензии составляет анализ, поэтому необходимо, чтобы он был всесторонним, объективным. К. Ладутько смог заметить в эссе Г. Марчука то новое, что стало «центром», вокруг которого «вращаются» его мысли, его суждения. У Г. Марчука, по мнению рецензента книги «За мостом моего детства», совсем другое отражение жизни и быта городчуков, «иная линия памяти» в сравнении с Л. Дранько-Мойсюком. Прозаик более прагматичен в оценках земляков, социально ориентирован. Г. Марчук не склонен идеализировать полешуков, он называет как положительные их качества, так и некоторые свойства с долей негатива, правда, находя при этом объяснения исторического, социально-экономического характера: «Старательные, рачительные, трудолюбивые, сообразительные и хитрые (торговля научит быть и разговорчивым, и хитрым) городчуки с незапамятных времен научились дубить шкуры, шить кожухи, костюмы, платья, юбки, делать грабли, бочки, плести корзины, сети, вешки, ковать подковы, гвозди, мотыги, петли, ножи, длинные ключи, шить зимние шапки, пальто и сапоги, особенно сапоги. Говорят, что все польские короли заказывали хромовые сапоги только у городокских сапожников» [1, с. 218].

Понимая доминантную литературную и краеведческую составляющие очерков писателей о своей родине, а также литературоведческий характер рецензии, К. Ладутько убеждён в том, что книга «За мостом моего детства» найдёт отклик и профессиональный интерес не только у специалистов-филологов, но и у широкого круга читателей, особенно у молодых людей, которым строить будущее Беларуси и сохранять культурно-патриотические традиции старших поколений соотечественников.

Список использованной литературы

1. Ладутько, К. Лодка – память, весло – вдохновенье... / К. Ладутько // Нёман.– 2011. – № 6.

ЗМЕСТ

<i>Абрамова Е.И.</i> Культура речі на газетной полосе.....	3
<i>Аляхновіч М.М.</i> Характар беларуса-палешука ў лінгвакультуралагічным кантэкстэвясельнага абраду.....	8
<i>Борсук Н.М.</i> Самабытная беларуская душа на раздарожжы гісторыі (па рамане У.В. Гніламёдава “Валошкі на мяжы”).....	13
<i>Буднік В.А.</i> Семантыка-тэматычная класіфікацыя фразеалагізмаў з кампанентам-заонімам.....	20
<i>Бут-Гусаім С.Ф.</i> Праграма заняткаў школьнага антрапанімічнага гуртка “Іменаслоў Берасцейшчыны ў кантэксте беларускай анамастыкі”.....	23
<i>Бут-Гусаім С.Ф.</i> Вырашэнне праблемы “Нацыянальная адметнасць антрапанімікону мастацкіх твораў берасцейскіх аўтараў” у курсавых працах студэнтаў філалагічнага факультэта.....	29
<i>Бут-Гусаім С.Ф.</i> Нацыянальна-культурная адметнасць антрапанімічнай прасторы гістарычнай прозы Вольгі Іпатавай і Зінаіды Дудзюк.....	39
<i>Бут-Гусаім С.Ф., Тарасевіч В.С.</i> Нацыянальна-культурная адметнасць аномастыкону прозы і драматургіі Раісы Баравіковай для дзяцей і юнацтва.....	45
<i>Варонік С.А.</i> Паэтыка “Барбары Радзівіл” Раісы Баравіковай.....	49
<i>Гарбачык М.Р.</i> Скланенне назоўнікаў мужчынскага роду з нулявым канчаткам у брэсцка-пінскіх гаворках.....	53
<i>Гарбачык М.Р.</i> Вакалізм брэсцка-пінскіх гаворак (на матэрыяле	59

тараканскіх гаворак).....	
Дзябёлая А.В. Нацыянальна-культурная адметнасць уласнабеларускіх фразеалагізмаў.....	61
Дзайнека В.В. Прагматычная значнасць уласных асабовых імён у кантэксце аўтабіяграфічнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў.....	64
Дзямчук Г.С. Культурна-гістарычная спецыфіка антрапанімікону рамана-дылогіі В. Коўтун “Крыж міласэрнасці”.....	68
Заіка З.М. Наватворы ў мове Алеся Разанава.....	72
Ігнацюк Т.М. Пафас як складнік маўлення.....	74
Канцавая Г.М. Прыёмы і формы стварэння ў мастацкім творы вобраза “малой радзімы”.....	77
Капцова Ю.А. Мянускі ў творах Янкі Брыля.....	81
Касцючык В.М. Нацыянальна-культурны кампанент у творах Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.....	83
Кісель Т.А., Нікончык Ю.М. Фітонімы-лацінізмы ў гаворках Брэстчыны.....	88
Клундук С.С. Парадыгматычныя адносіны ў лексіцы гаворкі вёскі Фядоры Столінскага раёна.....	92
Кот В.М. Назвы адзінак вагі ў гаворках Берасцейшчыны.....	97
Кот В.М. Адзінкі вымярэння даўжыні і плошчы антрапаметрычнага паходжання.....	100
Коцевіч С.С. Этымалагічныя асаблівасці названий нацыянальных беларускіх блюдаў.....	103
Леванцэвіч Л.В. Адзінкі тэматычнай групы “мараль”: міжмоўнае паняцце.....	106
Леванюк А.Я. Афарыстычныя выслоўі ў творах Г. Марчука.....	111
Макарэвіч А.В. З гісторыі назваў прадметаў хатняга ўжытку беларусаў.....	115
Нічыпарук В.С. Кампанент “верацяно” ў кантэксце літаратурнай і дыялектнай мовы.....	120
Переход О.Б. Способы выражэння потенцыяльнай ацэнкі слов (на матэрыяле песен Каменецкага.....	122

района).....	
Пікула Л.У. Пачуццё беларускасці ў творчасці маладых: па старонках зборнікаў Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта “І фізікі, і лірыкі”	125
Салавей Г.С. Лексема “лыжка”: лінгвакультуралагічны аспект.....	130
Самасюк А.М. Мянускі ў гаворцы вёскі Радзеж Маларыцкага раёна.....	134
Самуйлік Я.Р. Вёска Горталь Івацэвіцкага раёна: гісторыя, сучаснасць, мова.....	137
Сацута І.У. Назвы верхняга адзення ў гаворках Берасцейшчыны.....	145
Скибицкая Л.В. Інтертекстуальны заглавок в газете: аспекты коммуникации.....	149
Смаль Вал.М. “Мудрасць, відушчасць розуму немагчымы пры сляпым сэрцы”: жанравая разнастайнасць творчасці Васіля Віткі.....	153
Сянкевіч В.І. Этас як культурны фон.....	159
Тарасевіч В.С. Культурна-гістарычная спецыфіка іменаслову прозы і драматургіі Георгія Марчука і Зінаіды Дудзюк для дзяцей і юнацтва.....	162
Тарасевіч В.С. Нацыянальна-культурная адметнасць мянушак у прозе і драматургіі Георгія Марчука.....	167
Хівук Д.М. Янаўскія лабары – цікавая старонка айчыннай гісторыі.....	172
Якубук Н.Р. Семантычныя мікратапонімы Пабужжа.....	175
Яницкий М.И. Рецензия как художественно-публицистический жанр журнала «Нёман».....	179

Навуковае выданне

**НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМΠΑЕНТ
У ЛІТАРАТУРНАЙ І ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Выдавец установа адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна».
ЛВ № 02330/277 ад 08.04.2009.
224016, Брэст, вул. Міцкевіча, 28.
Заказ № 361.